

חותם

של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת

חותם של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת
(ע"פ דברי ה"חיות יאיר" והיעב"ץ)

תניא היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהן עונשו מרובה הוי אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. (מנחות מג:)
פרש"י: גדול עונשו של לבן - למי שאינו מטיל ציצית ותכלת.
חותם - היו עושים לבהמה ולעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות.
זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט - שמצוי הוא ולא הביא עונשו מרובה.
המשילו המושלים הציצית לחותם העבדים עבדי מלך מלכי המלכים הקב"ה,
פתיילי הלבן לחותם של טיט ופתיל התכלת לחותם של זהב.
ואנן נענה אבתייהו, הכר נא מה הַחֲתָמָת והפתילים האלה.

מהדורה שלישית עם הוספות ושינויים
בני ברק
שנת תשע"א לפ"ק

תודתי נתונה לאותו ת"ח אשר משמיה קזכו ליה ואלמלי הוא נסתלקה מצוה מישראל, ה"ה הרב הגאון אליהו טבגר שליט"א וכן להרה"ג שלמה טיטלבוים שליט"א "בעמח"ס לולאות תכלת", אשר חקרו את כל פרטי נושא זה מכל צדדיהם והשיבוני לשאלות והחקירות המרובות בסבלנות רבה מאוד. ועממם מנכ"ל עמותת "פתיל תכלת" המזכה את הרבים בקיום המצוה מר יואל גוברמן שיחי' לאוי"ט, שאף הראני את כל תהליך הצביעה מפציעת החילוץ ועד הצמר הצבוע.

כן נסתייעתי בספריהם, "לולאות תכלת" וקונט' להבדיל בין תכלת לארגמן להרה"ג שלמה טיטלבוים שליט"א ובמאמרי הרה"ג אליהו טבגר שליט"א (הודפסו בספרו כליל תכלת), שממם עיקר בנין המאמר. אף כי השתדלתי לבדוק את הדברים במקורם עד היכן שידי מגעת. והרוצה לחקור ענין זה ביתר הרחבה ימצא חפץ בספרים הנ"ל. (ניתן להשיג ע"י עמותת פתיל תכלת).

אודה גם להרב יחזקאל משה טופרוביץ' שליט"א שעזרני הרבה מניסיונו הרב בתחום זה ואף עבר על הקונטרס והעיר הערות מועילות. ועמו להרב אי"ש רפמן שליט"א שידי רב לו בהרבה הוספות שהוכנסו בו. ולכל אותם ת"ח שעברו על הקונט' והחכימוני בדבריהם ובפרט לחכם אחד מגדולי חכמי ירושלים שהרבה מדבריו שולבו בפנים ולנדיב התפץ בעילום שמו, שאף העיר והאיר וסייע בנותן טעם לשבח בכמה ענינים בקונטרס.

כמו"כ הסתייעתי בספרי הגאון"ק מראדזין זצוק"ל דפתח פיתחא להאי פרשתא בכוח פלפולו ובקיאותו העצומה. וכן בספר "התכלת" (להרב מנחם בורשטיין שליט"א), בקונטרסים להגר"י ברנד שליט"א ובמאמרי הרב שמואל אריאל שליט"א, בעלון מצוות התכלת בזמנינו ובקונטרסים "תכלת לחושבי שמו" (להרב אי"ש רפמן שליט"א) ו"קרסי זהב" וכן במאמרי ד"ר זיזרמן וד"ר ברוך סטרמן שיחי'. כמו"כ נעזרתי בקונטרסים "תכלת וארגמן" (להרב מנחם אדלר שליט"א) ו"בין תכלת לארגמן" שהתשובות כלפי השאלות שהעלו, שולבו בתוך הדברים. כמו"כ נוסף במהדורה זו מהערותיהם בכתב ובע"פ של קוראי המהדורות הקודמות, ויישר כוחם.

וזאת למודעי כי יש מהטענות המובאות בקונט' שאין מן הראוי להעלותם על הגיליון כלל, אך מ"מ כיון שראיתי ערומים בדעת אשר בענין הזה דוחקים בכל טצדקי דעלמא ראיתי לנכון לכותבם.

הודפס על ניר שאין בו חשש חילול שבת ח"ו

בכל עניני הקונט' אפשר לפנות לטל' 054-8419444. פקס 15336770709.
הערות יתקבלו בברכה.

הסכמת הגאון רבי שמואל נדל שליט"א

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

שליט"א

לכבוד הרב

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום **אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמתי לצבע התכלת**, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום היא פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל.

אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון. וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נוהגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אוה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

מה שיש כן אולי מקום לדון הוא שמא על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ואין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת, וכל הראיות לכאו' שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאים לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, **וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה**, הרי הם נמנעים מלהכנס לבירור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת ודרך הפקתו כפי הידוע לנו היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל.

בכבוד הראוי, שמואל נדל

דברים אחדים

הנה אמת נכון, אשר חכמים יגידו כי מה לי ולדכוותי בענין חמור כזה לעורר על השבת מצוה שנעלמה. ועומדת היא לפתח חכמי ישראל, לפנייהם ולא לפני הדיוטות. והרי כבר נודע מכתבו של מרן רבינו הגר"ש אלישיב שליט"א שאין לחייב בזה. ואיך ישרוק הזבוב קצוץ הכנפים אל הנשר הגדול בשמי שמים.

אמנם בא וראה היאך שקל בפלס מילותיו ובדקדוק וזהירות נאמרו שלא יתפרשו כהוראה בתורת ודאי, אלא כספקות במציאות. ובפירוש מברך כל טענותיו שהם בפרטים שלא הובררו אצלו כמ"ש שם. ומשמעות דבריו שלא הובאו בפניו פרטי הראיות בשאלה, ואין תשובתו אלא על מה שנשאל אי בעי למיחש לטענות חוקרים שטוענים שמצאו החילזון. ומסיים בדברי ה"ישועות מלכו" "על כן א"א לסמוך ולסייע מלאכתו". (הספקות שהעלה הובאו לקמן אות יב ובאות כח ומש"כ בענין עשיית החוטים בצבע הטלית עי' לקמן אות טו, וע"ע בהערה ב' כאן).

ומ"מ מדבריו למדנו, שאין כל חששא בעלמא מוגדר כספק דאורייתא ואי"צ להנהיג מצוות חדשות מחמת חששות רחוקים.⁸ אך מעולם לא שמענו שהורה שלא לעסוק בבירור הענין הזה, ככל מצוה בתורה, לראות אם אין בו צד מן הדין.² ובאמת איני כדאי להורות הוראה, שאין מסורה אלא ביד החכמים. ולא באתי אלא לברר וללבן הצדדים ופרטי השאלה, להיות "יודע לשאול" ולא כסומא בארובה וכתם האומר 'מה זאת'. ואז נוכל לשאול בזה להוראתם.

ואחלה פני כל אשר עיניי לו ודעת מבינים, ליתן לבו לגופו של ענין זה, בכובד ראש ובמתינות כראוי, בדרכי היגיון ודעת שהתורה נלמדת בהם. ויבחון הראיות בנקיות במאזני צדק וטענות המערערים אחת לאחת ותשובתה.

ודע, כי פרטים הרבה בקונט' הזה, עניינם במקום אחד ועשירים במקום אחר ואין נכון לחרוץ משפטו עד תומו. וכבר אמר החכם מכל אדם "משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה".

⁸ וטעם גדול בדבר ובעי זהירות יתירה שלא תהא הנהגת ההלכה לרבים ביד קלי הדעת ותשתנה חדשים לבקרים. גם כמה חורבות דמצי למיפק מינה ובכל שינוי ודבר חדש אחריתי מי ישורנו. אך מ"מ ודאי לא ס"ל דבר זה כטעם להפקיע צד חיוב מן הדין. ולא הורה חכם מעולם דמאן דס"ל שזהו התכלת פטור מלהטילה ורשאי לבטל מ"ע וחייב גמור מדאורייתא. (עי' הוריות ב: ו"ש הכא דלא שמענו הוראת חכם שהעלה בבירורו שאינו החילזון). וכיון שיש שר"ל דתכלת אינו מעכב את הלבן פירושו שאין חיוב גמור אף כשמצוי תכלת. ולכא' פשוט דאינו כן דמ"ש מכל מצוה שבתורה, מ"מ יש להוכיח כן מיבמות (:): דסדין בציצית היו עקירת דבר מה"ת במה שפטרורו מתכלת [עי' או"ח (ט. ה) דאין פטורו אלא מתכלת]. ועי' במנחות (נג): ר"מ אומר גדול עונשו וכו' וב"מ (סא): אני הוא שעתידי ליפרע וכו' ושם תוד"ה שתולה.

² והנה מרן הגר"ש ועוד מחכמי זמנינו לא ראו להכנס בבירור ענין זה ובודאי ס"ל שאין חובה להם לבררו. ומרן הגר"ש ביאר טעמו, כיון דליכא למיחש לדבריהם אחר שכבר היו כמה שטענו שמצאוהו ונתבררה טעותם, כמבואר במכתבו.

ובודאי טעם גדול כמוס ביד אלו מרבותינו הרוצים למנוע עצמם מחקירת הענין הזה. אך מ"מ מי שבידר ועלתה בידו ודאי אינהו נמי ס"ל דחובה היא לו ככל מ"ע דאורייתא להשתדל בעושה ומעשה לאחריני, (עי' הגה י"ד רמב, ג וכ"ש כאן שלא נאמרה הוראה בזה). גם יתכן שאין טעמם (שלא לברר) שייך אלא לפוסקי הדור ומנהיגיו, שמנהגם היא הוראה לכלל ויש להם לחוש דנפיק חורבא מינייהו, אך לא לכל יחיד ויחיד. (אמנם ודאי גם לדידהו אם יתעורר ספק דאורייתא שאפשר לבררו, לא ס"ל שיהא זה פטור).

תוכן ענינים

- א. העולה מן התוספתא ומהגמ' 2
- ב. במהות חילזון בדברי חז"ל 4
- ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים 5
- ד. דימיונו לקלא אילן 6
- ה. חכמי ישראל על זהות החילזון 8
- ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי 9
- ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע 9
- ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע 10
- ח. הממצאים הארכיאולוגיים 11
- ט. הסתברויות נוספות 12
- י. האם בעינן חילזון מסוים 13
- יב. סימני הגמ' במנחות 15
- יג. גופו דומה לים 16
- יד. וברייתו דומה לדג 18
- טו. ועולה אחד לשבעים שנה 18
- טז. לפיכך דמיו יקרים 20
- סימני הרמב"ם 20
- יז. והוא דג 20
- יח. דמו שחור כדיו 21
- יט. ובים המלח הוא מצוי 23
- יא. אחרית דבר 23

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

- בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת 26
- כ. חיסרון המסורת 26
- כא. גניזת התכלת 28
- כב. דברי האר"י ז"ל 30
- כג. ענין מין כנף 31
- ובדמו צובעין תכלת (המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א) 31
- כד. סופרי אוה"ע על התכלת 31
- כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל 35
- עין התכלת 35
- כו. לשון הרמב"ם בפיהמ"ש 35
- כז. הגוון הנצרך 36
- אופן הצביעה והסמנים 43
- כח. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה" 43
- כט. העמדת היורה בחמה 44
- הערות מכמה סוגיות 45
- ל. הצד חילזון 45
- לא. והפוצעו 46
- לב. מן המותר בפיך 47
- לג. מנין החוטים 47

בענין זיהוי חילזון התכלת

זה כמה שנים שנשמע הקול בין יראי ה' על מציאת חילזון התכלת, אחר גניזתה כאלף ות"ק שנה. ורבים שעשו מעשה בעצמם. ואחרים נבוכו בו ולא ידעו היאך לשאול בו, כאשר אף רוב גדולי התורה לא ראו לעסוק בבירור ענין זה עם כל פרטיו, (אשר הרבה מפרטי הענין הזה, תליא בענינים שמחוץ לכותלי ביהמ"ד, אשר טורח גדול וזמן כביר נצרך לבירורם).

וראיתי לנכון לסדר למקום אחד, הרבה ראיות שיש בידי בענין הזה, והתשובות על הטענות שהעלו עליו. חלקם כתבתי בחלק התשובות בהמשך הקונט' ויש שיבוארו מאליהם מתוך הדברים והרבה מהם בתוך ההערות. (בד"כ השתדלתי לבוא בקצרה ויש שבמילים בודדות ממש).

ההוכחות יבואו בכמה פנים, יש שהם ראיות ברורות בפ"ע ויש שהם סימנים שאינם מובהקים, שהם סמך גדול עם הראיות האחרות. ומי"מ לא באתי אלא כמאסף ומסדר, לפרוש השולחן לפני החכמים והם ידונו בהם כפי דעתם. ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

ובהקדם יש לדעת, כי כל נידון זה לא בא לעולם, אלא בדורינו שחזר ונתגלה כי בחילזון הנקרא "מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס" ממיני הפורפור"א (ארגמון)¹ ניתן לצבוע תכלת בצמר, אף ללא שום תוספת צבע ממקור אחר. ובאמת כבר נטעו עליו כבר לפני כק' שנה ע"י חכמי הטבע שהוא חילזון התכלת של תורה, אלא שמאחר ולא שימש לצביעה בפועל, לא נודע להם צורת הצביעה שיהיה ממנו תכלת ולא סגול. והיו שרצו לומר מחמת כן שהתכלת של תורה הוא סגול, אלא שלא נתקבלו דבריהם בני מדרשא, כיון שאינו כמסורתנו שהתכלת הוא כחול. והשתא שנתברר כי אפשר לצבוע כחול בצורה פשוטה בדרך צביעתו, תו אין שום קושי להפריכו. וממילא אין להביא ראיה מגדולי הדור שלפנינו שהרי לא הובא הנידון הזה לפניהם כלל (שאינו נמצא בהשג יד אלא משנת תשנ"ג).

והוא חילזון התואם לכל דברי חז"ל הכתובים בו ויש לו ראיות גדולות מדבריהם. ומתיישבים הרבה פרטים שהוזכרו בו בראשונים דבר דבור על אופניו. ובפירוש נכתב עליו ע"י סופרי אומה"ע והזכירוהו בשמו כמה מחכמי ישראל. ואף נמצאו במקומות רבים ערימות מקונכויותיו כשניכר היטב ששימשו לצביעה וכן נמצא אריג עתיק הצבוע בגוון כחול מהפורפור"א.

¹ כלל מין (משפחה) החלזונות הזה, נקרא פורפור"א (או פורפיר"א) בימינו בלשון יוונית וכן הוא בלשון לטינית וכן הוא נזכר בכתבי היוונים והרומיים. (ואף הוזכרו בדבריהם שמות חלוקים למיני הפורפור"א) ובימינו נקרא כלל המין, מוֹרְקָס, ואילו הזן של חילזון התכלת בפרט, נקרא "מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס" או "טרוֹנְקוֹלוֹס" לבדו. המומחים דוברי לשוה"ק מכנים את כלל המין הזה ארגמונים ואילו הזן של חילזון התכלת בפרט, נקרא ארגמון קהה קוצים. ואמנם גם הקדמונים היוונים מתארים אותו בחידודיו, אך לא כינו את שמו ע"ש זה.

בד"כ בכל מקום בקונט' השתמשנו בשם פורפור"א כדרכם של הקונטרסים האחרונים שיצאו בענין הזה, שהשתמשו בשם הזה. מלבד במקומות בהם באנו לחלקו משאר מיני הפורפור"א שאז כתבנו מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס" או קהה קוצים. ולגבי מיני הפורפור"א של הארגמן השתמשנו בשמות העבריים האחד ארגמונית אדומת הפה [שהיוונים כינו לה חצוצרה (בוקינום) ע"ש צורתה] והשני ארגמון חד קוצים.

א. העולה מן התוספתא ומהגמ'

איתא בתוספתא דמנחות (פ"ט): **"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה**, שני תולעת מן התולעת שבהרים הביאה שלא מן התולעת שבהרים פסולה" למדנו מלשון זו, כי לא נודע להם שום פסול תכלת אלא כשבא שלא מן החלזון. ולפי"ז אם ימצא דבר ששמו חלזון, ושימש בזמנם לצביעה ואפשר לצבוע בו גוון תכלת, ודאי הוא כשר לתכלת. ובשום פנים א"א שיבוא הלשון "אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה" אילו יש חלזון נוסף הפסול לתכלת שצובע באותו גוון כחלזון הכשר. ואפילו לשון עילגים אינו, ואצ"ל דלא יתכן בלשון חכמים שלא באו לסתום אלא לפרש, כדחזינן שפירטו בכל הפרק כל תנאי מצוות שבמקדש, אפי' בדינים שהם למצוה ואינן לעיכובא. ואף במצוה זו כפלו דבריהם לצד הכשרות ולצד הפסלות, שלא ישאר מקום ספק בדבר כלל.²

גם מהגמ' יש להוכיח שקיים חלזון אחד בלבד שצבעו כקלא אילן, דאמרי' במנחות (מג.) "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי בדקה בדרב יצחק בדר"י ואיפרד חזותיה בדרב אדא ואישתנאי למעליותא סבר למיפסלה אמר להו רב אחאי אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא". מפשטות הלשון ומהא דבעי ר' אחאי להכשיר מכח סב' זו, (אף שאינו מתאים לסימני התכלת שהיו ידועים להם), ולא אסיק אדעתיה אפשרות שאולי נצבע במשהו אחר, (ולמ"ד דבדאיכא תכלת, פשתן פוטר בצמר ולא הוי בכלל גזירת סדין, אף יש בזה חשש כלאים), משמע דקי"ל שמלבד קלא אילן אין צבע נוסף הצובע כחול כזה (היינו כקלא אילן), אלא חלזון התכלת. הרי שאין לחשוש למציאות של חלזון אחר הפסול לתכלת, שצביעתו יציבה ומראהו כקלא אילן.³

וא"כ אם ימצא חלזון הצובע כגוון הקלא אילן (אף ללא ערבוב חומרים כימיים שלא היו בזמן חז"ל) נתברר הדבר שהוא הוא חלזון התכלת של תורה. ואין לנו לחוש דשמא הוא חלזון אחר הצובע בגוון זהה.

ובפרט אם נדע שהיה החלזון הזה משמש לצביעה בזמנם, אף אם היה

² ולשון חלזון אינו דווקא לחלזון זה דהא שם חלזון כולל אף חלזון של יבשה וכמו שיבואר בהמשך (אות ב). וגם לשון החלזון אין בא לומר החלזון הידוע ולמעט חלזון אחר, דכמו"כ נקטו שם בכל דבר, כגון חצוצרה מן הכסף שלא בא למעט כסף אחר, ומנורה אין כשרה אלא מן העשת, עשאה מן הגרוטאות פסולה דודאי לא בא לומר דווקא מגרוטאות מסוימות. גם אין לומר דיגיד עליו רעו ופירשו במקום אחר (בברייתא דמסכת ציצית שהובאה במנחות דחלזון גופו דומה לים וכו'), דהא הרבה מדיני הפרק הזה שנויים במשניות ובתוספתא ומ"מ חזר עליהם כאן לשנותם, כ"ש בזה שאינו משנה בשום מקום אלא ברייתא במסכת ציצית, וביותר דהא בתוספתא איירי בבגדי כהונה ובברייתא לענין ציצית. ועי' מה שכתבתי לקמן (אות טו) דאין הברייתא דמסכת ציצית באה לומר סימניו כדי לומר דחלזון אחר אינו כשר, ומ"מ גם חלזון זה מתאים לסימני הברייתא שם וכמו שביארנו במקומם).

³ ואין לומר שחז"ל לא ידעו מקיומו של צבע זה שהרי היה מרכז תעשייתי באזור מגוריהם, - כמבואר בכתבי הקדמונים - וח"ו שנאמר כי למרות הפרסום הגדול שנודע לו בין אוה"ע נתעלם מחכמי ישראל ח"ו ענין זה ובפרט שהוא נוגע להלכה.

בענין זיהוי חילזון התכלת

שימושו לאוה"ע כיון דאשכחן במקרא ובגמרא דתכלת היתה מצויה גם בין אוה"ע, (ראה אות ו) על כרחינו שהוא הוא החילזון שהשתמשו בו חז"ל. ואי נימא דשמא יש כמה חלזונות שצובעים בגוון הזה ואף הם שימשו לצביעה בזמנם אי"כ מוכרחים אנו לומר דכולם כשרים בו.

ומעתה כדחזינן שדמ הפורפור"א צובע כעין קלא אילן⁴ (עיי' אות ד), וביותר כאשר אנו יודעים מדברי חכמי האומות (עיי' אות ז' ואות כד) שהיה הפורפור"א "מוֹרְקָס טרונקולוס" מפורסם וחשוב מאוד לצביעה בזמן שנשנית משנה זו, ואף מקום הכנתו היה באיזור צור, שהוא אותו איזור של צביעת התכלת בזמן חז"ל (כדל"י בשבת כו. מסולמות של לור ועד חיפה, ועיי"ש ברש"י שהיה אומנותם בנלאכת לביעתו). ודאי הוא החילזון הכשר לתכלת, ואל"ה היו חז"ל כוללים פסולו בדבריהם וק"ו שלא היו כותבים נוסח שיש בו הטעיה⁵. ואיך כתבו דרך שלא מן החילזון פסולה ולא פשו פסול הפורפור"א הזה.

ואף בלא דיוק התוספתא, יש להעיר דאי איתא שהפורפור"א הוא חילזון שאינו כשר לתכלת, אי"כ עצם הדבר שחז"ל מתעלמים לחלוטין מענף התעשייה הענק שלמרגלותיה של ארץ ישראל, של הצביעה מהפורפור"א (כמתואר בספרים, על התעשייה הגדולה של הפורפור"א באיזור צור). ואינם מזהירים עליו מאומה, מעורר פליאה. (ועל הקלא אילן הוזהרנו במקומות רבים).

שאף אי לרוב יוקרו לא הוצרכו להזהיר על הרמאות, איך לא יזהירו מפני הטעות, בפרט בפורפור"א שהיה מצוי לצביעה באיזור הזה וממילא הטעות בו מצויה. ואפי' במצוות ערבה הידועה ומצויה לכל, האריכו בסימניה ובסימני הצפצפה כדי של יתחלפו, (סוכה לד. איזו ערבה וכו'). כ"ש בזה שטעותו בחשש שעטנז דאורייתא, ודאי לא היו כותבים סימנים שאינם ברורים כ"כ. (אף למאן דפטר סדין בציצית, יש חשש שעטנז בטלית צמר לחוטי לבן שלו ד"א דבמקום שיש תכלת, פשתן פוטר). [ומכל הנ"ל יש להוכיח אף בתוך מיני הפורפור"א, שיש בים התיכון עוד ב' מינים שיתכן שבאמצעים של ימינו אפשר לצבוע מהם תכלת (ובאדומות הפה הצליחו בפועל), אף שה"טרונקולוס" הוא המתאים ביותר לסימני הגמין], דאי ס"ד שרק אחד מהם כשר, צ"ל (מלבד ההתאמה לכל מה שהוזכר בו), שהוא אותו שהיו רגילים לצבוע ממנו בזמנם, דבלא"ה יקשה כל הנ"ל. (ופשוט שהצביעה הנפוצה שהזכירו חכמי האומות היתה בטרונקולוס. כי ב'חד קוצים' ו'אדומת הפה' כמות

⁴ ואף להמתקשים לעיולי פילא בקופא דמחטא, דשמא ערבו בקלא אילן צבע אדום ולא היה כחול נקי. (ועיי' הערה 75 דהיא סברא דחז"ה) מ"מ מה שאפשר לעשות בקלא אילן, אפשר גם בפורפור"א, (כי הצובע שבהם הוא אותו חומר). וגם תערובות הצבעים היו מצויות בו כמש"כ פליניוס שע"י תערובת מיני החלזונות היו מקבלים גוון סגול. וא"כ אף אם צבע התכלת האמיתי היה סגול, מן הפורפור"א ג"כ היה אפשר לעשות את הזיוף שלו. וממילא על כרחינו כשסתמו חז"ל סתם "מן החילזון כשרה", הביא שלא מן החילזון פסולה" ולא פירטו על מין מסוים ממיני החלזונות, הרי הפורפור"א בכלל.

⁵ על הינטינה לא היו צריכים להזהיר (אף שהוא חילזון שפולט הפרשה בגוון כחול) כיון שאינו צובע כלל. והם לא הזהירו אלא על דברים שיכולים לרמות בהם. גם אפשר שאין כחול שלו שוה לכחול של תכלת, משא"כ הפורפור"א דצבעו ודאי תכלת כדחזינן מדמיונו המובהק לקלא אילן. והדיון אינו חילזון ואף אין עיקר צבעו מדם הדג, אלא מהסמנים המעורבים בו.

חותם של זהב

הכחול שבהם מזערית ועשיית הכחול מהם קשה יותר ואין טעם שישתמשו בהם כשאפשר לעשות אותו דבר בקלות מהטרונוקולוס. ולעד"נ דכל המונקקסים כשרים דכולהו מין אחד הם. ובלא"ה נמי, כיון דמכולם החומר הצובע כחול הוא אינדיג'יו, צריך טעם לומר שרק א' מהם כשר) [

ב. במהות חילזון בדברי חז"ל

הנה חילזון הפורפור"א הוא מהמין הנקרא חילזון בפי כל מאז ומעולם, (גם טרם הטענות על זיהויו כחילזון התכלת), ואין אנו ממציאים דבר חדש בשם חילזון. כמו"כ הוא מתאים עם כל לשונות חז"ל על עצם שם חילזון בכלל, (ובפשטות כלול בזה כל מה שקרוי חילזון, ויש מהם שנכתבו להדיא על חילזון של תכלת). דהיינו:

א. שנרתיקו גדל עימו, (דצ"ר ז"ל, וטור) ב. שישנו ממין החלזונות גם בהרים אחר הגשמים. (סנהדרין לא. ועיי"ש ביד רמ"ב), ג. שהוא כצורת נחש (בכורות לה: ועיי"ש ויקרא כא, ב), ד. גופו אטום ואין בו איברים כמ"ש לקמן מהרמב"ן, (ריטב"א שנת עה). ה. הוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא. ראש"ה שנת קלד, ר"ש וראש"ד ת"כ מלרע פרשתא א', יד) ו. ברמב"ם פיהמ"ש (כלים י"ב ב) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כ"ה גם במקור בערבית).

כמו"כ הראשונים קראו לדבר זה בשם חילזון.⁷ ובערבית נקרא השבלול בשם זהה. (שורשים לרי' אפן גיאלח ערך שבל. ויד רמ"ב סס). וכל עיקר שם חילזון הוא מלשון ארמי ובודאי יש ללמוד פירושו מלשונות העמים, וכמ"ש ביד רמ"ה בסנהדרין שם. **בענין זה, שונה מאוד חילזון הפורפור"א, מדג הדיונון שטען הגה"צ מראדזין זצ"ל שהוא חילזון התכלת של תורה. שהוא רצה לחדש על דבר שאינו ידוע כחילזון כלל, שזהו חילזון התכלת. גם לא הביא ראיות לדבריו כלל, אלא את עצם מציאת בע"ח הצובע. (והסימנים שהביא אינם מיוחדים כ"כ לדג זה, או שאפשר לפרשם גם באופן אחר. מלבד עוד הרבה מאוד קושיות שיש על דבריו וכפי שהוכח⁸ לבסוף בודאות, שאינו חילזון התכלת). ולכך נחלקו עליו רוב גדולי דורו ולא קיבלו אפי' את עיקר טענתו דלכה"פ הוי כספק.**

⁶ שם כ' דיח חילזון של ים ויש חילזון של יבשה ובתוס' שבת עה. ד"ה הצד משמע נמי דס"ל כי דרמ"ה ופליג נמי על רש"י בסנהדרין, דתוס' ס"ל דהחילזון שצובעין בו אינו יכול לחיות ביבשה, וכן הוא בריטב"א שם. ובערוך נמי מחלק להו לב' ערכים ומשמע דס"ל כהרמ"ה. וע"ע בבאר שבע שם (סנהדרין ב'). ומסתבר דלא בכדי מכנים לתרוייהו בחד שמא, אי לא משום דימיון צורתם ומשפחתם.

⁷ עי' בספר לולאות תכלת שהכביר במקורות לזה, מלשונות הלע"ז שכ' הראשונים.

⁸ כי צבע התכלת של ראדזין נוצר בעיקר מתערובת הברזל שמוסיפים שם. והדם משמש בו רק כסממנים ובכה"ג אפשר להשתמש לזה גם בדם שור וכן נהגו לעשות בייצור צבע כחול פרוסי בעבר. (עי' בית אהרן וישראל קכא תשרי חשון תשס"ו) [ואפשר שהחז"א ידע מטענה זו - שנשמעה כבר בתקופתו - וכעדות הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאמר החז"א לאדם ששאלו על תכלת ראדזין "קח דם שור ותצבע בו" ולכא' הוא משום שידע שאין בזה ממש כלל ובסממנים כאלו, יצלח לזה אף דם שור במידה שוה]. גם הינטינה שהציע הרב הרצוג, לא היו כלפיה ראיות ישירות, אלא שהיתה אפשרות שכן הוא ולא היו לו ע"ז פירוכות. וכבר האריך הר"א טבגר שליט"א במאמרו "ארגמון או ינטינה", לפורכו בראיות ברורות. אך מ"מ ה"ל לא הגיע לדיון כלל, כיון שאין הפרשתו ממיני הצובעין, כדחזינן שא"א לצבוע בה וכן טענת החוקרים שאין בזה חומר צבען. ואף הרב הרצוג עצמו לא צבע בו בפועל.

ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים

אף דהיה ראוי להקדים הראיות המובהקות (שיובאו בהמשך), מ"מ ראינו לנכון להקדים גברי וסימני החילזון ממה שמצאנו בו בדברי חז"ל. אף דאינם ראיה ברורה בפ"ע, (ועיי' הערה 51).

מצאנו במקרא ובחז"ל פרטים רבים על החילזון הזה שצובעים בו, וכולם מתקיימים בפורפור"א. דהיינו א. שמצוי בא"י בחוף זבולון (מגילה ו), מסולמות של צור ועד חיפה (שם טו). ב. וגם נמצא בעוד מקומות שאמרו בו, כגון באיי אלישה דהיינו איטליה (יחזקאל כז, ו; וצ"ע שם)⁹. ג. הוא תקוע בקרקעית הים, כלשון הכתוב וספוני טמוני חול, (כמוצא נספר הקנה וצפי' הראשון לספר ילידה צהקדמה נתיב ח). דלא כחלק מהחלזונות שצפים במים (כגון הינטינה). ד. וכן מ"ש הראשונים דדמו מפקד פקיד¹⁰, (תוס' שבת טו. וצמחות ה:). ה. דרך צידתו ע"י רשתות (שבת טד):

יש לנו ג' סימנים נוספים בדברי חז"ל על טבע החילזון שצובעים בו. כמבואר בסוגי' דשבת (טו.), א. דצבעו טוב יותר כשהוא חי. ב. שאפשר להוציא ממנו צבע אף אחר מותו, אלא שאינו צלול. ג. שהוא מת ע"י פציעה זו של הוצאת צבעו¹¹. וג' סימנים אלו קיימים בחילזון הפורפור"א הנ"ל.¹² ואינם בכל מיני

⁹ כי טבעו להיות בקרבת החופים הסלעיים שבים התיכון, (והטבע הזה מיוחד ב"מג'קס טרונקולוס" יותר משאר חלזונות). ומן התימה מה שראיתי בקונטרס אחד שהביא מציאות זו כראיה לסתור וכאילו נזכר בדברי חז"ל שמציאותו אינה בשום מקום בעולם אלא בחופי זבולון. והרי לא הובא ענין זה אלא ביחס לשאר אחיו, שנחלתו משובחת ופרנסתו מצויה ע"ז. כדאי' במגילה (ו). עיי"ש ובודאי היו שאר אחיו לוקחים אותו מזבולון ולא מארצות אחרות. ובגבולי א"י עד היום הזה כשרוצים לצודו צדים אותו בנחלת זבולון ששם הוא מצוי, ואדרבה בפירוש הוזכרה מציאותו באיטליה ובצור.

¹⁰ ערש"י שבת קלג: מופקד ועומד שם כנתון בכלי וכן הוא פירוש מפקד בכ"מ וכן לגבי דם בתולים כמ"ש רש"י בכתובות ה: "כמו פקדון כנוס ועומד ואינו נבלע" ומה שהעיר חכ"א מפני מה נקרא דם כיון שהוא רק הפרשה האגורה בכיס של החילזון, אין הערתו על הפורפור"א אלא על דברי הראשונים הנ"ל, ובעצם הערתו באמת לא קשיא כלל, כי גם הפרשות טהורות של אשה קרויות דם, כמו דם הירוק באשה וכדו' ואדרבה בדמו של חילזון זה יותר מובן מפני מה קורים לו דם, מחמת צבעו הדומה לדם. (אכן אדמיותו מופיעה רק אחר כמה רגעים מפציעתו).

¹¹ כמ"כ יש להוכיח מדברי רש"י שם, שאין זה מוכרח שימות מייד ממש אם יזהר בפציעתו שלא להורגו. (שגם זה מתאים לחילזון הפורפור"א, שאפשר להזהר בשבירתו ולפוצעו רק במקום בלוטת הצבע ומת רק אחר זמן. ואי"צ להוציא דם חיותו, אלא המעט שנפצע עם השבירה ועם חיתוך מקום כינוס הדם, כדאי' בתוס' דבהוצאת דם הצבע יוצא אף דם החיות).

¹² וראיתי מעידים בעצם דברי הגמ' שם, דלכאו' מיירי שרוצה להוציא כל דמו לצביעה וא"כ דבר זה אפשר לעשותו מייד, ע"י הוצאת כל צבעו. וא"כ מאי איכפת ליה בהא שאח"כ מת, (שהרי ודאי אינו מת אלא אחר הוצאת הדם), והרי צבעו כבר יצא.

ובאמת בחילזון זה א"ש טובא, דתחילת דישתו של החילזון היא, ע"י פציעת הקונכיה בפטיש ועי"ז פוצע גם גופו. (וכ"מ מר"א בן הרמב"ם דהלשון פציעת חילזון היינו בקונכיה (שית' צרכת לזכרס יט) וא"ש טפי דנקט לשון פציעה ולא לשון חבלה, אי נימא דקאי דווקא על הקונכיה שהיא דבר קשה. דבהרבה מקומות נאמרה לשון פציעה בדברי חז"ל על כגון דא כמו באגוזים ופציעת מוח וכדו'), ואם לא יזדהר בפציעתו יכול הוא להרגו מייד במכה ראשונה, טרם שהוציא את דם הצבע שבו ואז כשיבוא לחתוך השלפוחית שלו להוציא הדם יהיה כבר לאחר מותו ולא ייציל צבעיה. ואף כשזוהר בפציעתו צריך למהר להוציא דמו טרם מותו. ופעמים שצריכים לחזור ולחתוך שוב כדי להוציא כל דמו וצריך שלא ימות בינתיים.

החלזונות, (וכגון הינטינה שהציע הרב הרצוג).

גם סימני הגמרא במנחות (נג.) דהיינו "גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ובדמו צובעין תכלת" מתקיימים בפורפור"א. (עיי' לקמן אות יב- יג ובתמונות שבסוף הקונט') ומ"ש הרמב"ם דהוא צבע העומד ביופיו (שהוא סימן עיקרי בו בעצם מהותו), הוא סימן גדול אצלו. (עיי' לקמן (עמ' 20) דשאר סימני הרמב"ם נמי א"ש).

ד. דימונו לקלא אילן

מצינו בדברי חז"ל כי הקלא אילן שוה לתכלת במראהו בדימיון מוחלט, עד שאין מכיר בו אלא הקב"ה (צ"מ 60):. ואף מבחינת חוזק הצביעה, אף שהקלא אילן הוא צבע נדיר ביותר בחוזקו (כדמשמע צ"ק 35):. התכלת דומה לו אף בזה, ולא ניתן להבחין ביניהם אלא ע"י בדיקה מסוימת מאוד (מנחות נג.). ואחר שנודע לנו מהותו של הקלא אילן (המזוהה ע"פ הערוך והגאונים עם האינדיגו¹³), ואנו רואים דימיון מוחלט בינו לבין הפורפור"א, יש בידינו

ובפרט כשפוצע הרבה חלזונות יחד (כדרך הצובעים), שאז יכול להיות שפוצע כולם (היינו את הקונכיות) ואח"כ מוציא הדם וצריך להזהר שלא ימותו בינתיים, (שנפצע גופם מעט, בפציעת הקונכיה ומת ע"ז). וכ"כ חכמי האומות שצריך למהר בהוצאת דם הפורפור"א, שלא יפסד. ויש עוד דרך להוצאת הצבע, שמופיעה גם היא אצל הקדמונים והיא ע"י ריסוק הקונכיה ומיצוי דמה, (וכך נהגו להוציא הצבע בחלזונות הקטנים). וההוצאה בצורה זו אורכת זמן רב יותר וזוה ודאי עלול למות בהוצאת דמו בינתיים ובעי ליה לשומרו בחיותו כמה דאפשר. וכן פשטות לשון רש"י שם הפציעה היא ע"י דחיקת התולעת עצמה.

איברא לקוטא דמילתא, יש לדקדק בלשון רש"י שכ' "כיון דכל עצמו מתכוין וטורח לשומרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק". ולכאור' מה היה לשונו חסר אי הוי אמר "כיון דאין רוצה במותו". ומלשונו משמע שהענין אינו דווקא משום שעכשיו יש לו ענין שלא ימות, אלא דכיון שבכל התעסקותו בו טורח לשמרו שלא ימות, אזי גדר מעשהו לא יכול להחשב ככוונת הוצאת נפש. ואף שבאותו עשה ממש שמוציא הדם, תו לא איכפ"ל שימות אחר עשה. ולפ"ז גם בצורה שונהגים היום להוציא הדם, יחשב גם חיתוך בשר התולעת כמתעסק אצל נטילת נשמה, גם כשגמר להוציא כל דמו ולא איכפת ליה שימות מייד בתר הכי.

(באמת נראה שא"א לדקדק מלשונו הראשונים על צורת פציעת החילזון, כי הם לא כיוונו אלא ללמדנו הדינים העולים בסוג' ומרהיטת לישנייהו אין להוכיח בדבר כזה שלא הכירו החילזון כלל ובפרט שבכל עניני המציאות בחילזון רבו דעות הראשונים בהם ובודאי המציאות אינה כדברי כולם).¹³ עיי' ערוך ערך קלא אילן וכן בשו"ת הגאונים (גילגור, כרך 3 עמוד 333) וכן ר"ח (או"י צ"ק 35):. שכולם פירשו שהקלא אילן (הנזכר בגמ' כצבע חזק במיוחד ושהוא דומה לתכלת) הוא האינדיגו, שזוהו שמו של חומר צבע ידוע עד היום, המופק מצמח האיסיטיס (וכדמשמע ברמב"ם שהאיסיטיס הוא הקלא אילן ומ"מ שצבעו זהה לקלא אילן) ורובו מופק מצמח אחר הגדל בעיקר בהודו, שעושים ממנו צבע זה ונקרא אינדי" על שם מקומו. (והשוה למש"כ הגר"א הרצוג מחכמי אוה"ע הקדמונים שבהודו היו יודעים לזייף את הפורפור"א מצמחים) והנמ"י בב"מ (לד. מדפי כ"ף ד"ה אילן) כ' דקלא הוא לשון אבן ואילן הוא צמח האינדיגו והיינו דכיון שדרך הצביעה באינדיגו שמיבשים אותו ומשתמשים בחתיכות יבשות כאבנים, לכך כינוהו אבן. (אמנם הגר"א הרצוג טען כי לשון קלא בלע"ז (בלשון סנסקריט) פירושו גוון כחול כאינדיגו). גם א"ש לשון התוספתא (ע"ז ו) "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישרף", דכן דרך עשיתו של

בענין זיהוי חילזון התכלת

הוכחה גדולה לזהות הפורפור"א כחילזון התכלת. ובזה אף מתבאר קושי ההבחנה ביניהם ע"י בדיקות, מכיון שהחומר הצובע שבהם הוא אותו חומר ממש. [דהיינו אינדיג'ו שהוא החומר שנותן את הגוון הכחול בשניהם. אלא שמ"מ החילזון מכיל גם פרום והקלא אילן אינדירובין ואף שאין ניכר הבדל ביניהם בגוון הצמר, אפשר שהשוני הזה הוא הטעם להבדל בעמידותם בבדיקת הגמי. אך מ"מ תכלת המורקס עמדה בהצלחה בבדיקת הגמי ע"פ הראשונים שם (מנחות נג:), ושם נתבאר דכל העומד בבדיקה זו ליכא למיחש שהוא ממקור אחר.

עוד אפשר, שטעם השוני ביניהם היה משום צורת הצביעה. כיון שבחילזון התסיסה הנגרמת מריקבון בשרו מסייעת בפירוק המולקולה ועי"ז נקלט היטב בצמר. ואילו בקלא אילן שהיו צריכים להשתמש בחומרים אחרים, איכות הצביעה היתה גרועה יותר.¹⁴ ואף בתכלת גופה היתה אומנות מלאכת הצביעה ידועה רק לאומנים, כדלקמן (אות כ ד"ה ועצם): גם מה שמשמע בגמי שתכלת וקלא אילן היו הצבעים העמידים ביותר (צ"ק נג: ומנחות נג:).¹⁵ כן הזכירו חכמי אומה"ע על הפורפור"א. וגם לפי הידוע היום צבעים אלו הם הצבעים הטבעיים העמידים ביותר.¹⁶

ג אילו לא היתה לנו ידיעה במהותו של קלא אילן, נראה שעצם הדימיון וההשוואה הגמורה של שני חומרים נדירים הצובעים כחול, - שהא' מן הצומח והא' ממני החלזונות - יש בו כדי סימן לתלות שזו התכלת וזה הקלא אילן. ק"ו מעתה שיש לנו ידיעה מהראשונים במהותו של קלא אילן, ודאי דימיון מובהק זה הוא הוכחה גדולה לזהות החילזון.

האינדיגו ע"י דישה. וכן מוכח גם המשך התוספתא שם, עי' לולאות תכלת עמ' 237 בביאור תהליך ייצור האינדיגו וביאור המשך דברי התוספתא. (ע"ע אינצ'ע ערך אינדיג'ו)¹⁴ ואפשר שמחמת שינוי שעושים היום בתהליך הצביעה של הקלא אילן, לכך אין הקלא אילן משתנה בבדיקת הגמי' במנחות נג:). (ואכן שמעתי ממי שעשה הבדיקה בחוט קלא אילן עתיק שירד הצבע). או אפשר שאין יודעים לעשות הבדיקה כראוי, או שנשתנו הטבעים ואין החומרים הנז' חריפים כ"כ. ומ"מ אין זו קושיה על זהות החילזון, (כי התכלת מהפורפור"א מתאים לבדיקת הגמי'), אלא על הקלא אילן, המזוהה בבירור ע"פ הראשונים.

ובתוס' (נחסיס לה. ד"ה והא) משמע דס"ל דאפשר שתכלת יורד ע"י צפון. וקשה דבגמי' משמע דתכלת חזק מקלא אילן וכמש"כ ברמב"ם, וקלא אילן אינו יורד ע"י צפון. ועי' יש"ש ב"ק (פ' הנהל סי' ה' ד"ה ותימה ל') דכ' דלא כתוס', ועי' בנצ"ב (משיב דבר ז' לז) מה שתמה על דברי תוס' ובדברי תוס' עצמם מוכח דרש"י שם נמי פליג עליהו בהא. גם י"ע דלדבריו יש בדיקה נוספת בין תכלת לקלא אילן, ע"י צפון. ובגמי' לא משמע כן. מיהו מ"מ לא ידעינן מהו אותו צפון שנוכל לבדקו. שהוא חומר חזק במיוחד, יותר מכל ז' סממנים המעבירים את הכתם.

¹⁵ הנ"ל נובע מחמת צורת צביעה שונה לחלוטין, משאר מיני הצבעים. שמתרכב צבעם להיות אחד עם הצמר. ושיטה זו קיימת רק בשני מיני צבע אלו, הקרויים צבעני יורה. עי' מאמרו של פרופ' צבי קורן 'צבעים וצביעונים באריגים קדומים' הובא בסו"ס לולאות תכלת (עמ' 257)¹⁶ ואף שהקלא אילן שהיו צובעים בזמנם כנראה היה נעשה בתנאים אחרים מאשר היום, כמ"ש למעלה והיה חלש מעט ממנו, מ"מ עיקר ענין חוזק הצבע הוא משום שיטת הצביעה, כמ"ש בהערה לעיל. (וכמ"ש דאפשר שהממיס שלהם לא היה טוב כ"כ וחלק מהצביעה נשאר חיצוני ולכך "איפריד חזותיה" כלשון הגמי', כי רק מה שמתאחד עם הצמר נשאר אחר הבדיקה).

אף עצם מציאותו של צבען כחול טבעי בכלל הוא תופעה טבעית נדירה ביותר¹⁷, הידועה רק בחילזון הפורפורי"א מכל בעלי החיים שבעולם וכ"ש שהוא יחידי במיני החלזונות, וזה לכשעצמו סימן יפה לו, גם לולא דימינו המובהק לקלא אילן. ואף בכלל הטבע לא ידוע על צבען כחול טבעי לצביעת בגדים, מלבד האינדיג'ו והפורפורי"א. (בין בזמנינו ובין בספרות אוה"ע שבזמן חז"ל. וגם בדברי חז"ל הוזכר רק החילזון והקלא אילן).

דימיון זה (של התכלת לקלא אילן) מסייע גם לקביעת הגוון המדוייק הנצרך, שהוא כחול נקי. (לאפוקי מהסגול וכדו', בנוסף למה שנודע לנו בזה מן הגמרא והראשונים. עיי' הערה 74) וע"ע הערה 75 לדחיית דברי הטוענים שהקלא אילן היה מעורב באדום).

ה. חכמי ישראל על זהות החילזון

ובאמת חקירת הענין הזה אינה מוטלת לפתחינו, וכבר הוכרע הדבר ע"י גדולי העולם אשר מימיהם אנו שותים, הלא המה החוות יאיר והיעב"ץ ועוד מחכמי ישראל (אף שלכאוי לא הכירוהו במציאות אלא מהספרים), ולא נמצא להם חולק בחכמי ישראל. ומי יבוא אחריהם להקל בדאורייתא ולבטל דבריהם בחששות רחוקים, ואוקימתות דחוקים אשר בדא מליבו, בלא שום ראיה. כתב ה"חוות יאיר" במקו"ח (ס"י י"ה ס"ק ג) וז"ל "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר". (עיי' אות טז דלשון דג כולל גם חילזון) ולרוב ברירותו בזהות החילזון הנ"ל רצה לשנות אף את קבלתינו שהתכלת הוא כחול ועקר דברי כל הראשונים לומר שהוא סגול.¹⁸ וכן היעב"ץ במטפחת ספרים (פ"ד) הביא את דברי חכמי אוה"ע על הפורפורי"א כדבר הברור שהוא חילזון התכלת. וכ"כ הג"ר דוד זינצהיים (נעמח"ס יד דוד, נספחו מנחת עני, ט' קיא) "וכ"כ המספרים שהוא חומט ונקרא פורפור מושעל".

¹⁷ עיי' הערה 51 דאפשר דסימן זה חשיב סימן מובהק. [הדיונון (ראדזין) אינו צובע כחול, אלא החומרים האחרים שמעורבים בו והינטינה אינה צובעת כלל וגם אין שום סמך לומר שצבעו בו בזמנם].
¹⁸ והרבה יש לתמוה על מי שרצה להוכיח מדברי החורי" שהחילזון אינו הפורפורי"א ואוהב באויב נתחלף לו ור"ל דמהחורי" מוכח שצבעו בו רק סגול ולא כחול. והרי גם אי כוונתו כפשוטו דצבע הצמר הוא סגול, הרי להדיא דיבר על דמו וא"כ ודאי כל ראייתו היתה מידיעתו על צבע דמו (שזהו דבר שכבר נודע בדורו על מציאות של דם צובע בחילזון הזה, אלא שלא ידעו אומנות צביעתו). ולדברינו מיושבת דעת החורי" שהוא הפורפורי"א עם המסורת שהוא כחול. ופשוט שאילו ידע החורי" ממציאות צביעת הכחול בו, הוי נמי ס"ל הכי ולא הוי פליג על מסורת הדורות וכל הראשונים. גם אולי יש לדחוק בענין שם, ולדקדק בלשונו דיותר נראה שכוונתו רק לדם בעודו דם ולא לצבע בצמר, דאמאי מאריך לומר "דם חילזון שצובעין בו תכלת אינו בלו"א" ולא אמר "תכלת אינו בלו"א". ולפי"ז כוונתו רק לאפוקי מפשטות לשון רש"י (חולין פ"ג) שכ' "ומראית דמו דומה לים" (ובדברי רש"י אפשר לפרש שכוונתו למראית דמו אחר תהליך הכנת הצבע, או למראית דמו בצמר אחר הצביעה), ומפשטות לשון הרמב"ם שדמו שחור כדיו, (עיי' לקמן מש"כ בזה). וכן משמע קצת ממש"כ הוא עצמו (מק"ח קילור הלכות ט, ה) "ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלו"א דומה לרקיע כטעם תכלת".

בענין זיהוי חילזון התכלת

וכבר קדם להם, החכם הר"ר אברהם רופא בספרו "שלטי הגיבורים" (פ' עט)¹⁹
"רמש היס שנקרא פורפור"א והוא חלזון שצובעין בו התכלת"
(ופשוט שדיעת החכמים הנ"ל בענין הזה היא מספרי חכמי אוה"ע, והתיחסותם היא
לאותו מין פורפור"א שתיארוהו חכמי אוה"ע שהוא צובע תכלת)

ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי

1. חשיבות התכלת גם באוה"ע

צבע התכלת הכשר לציצית היה צבע עולמי ושימש גם את אוה"ע ולא היה צבע למצוה בלבד או ליהודים בלבד. ודבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים ותנינא בברייתא וגמרינן בגמרא.

א. במקרא הוזכר תכלת גבי אחשוורוש ובסחורת איי אלישה (יחזקאל כז, 20).
ב. ובדה"י (ב, 3, 3, וס' יג) איתא שביקש שלמה המע"ה מחירם מלך צור איש חכם שיעשה בארגמן ובתכלת. (והתם מיירי לצורך מקדש. שעי"ז מפורש בתוספתא דאינה כשרה אלא מן החלזון, כמו במצות ציצית). הרי שהיתה אומנות התכלת מצויה אצל אוה"ע, ואף יותר מישראל²¹.

ג. בגמ' בשבת (כו.) "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכרמים ולגבים תני רב יוסף יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה."

ד. בעירובין (לז.) "אמר רבי אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטינן כשרין" דיש לו לתלות דאדעתא דגלימא צבעינהו, (אא"כ היו שזורים ומופסקים). וכן משמע מההוא גברא דמיכסי גלימא דכולא תכלתא (מנחות לט.).

ה. וכן יש לדקדק מדאיתא לתכלת בתרומת המשכן, ואי לא היה לדבר זה חשיבות אלא למצוה, מנין היה להם תכלת במדבר קודם שנצטוו. וכן איתא בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב שמות לה) "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן. מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו". (אמנם אפשר שהכינוס במיוחד עבור זה, כדאשכחן בעצי שיטים. אך מהמדרש יותר נראה שלקחוהו משכיניהם במצרים, וכ"מ בתנחומא (יש תוניה) שהיו נדבות המשכן מביזת היס).

ובאמת מפורש במדרש, שהחילזון היה דבר חשוב בכל העולם דאמרינן בב"ר (מקן 65) קחו מזמרת הארץ בכליכם, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי דברים

¹⁹ והוא ספר קדמון על עניני המקדש הביאו התול"ט כמה פעמים ומכנהו החכם הר"ר אברהם רופא. וכן הזכירוהו בפר"ח (יו"ד פ) והברכ"י (א"ח תקפ"ז) והחת"ס (גיטין י).

²⁰ ולכאור' אינו עשוי מחומר אחר מכל תכלת שהוזכר במקרא שהוא דווקא מן החילזון ובודאי אי נימא כפשטות לשון רש"י (שמות כה, ד), דעצם שם תכלת הוא צמר צבוע בדם חילזון. וכן ריהטת לשון הסמ"ג (עשין כו) תכלת האמורה בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון.

²¹ ואי' שם דאף אביו של חירם השתמש באומן הזה שהיתה אומנותו לעשות בתכלת. ואף דאפשר דהאומנות שם היינו מעשה רוקם בתכלת, מ"מ מהא דמיבעי ליה רוקם בתכלת ובארגמן וכו' ומפרט כל מין ומין לעצמו משמע שיש אומנות מיוחדת לעשות בכל א' מהם, וא"כ היתה אומנותם אף בעשיית תכלת.

חותם של זהב

שהן **מזמרין בעולם חלזון** וכו'. הרי שבכל העולם משבחים לדבר זה. [נאף עצם הלשון תכלת נמצא בכתובות אשוריות "תכילתו וארגמנו" והוזכר בכמה מקומות בגניזות המלכים].

גם אין שום טעם לומר כי תכלת של אוה"ע היתה שונה מתכלת של תורה. וכשם שפשוט לכל בר דעת דזהב של תורה הוא זהב של אוה"ע, ה"נ תכלת וארגמן.

והשתא דאתינן להכא נודעת חשיבות מרובה לספרות אוה"ע מהזמן שהיה התכלת מצוי. **ועדותם נאמנת עלינו במסל"ת**. ועיין הערה²²

ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע

חכמי יוון ורומי (שחיו בתקופות שונות על פני מאות שנים, מחורבן בית ראשון ועד אחר חורבן בית שני) הזכירו את חילזון הפורפור"א בלבד, כחילזון המשמש לצביעה והאריכו בתיאורים מפורטים לגביו. כאשר בין הצבעים שהפיקו ממנו מוזכר גם גוון התכלת (ע"י להלן אות כד).

התיאורים שבספרים הנ"ל, מפורטים לפרטי פרטים בסימניהם, ומזוהים בודאות גמורה עם חילזון הארגמון\מוֹרְקֶס. (שהאריכו בפירוט מלא בפרוטרוט, על צורת קונכייתם ותיאור הטבעות המתווספות בהם כל שנה והצומח שעליהם. אורך חייהם בתנאים שונים (בטבע, במים מתוקים או בשבי), דרך רבייתם וצורת כוורתיהם באריכות גדולה, מקום מושבם (באיזה ים, היכן בים וסוג האדמה שהם יושבים בה), אופן אכילתם, זמני אפשרות צידתם, מיקום בלוטת הצבע ואופני הוצאתו בפרטות ועוד. (ע"י דבריהם באורך, בסוף ספר לולאות תכלת). ואין מקום לערער על זיהוי הפורפור"א עם הארגמון ולא נשמע מי שמכחיש לדבר זה). ועד היום נקרא בשם פורפיר"א ביוון, (אף שמשתמשים בו לאכילה ולא לצבע).

הסופרים הנ"ל כתבו תיאור מקיף ביותר על הטבע, בכתבי אריסטו וכן באינצ' פליניוס על טבע העולם וויטריביוס ב"די ארכיטקטורה", שהאריך בתעשיית הצבעים ועוד סופרים (סטראבו ואיליאן). ורחוק מאוד מאוד להניח, **שכולם** כתבו רק על חילזון אחר שאינו חילזון התכלת, ואילו חילזון התכלת, - שהיה צבע חשוב מאוד אף בין או"ה (כדמוכה צמקומות רבים כמ"ש לעיל).- נשכח מכולם, בעודם מתעסקים בצבעי החלזונות והעיקר חסר מן הספר.

וביותר, שהספרים הנ"ל מעידים שמרכז לכידת וצביעת הפורפור"א היה באיזור צור, מקום שבו ע"פ הגמ' ג"כ היה מרכז ציד החלזונות (שגמ טו.), ותעשיית צבע התכלת (כדמשמע דה"צ ז' א' ג' א' ו'). וכמו"כ הנ"ל מציינים את פרטיהם

²² ע"י רמב"ם הל' קידוה"ח (ח, כד). ובביאור הגר"א יר"ד סי' ר"א שהוכיח מכמה דברים שכתבו חכמי הטבע וקיבל עדותם. (וע"פ פמ"ג שפ"ד, יו"ד ס"ז, ס"ק י"ד). ורק לגבי סברתם יל"ע אם אפשר לקבלה בלא בדיקה, ומ"מ עדותם ודאי נאמנת, ובעיקרו של דבר כתב הפ"ח (יו"ד פ' ג) בדבר כזה לא שייך למימר "אשר פיהם דבר שוא". ובכל דבר סמכנין על עדות חכמיהם בעניני חולין ואפ"ל בדברים שיש בהם חיי נפש, ואיך לא נסמך להחמיר בקיום מ"ע דאורייתא. (וע"פ כתני קה"י החדשים ק"ט, כ, הוצא בגולא"ה)

בענין זיהוי חילזון התכלת

המקבילים למוזכר בגמ', כגון שצריך להוציאו בעודו חי כדי שיהיה צבעו טוב וכן את רוב יוקרו של צמר זה ושצריך טעימה במלאכת צביעתו.

המורס מכל האמור, כי בכדי להניח שהפורפור"א אינו חילזון התכלת, צריכים אנו לומר כי היו בזמנם ב' מיני חלזונות ששניהם היו יקרים ביותר וצבעם עמיד ביותר. ושניהם שימשו לצביעת צמר בגוון כחול השווה לקלא אילן ואף צידת שניהם ומלאכת צביעתם היתה נעשית באותם מקומות. וכמו"כ היו תכונותיהם שוות שבשניהם היו צריכים להוציא את הצבע בחייהם כי היכי דליציל צבעיה ובשניהם צריך טעימה במלאכת צביעתם.

וְיָקָר מִקֶּרֶה, אשר באורח פלא חילזון התכלת של תורה הוכחד זכרו ושרידיו מהעולם לגמרי ולא נמצא שום תיעוד ארכיאולוגי כלפיו. וכמו"כ שמו נשמט מכל וכל מספרי כל חכמי הזמן ההוא, במשך מאות שנות כתיבת ספריהם, אף שכתבו על החלזונות שבאיזור הזה. (למרות שהיה מפורסם לצביעה גם לאוה"ע וכמו"ש לעיל, ולמרות שבאו לפרט על צבעי החלזונות באותו איזור).

ולעומת זאת החלזון האחר הדומה לו, תועד רבות בכל ספרי חכמי אוה"ע בזמנו ונמצאו לו שרידים רבים בבתי צבע, המוכיחים שימוש לצביעה בימים ההם, (באותו איזור שהזכירוהו, והוזכר החילזון בגמ' וכדלהלן).

כמו"כ חז"ל לא הזכירו מהחילזון השני כלל אף במדרש מהמדרשים. ולא הזהירו מעשיית הציצית ממנו, אף שהוא צובע באותו גוון ומציאותו ואף מלאכת צביעתו באותו איזור, (ואף לשונם מוכיחה שאין חילזון נוסף, כדלעיל אות א). האפשרות הנ"ל תמוהה יותר ויותר כשנוסיף גם את ריבוי סימניו והתאמתו לדברי חז"ל (דלעיל ודלהלן).

וזו סברא חזקה שאין עליה תשובה בדרך אמת.

ח. הממצאים הארכיאולוגיים

א. נמצאו בכמה וכמה מקומות (שזוהו כבתי צבע), ערמות גדולות של קונכיות מ"מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס", מנוקבות במקום בלוטת הצבע. הנ"ל נמצאו במקומות שבהם ע"פ דברי חז"ל ידוע לנו שהיו מקומות ציד החלזונות. **ומוכיחים בבירור את השימוש בחלזון זה לצביעה** בזמנם באזור זה. וזה יוכיח ג"כ שהוא הוא החילזון שהיה חשוב בתקופתם ולא זן אחר מהמוֹרְקָסִים, שנעלם בימינו. (חלקם אפשר לראות גם היום במוזיאון שע"י תל דור, ואי"צ לעדות ארכיאולוגיים) כמו"כ ישנם עדויות, על ערמות ענק (של מיליונים רבים) שנמצאו ע"י צידון שהיו ממוינים בנפרד, ה"מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס" ("ארגמן קהה קוצים") שהוא חילזון התכלת בצד אחד, והחלזונות האחרים דהיינו חלזונות הארגמן ("חד קוצים" ו"אדומת הפה") היו מעורבים יחדיו. הדעת נותנת שחלוקת מיני החלזונות הנ"ל נעשתה מחמת צורת שימוש שונה ביניהם ולכאוי היינו לצביעת התכלת ולצביעת הארגמן. (פ"ע התכלת עמ' 228) וז"התכלת צישראל" להגרי"א הרלוג, וע"י אינ"ע ערך ארגמן לורי).

גם נמצא מטבע צורי עתיק שמוטבע עליו צורת ה"מוֹרְקָס טרוֹנְקוֹלוֹס", שהיה חשוב מאוד ביניהם עד שראו להטביעו במטבע. כנזכר בכתבי הסופרים מימיהם שהיה הפורפורי"א עיקר פרנסת אנשי צור.
 נקודה נוספת שיש ליתן עליה את הדעת היא, שלא נמצאו כלל שרידים שיהיו הוכחה כלשהי על צביעה בעבר בחלזונות אחרים.
 ב. כמו"כ נמצאו תגליות²³, -מהתקופה שנהג בה התכלת-, של צמר צבוע בכחול, (ששרד -למרות טבעו²⁴ להכחד ברבות השנים- מחמת קיפאון שהיה שרוי בו). שנבדק והוא מהחומר הצבוע של הפורפורי"א. שגם זה מוכיח את הימצאות שימושו והפקת הצבע הכחול מחלזון זה, כבר בזמנם. (ראה תמונה בסוף הקונט).

ט. הסתברויות נוספות

א. יש להוכיח מהשם פורפורי"א שנקרא כן החילזון הזה מאז ועד היום ואף התכלת נקראת בשם זה בדברי חז"ל ובתרגומים חיצוניים עד הדור האחרון²⁵. שודאי הוא ע"ש שמקורם אחד (מהפורפורי"א). גם העיר חיפה נקראה בעבר (בתקופה ההלניסטית) פורפיריון, ולכאוי הוא משום שהיו ניצודים בה. (כדאי נצטט כו.). כמו"כ התכלת קרוי טיריון (עמך ט' עריון) כדס הפורפורי"א, (ע"ש שמקורו מהעיר צור).

ב. אי' במנחות (נכ): ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא (ומצריך תחבולות מיוחדות לטעימה זו שלא יפסול שאר היורה). ומשמע שזהו חלק עיקרי בצורת הצביעה, דהא קאי על שאלת אביי היכי צבעיתו לה. ובפורפורי"א אי"ש טובא, כיון דאין ניכר בו מבחוץ אם צבעו מוכן לצביעת הכחול, צריך לטועמו קודם לידע טבעו. גם פליניוס כתב על הפורפורי"א שצריך טעימה בסוף תהליך צביעתו. (דפעימם שאינו צובע כחול אלא אחר העמדתו בשמש בשלבי הכנתו, ומראה

²³ גם יש מחנוטי מצרים מחותלים בבגדים צבועים כחול, שנבדק ונמצא אינדיגו. שהוא החומר הצבוע שבחילזון ובקלא אילן, [אמנם לא בדקו אם הוא מהחי או מן הצומח] (לולאות תכלת עמ' 178).

²⁴ שמחמת זה, לא נמצאים כלל חוטי צמר של ציצית מן התקופה ההיא.

²⁵ בראב"ה (ח"א - נכוח כס) מביא גירסתו בירושלמי, "וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפיריון ובין פריפינין", הרי שמכנה התכלת בפורפורי"א. גם ראיתי מביאים **שבתרגום השבעים 'כליל תכלת', תרגומו 'הולופורפורוס', דהיינו כולו מפורפורי"א.** ולשון פורפורי"א אינו שם הגוון, כי השתמשו בשם זה גם כלפי שאר גווני החילזון, אלא הוא שם הצבע של דם חילזון ע"ש מקורו מן הפורפורי"א. (אף שבלשון אשכנז המודפס בערך נקרא התכלת בלשון פארפע"ר וארגמן פערפ"ל [עי' ערך תכלת וערך ארגמן] מ"מ בתרגומי התורה נקרא גם הארגמן בלשון זה).

ובפרקי דרבי אליעזר (עט) "ר' פנחס אומ' מלך מרדכי, שנ' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור וכו', מה המלך לובש פורפריא כך מרדכי, שנ' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור" ועוד מקורות רבים והאריך בזה בספר לולאות תכלת עיי"ש.

ואף אם נקרא בגד מלכות 'פורפירי"א' (אף שאינו דווקא של תכלת) באחד מן המדרשים כמו שטען בקונט' "תכלת וארגמן" ר"ב תל"א, מסתבר שהוא ע"ש התכלת שהיו עושים בה מעילים יוקרתיים, כמ"ש רמב"ן בפרשת תצוה, על שימושו אצל המלכים. ובערוך ערך תכלת מייתי להא דחביל ימא תכלתא דבבל וביאר "מה תכלת מובחר שבגלימא וכו' ועי' במוסף הערוך ערך פרפריא שבלשון יווני ורומי נקרא כן בגד תכלת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

היורה בתהליך הצביעה, צהוב (מחמת פירוק הדם ע"י הסממנים), ואין ניכר אם יצבע כחול או סגול ורק אח"כ משתנה הצבע לכחול).²⁶

ג. גם א"ש טובא, שסוף זמן שימוש התכלת הוא מעט אחר האיזכור האחרון של צבע היאקינטון (כך תורגם תכלת) מהפורפור"א בספרות העתיקה.²⁷ (שאם הם שני חלזונות, תמוה העלמס באותה תקופה ב'מקרה'- אמנם אין זה מוכרח, דאפשר שסיבה אחת גרמה שיפסק השימוש בשניהם).

ד. עוד ניחא טפי לפי"ז הא דאיכא למ"ד דפסל מראה שני (שמראה שני הוא חלש יותר. ע"י הערה 77), משום דדריש כליל תכלת. ובחילזון זה א"ש טובא, כיון דטבעו שבצביעה שניה שלו נגרע איכות הצביעה. משא"כ בהרבה צבעים אחרים דאין בין מראה ראשון למראה שני ולא כלום. (אמנם דבר זה מצוי בכמה מיני צבע כמו בתולעת שני דג"כ הכי הוא, כמשמעות סוגי' הגמ' וכ"כ הגר"א (שטיה 6, יח). ה. ראיתי מי שכתב כי אחר שכתבו הראשונים על אפשרות המצאו של החילזון גם בימינו, (ע"י לקמן אות כא ד"ה ומ"מ ובהערות שם וכן בהערה 65) א"כ עצם הדבר שלא נמצא עד היום הזה -לאחר הידע הגדול ממני בעלי החיים- שום בעל חי המתאים לתיאורי החילזון מלבד הפורפור"א, הוא גם מחזק זיהוי זה,²⁸ וכבר רבות בשנים שלא נמצאים בים התיכון מיני דגים חדשים.²⁹

י. האם בעינן חילזון מסוים

עוד יש להוסיף, דכל הנידון בכלל, הוא רק על סמך הנחה, שהחילזון הכשר הינו דווקא חילזון מסוים. אך אי נימא דכל חילזון כשר אזי א"י'צ שום ראיות לזהותו ובכל חילזון שצובע בגוון קלא אילן בצביעה עומדת ביפיה, תתקיים המצוה. ויש לדקדק לשון הברייתא "אין כשרה אלא מן החילזון הביא שלא

²⁶ אמנם א"י' ראה כ"כ דהא גם באופנים שא"י'צ שמש כלל, צריך לטועמו כיון שאינו נראה לעין אם מסוגל לצביעה כבר וא"כ אפשר דאף בשאר מיני צבעים כן הוא. ואגב דאיידין בצורת מלאכתו, ראיתי להביא רמז נאה דבזוה"ק (תרוסה קמט): כתב דהתכלת יוצא מגוון סומק ועוד כתב שם דרית גוונא דהבא ואח"כ נעשה תכלת. והביאו הרמ"ע מפאנו (מלאמי זכאוי ה' ח"צ) גם לגבי תכלת של משכן וכתב "תכלתא נפיק מגוון סומק כדאיתא בזוהר פ' תרומה" וכן הוא המשמעות בזוה"ק שם. ואף שאין אנו מביאים ראיה מן הסודות הללו דאיידי בדברים העומדים ברומו של עולם, מ"מ רמז יש בו, למעשה אומנות צביעת התכלת, שבתחילה יש בדמו אדום, ואח"כ במעשה הצביעה נעשה גוון דהבא ואח"כ נעשה תכלת.

²⁷ ע"י מאמר התכלת להרב אליהו טבגר הערה 144 (מובא גם בספרו כליל תכלת).

²⁸ ואמנם אי נימא ד"נגנז" הוא שלא בדרך טבעית, והחילזון נמצא שלא במקומות גידולו הטבעיים שהם מסולמות של צור ועד חיפה אלא שיצא מהים התיכון ונדד לימים אחרים (כנגד טבעו שכמעט לא יז ממקומו), אזי אין בזה ראיה כלל, אך שמא נסתמאו עינינו בזמה"ז כדי שלא נמצאו. וע"ע הערה 65

²⁹ ע"י מקורות לזה במאמר התכלת לר"א טבגר עמ' 7. אמנם נמצאים מינים חדשים בגדלים מיקרוסקופיים, או דגים שהגיעו דרך מקרה למקום זה מימים אחרים וכן נמצאים מינים רבים בימים אחרים הרחוקים ממקום יישוב. ועליהם ידוע שעדיין לא גילו אלא מיעוט מן החיים בים, אך לא בבעה"ח הגדולים. (כך שמעתי מאדם נאמן שחקר בזה).

מן החילזון פסולה" ולכאוי" לא הגבילה במיני החלזונות, (ועי' לעיל (הערה 2) דלשון החילזון, אינו בא לומר החילזון הידוע דווקא, דכן הוא לשונם שם בכל מילי). ואין להוכיח מברייטא דמנחות (גופו דומה לים וכו') דבעינן חילזון מסוים, כי שם אין משמע אלא שבאו לתאר מציאות החילזון שהיו צובעים בו. ואין בזה מקור לפסול אם ימצא עוד חילזון שצובע כמותו.³⁰ [עי' לקמן אות יא במש"כ לדקדק דאין הברייטא הזו באה לומר דין לעיכובא]. (ואף כותבי הסימנים לזיהוי החילזון מהראשונים והאחרונים, לא כתבום אלא כדי למוצאו, ולא כדי לפסול חילזון אחר אם ימצא שהוא צובע כמותו).

ונראה דאף דסברא הוא לומר דלא אמרה תורה חילזון אלא משום איכות הצביעה המיוחדת שיש בו וממילא רק החילזון שיש בו את האיכות המיוחדת הזו יהיה כשר (עי' הערה 30), מ"מ לדברי המכחישים זיהוי החילזון ואומרים כי שני חלזונות היו, חדא הא דכשר לתכלת והשני הוא הפרפור"א, שגם הוא שימש בימי חז"ל וגם צובע היה בצבע כחול, (כפי שרואים בעינים וכפי שנזכר בספרות הקדומה, עי' לקמן אות כד). הרי לנו ראייה ברורה, מסתימת התוספתא שבאה לפרט כל הכשרים והפסולים (עי"ש כל הפרק), וסתמה לגבי תכלת שאינו כשר אלא מן החילזון, ולא פירטה את חילזון הפרפור"א בפסולים. א"כ לטעמייהו, יש כאן ראייה גדולה שכל חילזון כשר.³¹

(ועי' הערה 4 דאפי' אי היה מקום לחוש שהקלא אילן היה מעורב בגוונים נוספים, אין בזה פירכא).

³⁰ ומסברא יש לדון דהתורה אמרה תכלת ולכאוי" תכלת הוא שם הגוון, כדמשמע ממה שמוזכר במדרשים רבים שכ' לשון תכלת גם בלי שייכות לצמר, כגון תכלת ירוק שמקיף את העולם וכהנה רבים. (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פ"א וכן בחיקוי זוכר תקווא שבעין דף קכו עמוד 3 גבי גוון העיניים, וכן משמע במדרש הל' לזית ב, 6). וא"כ מה שלא מצינו תנאי בתושבע"פ לקיום המצוה מנלן לחדשו נגד פשוטו של מקרא. (ועי' לקמן הערה 77). וחז"ל שאמרו דדווקא מן החילזון, יש לדון אי הלמ"ס הוא, או דילפי לה מהא דאי' בירושלמי (כלאים ט, 8) לגבי משכן, "מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים" ולכאוי" איירי לגבי תכלת וארגמן הכתובים עמו בפסוק וכהמשך שם שמשוה צמר לפשתים וכתוב עמו.

אמנם משמעות רש"י דתכלת הוא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ואפשר דק"ל לחז"ל דשם תכלת קאי דווקא על איכות מסוימת של הצבע, שאינו מצוי אלא בחילזון מסוים דווקא. (וכן שמעתי מחכ"א להוכיח מהלשון בין תכלת לקלא אילן, אך אין זה ראייה ברורה, דהתם קאי לשון תכלת על תכלת הכשר). ואף אי אינו בעצם שם 'תכלת', י"ל דקבלת חז"ל היתה דהתכלת היא בחוזק צביעה מסוים ואיכות זו קיימת רק בחילזון מסוים. אך כדי לפסול הפרפור"א ע"פ זה (אף אילו לא היתה החילזון שהשתמשו בו חז"ל) נצטרך לומר שהחומר הצבוע שבחילזון המקורי אינו אינדיג'ו (שהוא הצבוע שפורפור"א), אף שגוונו יהיה ממש כמו אינדיג'ו. ואף שבכל משפחות הארגמונים למיניהם (אף אלו שאינם צובעים כחול, אך יש בהם צבען כחול מעורב בתוך צבענים אחרים), החומר הכחול שבהם הוא האינדיג'ו. (או שנאמר שיש לו חומר נוסף על הדם הצבוע שגורם לצבע להקלט היטב, יותר מבחלזון הטרונוקולוס)

³¹ אליבא דאמת שהפורפור"א הוא התכלת של תורה אין משם ראייה, דהא לא נודע על צבע אחר כמותו שצבעו בזמנם, לכך לא ראו צורך לכתוב שצביעתו דווקא בחילזון מסוים, (כי רק הפרפור"א צובע כחול). ומסתבר דנכון מה שכתבנו בהערה לעיל לפסול חילזון אחר, (אם ימצא עוד חילזון צובע כחול, מחומר אחר שאינו אינדיג'ו). אך לדברי הדוחקים דשמה שתי חלזונות יש ושתיהם צובעים

יא. סימני הגמ' במנחות

אף שאין הראיות מתבססות על הגמ' הנ"ל, מ"מ ודאי יש לנו לראות דלק"מ מהתם, ובאמת אף סיועי נמי מסייעא. (והרבה מהמפקקים בזה חסרו בידיעת הפרטים במציאות החילזון).

דאמריי שם (מד.) ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים. (והוא צריחא צמסכת לילית א. י.) ובהקדם לביאור מאמר זה יש להבין לצורך מה נאמרו סימנים אלו, אי משום דראו חז"ל ליתן סימן לדור אחרון שיגנו להם החילזון ויגלוהו, וע"ז אמרו שלא יוברר להם החילזון אלא ע"פ סימנים אלו. או שר"ל גם לבני דורם דאותו חילזון שעדיין משתמשים בו זוהי צורתו, והוצרכו לזה או כדי ליתן סימנים למבקשים אחריו כדי למוצאו בקל, או משום טעם אחר בעניני אגדה. (ובאמת גם אילו ענין הברייתא הוא בדברי אגדה מ"מ ודאי יש להם ביאור כפשוטו ובודאי לא יתכן לזהות את החילזון אלמלא א"ש עם סימני הגמ'). ונראה דאם כוונת הברייתא לומר סימן לדור אחרון כדי לגלותו ע"י ג' סימנים אלו דווקא ולא ע"י שום דבר אחר, ולחלק בינו לחלזון פסול אחר הצובע תכלת, היו אומרים סימנים ברורים יותר וכמו שכתבו בכל מקום, כגון בסימני כשרות החיות (חולין נט), עם פרטים מדויקים ובירורים מזוקקים להעמיד הדין על בוריו. ולא דברים מעורפלים על דימיון שלא נתפרש לאיזה נקודה בו כוונתם. ובפרט ע"פ דברי רדב"ז (ח"צ תפ"ה) דהם סימנים העשויים להשתנות, (דאינו

עולה אלא בזמן ביהמ"ק). וכ"מ מדברי הראשונים (רמב"ם, סמ"ג ועוד) שנתנו סימנים אחרים לזהות. והביאור הפשוט יותר הוא דהסימנים נועדו למבקשים אחריו לזהותו משאר חלזונות. ואף דאין חשש טעות כיון דאין חילזון נוסף הצובע תכלת, רצו להודיע איך לזהותו יותר בקל אף למי שאין מכירו.³² וגם לשון גמ' דידן, חילזון זהו (ובנוסחאות ישנות הגירסא 'זה') וכו' הוא כעין הלשון בסוטה (נח.) שמיר 'זה' וכו' שאינו בא ללמד דדווקא ע"י סימנים אלו שרי להשתמש בו. (דבשמיר ודאי לא בעינן דווקא לתולעת זו ובכל החותך כמותו סגי).

כחול, יש ראיה כנ"ל. וממילא לדבריהם יש להם לחייב במצוות תכלת, לכה"פ מטעם זה דאינו מעכב דווקא חילזון מסוים.

³² בקונט' אחד הקשה, מפני מה לא אמרו מביא חילזון ושמו פורפור"א, אך כל קושייתו אין לה ביאור, דהא ודאי דברי חז"ל שם לא באו לזהות את החילזון למכירים אותו אלא למי שאינו מכירו. ולטעמיה שהפורפור"א אינו החילזון יש להקשות דאי כוונתם ליתן סימנים איזה חילזון הוא זה, אמאי לא אמרו את שם הלע"ז של החילזון הזה דהא גם שם חילזון אינו מלשוה"ק. (דשם 'חילזון' אינו הגדרה דווקא למין מסוים, שהרי הוא שם כולל גם לחלזונות היבשה), וכמו שאמרו בדיני כשרות הבהמות והעופות את שמות הלע"ז שלהם. (חולין ספ"ג וע"ז לט.) ויהיו דבריהם ברורים אף בלא הסימנים הללו. (וכבר נזכרו אצל היוונים בזמנם שמות למיני חלזונות שונים ואין נראה שדווקא לחילזון התכלת שהיה כ"כ שימושי ויקר, לא היה להם שם מיוחד). אלא ודאי דבעו חז"ל לתאר צורתו משום איזה טעם. אכן אליבא דאמת לא השתמשו חז"ל בשמות לטיניים אלא בשמות בארמית וקושיתו מעיקרא ליתא.

ומ"מ השתא יש לבאר סימני הגמי' ולבחון אם מתקיימים בפורפור"א.³³

יב. גופו דומה לים

ענין גופו דומה לים, לכאוי' ב' פירושים נאמרו בו, אי דומה הוא בתבנית או בצבע.³⁴ והנה כשהוא בים, צבע הקונכיה³⁵ מגוון בצבעים ומצוי בו ממיני ירוק עד תורכזי וסגול, (והים עצמו הרי גווניו משתנים ממקום למקום ובודאי גם ירוק חשיב דומה לים ואפי' לרקיע, דאמר' בירושלמי ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע (נרכות 6, ה"ג וכן נמדרש תהלים כד, וכתיב צמח צדק נש א יד) ובמדרש תהלים (6), אילנות לרקיע וברכות (ע): משיכיר בין תכלת לכרתי, הרי דדמיין להדדי). ולדעת הרמב"ם ד'דומה' הוא בגוון בודאי דבר זה חשוב כצבעו דאפילו אדם אדמוני נקרא כן מחמת שערותיו, כ"ש בהא

³³ הקדמנו כל הקדמה זו להוציא מלב האומרים כי לדברינו אין סימנים אלו סימנים מובהקים לגמרי, ויתכן שאפשר למצוא לפי ביאור זה עוד חילזון בסימנים אלו. (ואף לדבריהם, מ"מ אי אפשר למצא את התנאי המרכזי שבדמו צובעין תכלת אלא במיני הפורפור"א וה"טרונקולוס" הוא הכי מתאים לסימנים).
גם יש להוסיף שבהרבה דימויים של חז"ל לא היינו מבינים ענינם בלי להכיר את הדבר בדרך אחרת כגון חוטמו של אתרוג והא דהדס הוא מעשה גדילה (עבות). וכיו"ב. וכמ"ש רש"י והריטב"א שהובאו לקמן (אות כז ד"ה ויש להוכיח), דלשון דומה לאו היינו ממש כמותו, וכמו"כ כאן אלמלי ידענוהו ה"א דדומה לים הוא דווקא כחול, והשתא אמרינן ע"פ חז"ל דירוק נמי חשיב דומה לים וכמ"ש במקומו. ובפרט שיש בזה הרבה מדברי אגדה וכעין הברייתא שהביאה הגמ' לפני כן תניא משום ר"מ על דימויו לים, ממשכה הגמ' בברייתא נוספת על עוד דברים שהוא שייך לענינו של הים. דהיינו לא רק הצבע שצובעים ממנו דומה לים, אלא אף הוא עצמו דומה לים בתבניתו או בצבעו (עי' מש"ת שם), וכן בצורתו שדומה לבע"ח שבים דהיינו דגים, ואף במקום חיותו דהיינו שאינו עולה מן הים אלא א' לע' שנה. ובעלי האגדה הרחיבו בזה בספרי הקבלה. (שי זוהר שלם קכג: ועוד). [וכן משמע ברש"י (חולין פט) שכ' "שהתכלת דומה לים - שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וכו' " שלכאוי' הוא נראה כדבר שאינו שייך לשם כלל. וחזינן שמקשר ענין זה של התכלת דומה לים, שענינו לדימיון כסא הכבוד, עם המשך הברייתא דעולה א' לע' שנה, ור"ל דגם בענין זה שהוא עולה מן הים, הרי הוא מזכיר בזה את הים שהוא זיכרון לרקיע, וזיכרון לקריעת ים סוף (ערכ"י מנחות מג: ד"ה דומה לים). וכן משמע קצת מלשון הברייתא במסכת ציצית חלזון "למה הוא דומה", דר"ק ותשכח שלשון זו מופיעה תמיד רק בדברי אגדה. וכ"מ נמי מהשמטת גמ' זו מהר"ף.
 עוד יש להוסיף, דאי כל דברי הברייתא לא אתו אלא למימר דיני צביעת התכלת, לכאוי' לא הוי מסיים ביה בלשון "ובדמו צובעין תכלת" כאילו פרט זה הוא אחד מסימניו. והלא כל הברייתא לא באה אלא לומר דבר זה, והול"ל איזהו חילזון שצובעין בדמו תכלת, גופו דומה וכו'.
 (עוד יש מבארים דכל דברי הברייתא אזלי בתר סיפא ד"לפיקך דמיו יקרים". דהיינו הברייתא באה לפרש קושי צידתו, כיון שהוא מוסתר מחמת דימויו לים, וגם כשרואים אותו הרי הוא נראה כמין דג (ואולי ר"ל דומה לדג, שהוא חי במים), ואינו יוצא לחוץ אלא א' לע' שנה שרק אז אפשר לגלותו בקל. ומסיים דלפיקך דמיו יקרים. כיון דכ"כ קשה צידתו).
³⁴ ויש שרצו להוכיח ממסכת ציצית כהרמב"ם דהתם הגי' דומה לרקיע. אך אינו מוכרח כ"כ, דכיון שהוא אותה ברייתא המופיעה בגמ' דילן, גירסא שלנו עיקר וכדרך הגר"א להגיה ע"פ הבבלי.
³⁵ והקונכיה ודאי חשיבא 'גופו', שהוא כמו עצם הגולגולת שלו ומחמתה יכול לחיות יותר מו' חודש אף שהוא בריה שאין לו גידים ועצמות והירושלמי (שבת פ"א ה"ג) הוכיח מהא דהחילזון חי יותר מו' חודש, דחזינן שיש לו גידים ועצמות. משמע דאין לו עצמות ככל חיה וצ"ל דכוונת הירושלמי להוכיח דחשיבין לקונכיותו עצם. (דאי יש לו עצמות כשאר בע"ח, א"כ פוק חזי לעצמותיו ומה הוצרך להוכיח ממה שהוא חי יותר מו' חודש שיש לו גידין ועצמות).

בענין זיהוי חילזון התכלת

נראה כגוף הקונכיה ממש. וצבע זה דבוק בו דרך קבע, (ואמנם אחר שמוציאים אותו מן הים, אז מלבין צבעו אחר זמן), ובספר התכלת (עמ' 295) מביא שטבע זה מיוחד ב"טרונקולוס", אך בשאר חלזונות אינו מצוי בהם כ"כ בקביעות. (הטעם לזה הוא כיון שבד"כ הם נמצאים בעומק אחר בים, או שמחמת חלקלקותם אין נתפש בהם). וא"כ גם יש בזה סימן, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

ואף שבקרבת החוף דבוקים עליו בע"ח אחרים והפרשותיהם, ואין בו את הירוקת המצויה בעומק הים, ואז רובם בגוונים אחרים (הדומים לקרקע הים ועי' הערה³⁶), [אשר מחמת כן, אפי' צורתו אינה ניכרת היטב בשלימותה]. צ"ל שחז"ל מדברים רק כלפי הירוקת הנראית כחלק מגופו, כשהוא נקי מדברים חיצוניים שאינם נראים חלק מגופו. ועוד דהדבר הזה משתנה ע"פ מקומו ודרגות הזיהום שם וכדו', ואפשר שבזמן חז"ל מחמת ריבוי צידתם לא היו מצויים אלא בעומק יותר והיו רובם ככולם ירוקים. (גם אריסטו כתב שהפורפורה, מכוסה באצות ובעשב הים והוא מין צמח ירוק).

[ומדוקדק היטב, דחילזון מדמה הרמב"ם (פניק) לים ואילו את התכלת לרקיע. (אף דלשון הגמ' גם גבי תכלת 'דומה לים') והיינו משום דים יש בו גוונים הרבה ואין גוון שלו רק כחול, שיש בו גם ירוק וכיו"ב, אך הרקיע יש בו רק כחול שזהו צבע התכלת כמ"ש לקמן]³⁷.
אך לפרש"י (לגירסתינו³⁸) כי ביאור גופו דומה לים אינו על הגוון כפי הרמב"ם, אלא כמ"ש שם "גופו: מראה גופו תבנית דיוקנו", הרי שדמיונו הוא בתבניתו ולא בגוון. וא"כ אפשר לבאר דענינו דמחזי כאידוותא דימא (כסא דצ"ד ד). ומצינו בכמה מקומות במקרא שמצינינים את הים בגלים שלו³⁹. וגם ענין זה מיוחד בטרונקולוס, וא"כ גם בו יש סימן לזהותו ולהבדילו משאר חלזונות.

³⁶ ויש שפירשו שדומה לים פי' לקרקע הים וא"ש אף אי נימא דדעת רש"י דדומה לים היינו במראיתו, מ"מ לא כתב שצריך להיות דווקא בגוון כחול כים. ואף למ"ש רמב"ם דדומה עינו לעין הים. (עי' ברמב"ן פרשת בראשית (א, י). שהוכיח מהפסוקים שקרקע הים קרוי ים) ומראה הפורפורה א זה נראה תמיד כקרקעית הים אף בצבעו, ואף במקומות שהים מחופה באצות בגוונים שונים, מראה הפורפורה כמותו. (ראה תמונה שמאלית עליונה בסוף הקונט) ומחמת טבעו זה, קשה מאוד לדעת מקומם ומקשה על צידתו וממילא זו גם סיבה ליקרות דמיו.

³⁷ והעירוני דהא הרמב"ם לא ידע את החילזון ואיך יתכן דכוונתו לכן, אך לדבריהם נמי הא גופא הוא טעמו של הרמב"ם דמשרה לא כתב אלא לשון הגמ' בזה, ורק לגבי תכלת שיודע היה שכוונת הדין לגוון הכחול בכללות, שינה בו ואמר כעין הרקיע ולא כעין הים.

³⁸ אמנם יש שמגיהים שם בפירש"י דתבנית דיוקנו, קאי על ברייתו דומה לדג וכן נראה שהיא הגי' הנכונה ולפי"ז אפשר"ל גם ברש"י שכוונתו על הגוון ויתפרש כמ"ש בדברי הרמב"ם. ומ"מ גם אם א"צ לפרשו בפירש"י, עדיין יש מקום לפרש כן בגמ'.

³⁹ והמקרא מלא בהתיחסות לים כלפי גלים שלו. ולא מצאתי במקרא כלל דימיון הים כלפי מראהו וצבעו. אלא לפי שלגבי תכלת הוזכר בגמ' דימיון זה, דימו לומר שפשטות הגמ' הוא כרמב"ם דקאי דווקא לגבי המראה, אך אין זה מוכרח כלל. ובירושלמי "ממולאים בתרשיש. כימא רבא, רשב"ל ... מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים וכו' " (סוטה פ"ה ה"א). ועוד במדרש "מה הים מסעיר אף הלשון מסעיר", (אזול מדרש עמ' 352) ובב"ב (ד) ובסוכה (א): אמרינן על בנין הורדוס, מחזי כאדוותא דימא, משמע שהגלים הם מאפיין מיוחד בים, שראו לדמות לו את ביהמ"ק.

יג. **וברייתו דומה לדג**

יש לבאר, דהנה מצינו בחז"ל שחילזון צורתו היא כנחש, דבבכורות (לח: וערש"י ויקרא כ"ב), גבי מומין שבעין אמרי' דחילזון היינו נחש. וכ"מ בריטב"א (שבת פה:). וז"ל "ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"⁴⁰. הרי דאין צורתו כצורת דג, בחיתוך סנפירים וקשקשת וזנב. וכ"כ הראשונים שהוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא, ראבי"ה שנת קלד, ר"ש וראש"ד תו"כ מלרע פשתא א', יד, וגם ברמב"ם (פיהמ"ש כלים י"ב א) בלאר מילת חלזון 'צדף' וא"כ הרי הוא כחלזונות שלנו שצורתם כתולעים. (וכ"מ במתני' דכלים יב, ט"פ ר"ש ורש"י ס) שהוא מתפתל). הרי שאין כוונת חז"ל "ברייתו דומה לדג" לצורת גופו. וע"כ דאירי על הקונכיה ולא על צורת התולעת עצמה. ולגבי הקונכיה, הרי כל רואה חילזון זה, **דימינו לדג ברור**. [וראיתי תמונות מחלזונות רבים מאד והוא מיוחד ממש בענין הדימיון הזה] **וא"כ אף סימן יש בו, להבחין בינו לחלזונות אחרים.**⁴¹

[ויש שפי' דברייתו דומה לדג היינו בצורת חייו שהוא חי במים כדג ויש מהראשונים שאף כינו אותו בשם דג, (עי' לקמן דברי הרמב"ם). ואף צורת רבייתו כדגים, ובדברי חז"ל לשון ברייתו בכ"מ משמעותו בריאה. (עי' חז"ר נב. זכחיס כב. וכן הלשון 'צרייתו' של טולם).]

יד. **ועולה אחד לשבעים שנה**

ענין זה אפשר לפרשו בכמה פנים, דרש"י במנחות כ' עולה מן הארץ ובמקו"א (ב"מ סא: וסנהדרין לא). כ' עולה מן הים. ובמושכל ראשון היה נראה כי אין הסימן הזה מתקיים בפורפור"א, כי לא שמענו על תופעה של עליה המונית של הפורפור"א לארץ פעם בע' שנה.

אך באמת הרי הפשטות היא שבמשך כל תקופת גניזת ההתכלת לא היה החילזון עולה אחת לע' שנה, וא"כ צריכים אנו לדעת האם כשיחזור ויתגלה יש הכרח לומר שחייב להיות שיחזור לו גם טבעו זה שעולה אחת לע' שנה. וצריכים אנו לדון בעצם ענין הזה דעולה א' לע' שנה אם הוא ענין ניסי או טבעי. ואם הוא ניסי אין שום קושיה אף אם אין הנס נוהג בזמנינו. (כמ"ש בתשו' רדב"ז (ה"צ תרפ"ה) שלא עלה אלא בזמן ביהמ"ק, ובחלקו של זבולון). ואם הוא טבעי, לכאור' אין ענינו משום טבע החילזון עצמו, כי אין בריות כאלו חיות ע' שנה, אלא אפשר כי ענינו הוא שהחילזון תקוע ונועץ עצמו בארץ, (כמ"ש בספר הקנה) והגלים כשהם חזקים מאד, עוקרים אותו ממקומו. וגלים חזקים כ"כ מצויים אחת לתקופה ארוכה מאד שאמדה חז"ל בע' שנה.⁴² והנה יתכן שמחמת ריבוי בימינו, (מחמת מיעוט צידתו במשך קרוב לאלף וחמש

⁴⁰ אך אפשר דהתם לא קאי על צורתו, אלא שאין בו חילוק איברים פנימיים.

⁴¹ ודימינו לדג פשוט לכל מתבונן (כשהוא מונח כדרכו) ובעינינו ראינו דאפי' תשב"ר מכירים בו.

⁴² כי ענין ע' שנה הוא ענין לזמן מופלג בדברי חז"ל שהוא שנות חייו של אדם. וע"ע מכות ז, ע"ז

יא, מ; הוריות יג. ובמעילה יא:

בענין זיהוי חילזון התכלת

מאות שנה), הוא נמצא קרוב יותר לחופים ולכן הגלים הודפים אותו אחת לכמה שנים ולא לע' שנה, אך בזמנם שהיה בריחוק יותר היה זה פעם בע' שנה. או אפשר דעולה וכו' הכוונה שעולה בכמות גדולה א' לע' שנה, (והיינו ע"י הגלים כנ"ל) וזה אולי קיים גם בזמנינו ובפרט לפי גירסת מס' ציצית "ואינו עולה אלא לשבע שנים". (ולדעת רש"י זה מאורע נדיר מאוד, דכתב שהוא עולה להרים ולטעמיה אזיל ההלחונות שבהרים דסנהדרין (פ"ג). היינו חלזון התכלת, אך רוב ראשונים פליגי עליה, כמ"ש לעיל (הערה 6) מהיד רמ"ה שם ותוס' וריטב"א והערוד).

ומ"מ אף אם ענינו מחמת טבעו בעצמו הרי בכל תקופת גניזתו לא היה החילזון הזה עולה ונשתנה בו הטבע הזה, ומנלן לומר דמוכרח הדבר שכאשר יחזור החילזון ויתגלה יחזור עמו מיד גם טבעו זה.

ואם נאמר דבאמת לא נשתנה טבעו גם במשך כל תקופת גניזתו ועדיין היה עולה לארץ אחד לע' שנה ואין איש שם על לב, א"כ גם בחילזון זה אפשר דכן הוא, ועדיין לא בדקו במשך שבעים שנה לומר לא זה ידינו מתוך ידו.⁴³ (גם יש להעיר כי ברמב"ם מזכיר סימני הגמ' במנחות ומדלג על סימן זה, ואולי טעמו משום שאין זה טבע גמור בו (כהרדב"ז דלעיל), וא"א לבדקו ע"פ סימן זה).

ומה שמשמע מדברי רש"י שזוהי סיבת יקרות דמיו, ולכאוי משמע שצדים אותו רק כשעולה א' לע' שנה. הנה זה ודאי אינו כוונת רש"י. דהא מדכרינן בכמה דוכתי על צידי חילזון שצדוהו **ברשתות**. (ש"י שנת ע"ד) וא"כ היו צדים אותו מן הים, ורש"י עצמו מבאר בכל מקום שעולה היינו שעולה ליבשה,⁴⁴ וא"כ ודאי כשאומרים שצדים אותו בים מוכח שגם בתוך ע' שנה היו צדים אותו, אלא דכיון דהיו צריכים לצודו ולא היה עולה מאליו היה זה ביוקר. ובפרט כי צידתו קשה (אפי' ברשתות) כיון שא"א לזהותו מחמת צבעו ועשבים הגדלים ע"י, וקשה לידע היכן מקומו בלי צלילה. גם רק בב' זמנים בשנה הוא עולה לרשתות הדייגים. וכ"כ פליניוס, שהיו אנשים מסכנים נפשם לצודו. ואמנם אפשר דדבר זה הוא חלק מענין גניזתו, שהוא גנוז בעומק הים ואינו עולה. ומ"מ ודאי נמנעה צידתו לתכלת מאיזה טעם, ואולי משום הסכנות שבצידתו, שבלי

⁴³ ובלא"ה יש מדברי חז"ל שכוונתם בדרך רמז לענין אחר ואף כי אין יוצא מידי פשוטו, הפשט בזה יוכל להיות בדוחק יותר. כמו שדחק הגר"א (ניאוי אגדות תענית כג). בביאור הא דחרוב טעין לע' שנה (תענית כג). ובבכורות (ה). "חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה" ופירש רבינו הגר"א דהיינו שמוציא פירותיו כל ע' שנה, ודלא כהפשט הפשוט שם כפרש"י שמוציא פירותיו רק אחר ע' שנה. ובמקובלים דימו ענין החרוב לחילזון ואף מוהר"ח מוולוז'ין משהו הענין כאן לחרוב הגדל לע' שנה (רוח חיים אגות ג, ב). "ועולה אחד לשבעים שנה סוד אילן חרובין עלמא דחרובא כידוע", ולפ"ז גם בפשוטם של דברים אפשר לפרש כמ"ש הגר"א בחרובין והיינו דזמן גדול מושבותיהם הוא עד ע' שנה ובסוף ע' שנה קל יותר ללכדם משום ריבויים הגדול או משום דנייד. [וברמ"ע מפאנו (מאמר אגדות ה' ח"צ י"ד ע"ו) פ' דעולה א' לע' שנה הוא בצורת דומם ולפ"ז אפשר לפרש שעולה אחר מיתתו וא"ש טפי לפי ג' מסכת ציצית שעולה א' לשבע שנים. דשנות חיותו של הפורפור"א הם ז' ואחר מיתתו הרי הוא נפלט ליבשה. (אך זה אינו כרש"י שהיו צובעים בו כשעלה ואחר מותו לא יצלה לצביעה), וד"ל בזה, תן לחכם ויחכם עוד].

⁴⁴ ולא כפי שאפשר היה לומר, דעולה ברשתות הדייגים, או שעולה מקרקעית הים למים למעלה.

חותם של זהב

ציוד צלילה מתאים קשה מאוד צידתו במעמקים. (וכ"כ רדב"ז ע"י לעיל הערה 65) או משום גזירת המלכות. וע"י משי"כ בהמשך אות טו ד"ה ובלא"ה, ומתיישבים גם דברי הטוענים כי הא דעולה א' לע' שנה הוא ביטוי לכה"פ לנדירות מופלגת, והטרונקולוס אינו נדיר כ"כ.

טו. לפיכך דמיו יקרים

פרש"י דדמיו יקרים מחמת נדירותו. (וכ"מ במסכת ציצית), אמנם לגי' דידן פשטות הלשון דדמיו יקרים משום דצובעים בו תכלת. (והגי' במסכת ציצית אפש"ל כש"ס שלנו). ומ"מ אף דבימינו אין החילזון יקר כ"כ, הא חזינן דבזמנא היה הפורפור"א יקר וכפי שתיארו כל סופרי האומות על יוקר דמיו. ובודאי גם לפירש"י שיוקרו מחמת נדירותו, הוא תלוי בביקוש שיהיה אליו, דאף אי יבוקש אחת לע' שנה ולא ימצא, כל שאין לו דורשים ודאי לא יהיה יקר. ובפרט שע"י ציוד הצלילה שבזמנינו כל ענין צידתו הוא קל ופשוט וממילא הוא זול יותר. ובלא"ה נמי אין כאן קושיה, שודאי היום הוא מצוי יותר. והענין, כמו כל בע"ח שהוכחדו ושנתמעטו, שסיבת הדבר משום ציד מוגבר ולכן אחר שנעשה נדיר יותר ונשאר רק במעמקים, ובלשון חז"ל 'נגנז' (וכמ"ש על שירא פרנדא וזכוכית לבנה שבטל וכ' הראשונים (ע"י שנת כ: חוד"ס און) דהיינו שנעשה נדיר, וכ"ש בזה דיתכן שאף לא היה אפשר למצאו כלל), וממילא הופסקה אפשרות הצביעה בו להמונים. וכן ידוע שגזירת המלכות (אפשר שזוהי הגזירה הנז' בסנהדרין יב.) אסרתו להמונים. ולפיכך נשתכחה ידיעת אומנות צביעתו, וממילא הרצון לציידתו נמוג. ומאז הלך והתרבה, עד שנעשה בריבוי גדול כפי שהוא היום.

סימני הרמב"ם

טז. והוא דג

שאלה: יש שהעירו על הפורפור"א מדברי הרמב"ם שכתב שהוא דג. וחילזון זה הוא מהמין הידוע הקרוי חילזון ולא דג (לפמ"כ צהל' מאכלות אסורות 3, י3). תשובה: הנה רש"י בסנהדרין (65) וראב"ה (שנת קלד) כ' שהוא תולעת וכ"כ ר"ש וראב"ד (תוי"כ מזרע פרשתא א', יד) וכן בריטב"א (שנת עה). בשם הרמב"ן שהוא כתולעת. ואין כאן פלוגתא, דתולעת שבים גם חשוב מין דג. כמ"ש רש"י עצמו (שנת עד: ד"ה לדי חלזון) שהוא כמין דג. והעד "וירדו בדגת הים" (בראשית א' כו וכן גם כח, וע"ש ט, 3) ואי לא נימא הכי א"כ חיות שבים נשתנו מכל בע"ח שבעולם ולא ניתנו תחת האדם.

ועוד דאי כוונת הרמב"ם לדג כהגדרתו בהל' מאכלות אסורות, הוא תמוה דאין לזה מקור בש"ס, ואי נימא דמקורו מהא דמנחות דאמר'י ברייתו דומה לדג, הא משם גופא הוכיח הנ"ב (תנינא א"ח ג) שאינו דג ממש, מדאמרו דומה לדג ולא הרי הוא דג. וע"כ דכוונת הרמב"ם לכל שהוא חי בים, וזה באמת

הוזכר בש"ס בדוכתי טובא שמקומו בים.

והרמב"ם עצמו בפיהמ"ש (כלים י"ג ב) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כן הוא גם במקור בערבית. ואף ר"א בנו (המספיק לעודי ה', מהד' ניסוס דנה עמ' 273) כתב מילת חילזון בלשון ערבית שהוא ידוע עד ימינו שהם חלזונות שלנו שהם שרץ המים), וא"כ ודאי לא נתכוין בהגדרתו בהל' מאכלות אסורות אלא לחלקו מן השרצים שהדגים אינם שרצים, אך לא אתא למימר שאין השרצים קרויים דגים, ודג מיקרי כל שהוא חי במים אף שאינו בצורת הדגים. וכן מוכח בשה"מ (ל"ה קעט) "כי הנה יתכן שיהיה דג ושיהיה שרץ המים". ועי' פ"י הגר"א בכלים (א"ר י, ב) "דכל שבים מין דג הוא" (וכן ברמב"ם עצמו כתב לשון 'חיה שבים' (כלים ב' ג) ובמקו"א (שומלת מת ו, ב) נקט לשון 'דג' באותו דין). גם החו"מ שכותב על הפורפור"א שהוא החילזון של תכלת מכנהו דג הפורפור וכפי שכינהו מחכמי האומות. וכע"ז גבי כילבית שכ' רש"י (שנת עז) שהוא שרץ, והראשונים כתבו בשם רש"י שהוא "דג טמא". **ואדרבה יש להביא ראיה מהסימן הזה, שהחילזון הוא מין תולעת שבים.**

יז. דמו שחור כדיו

שאלה: עוד יש מקשים דהפורפור"א דמו יוצא שקוף ומתחזק צבעו אח"כ, וגם אינו נעשה אלא סגול כהה ורק כשמתייבש הוא נראה כשחור. תשובה: בעיקרו של דבר, על גוון דמו של החילזון מצאנו בזה ג' דעות. דעת הרמב"ם ודעימיה, דדמו שחור כדיו. דעת רש"י (חולין פט), שמראית דמו דומה לים. ודעה שלישית היא דעת ה"חוות יאיר" שכתב במקו"ח (ס"ו י"ה ס"ק ג) דדם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפור. והנה במושכל ראשון נראה כי לא יתכן במציאות שיהיה כדברי כולם. ולכאוי נראה כי גוון דם החילזון הוא כדעת החוות יאיר (שגם כתב להדיא שהתכלת הוא מהפורפור"א). אך באמת גם לדעת רש"י א"ש, דנראה שמקורו של רש"י לדבריו הוא מסברא, דמסתמא גוון דמו הוא כגוון הצמר הצבוע (וס"ל דלא יתכן שיהיה מראה התכלת ע"י הסממנים ועי' הערה 81). וא"כ א"ש בפורפור"א כיון שבאמת לאחר תהליך הכנת הצבע הוא נעשה כחול. (אף שבשעת תהליך הצביעה עצמו, הדם מומס וצבעו צהוב, אח"כ חוזר לטבעו ונעשה כחול ולא סגול).

אך יש לדון אי מתיישב גם לדעת הרמב"ם, ויש לברר מנין לקח הרמב"ם סימן זה שאין לו זכר בחז"ל. וגם קשה לומר שהיה מדרש לפניו שהוכחד זכרו ולא הזכירוהו הראשונים, (אמנם כמה ראשונים העתיקו את דברי הרמב"ם הללו). לפיכך מסתברת היא, השערת הגר"א הרצוג זצ"ל כי דברי הרמב"ם לקוחים מכתבי אריסטו, שתיאר שם את צבע הפורפור"א שהוא שחור. והנה אריסטו עצמו בתיאור הפורפור"א, כותב שהוא יוצא שקוף בתחילה ורק אח"כ נהפך כהה. והוא כתב על צבע דמו שהוא מל"ן. ועי' בערוך ערך מלן (ובמוסף שם) כי פירוש מלה זו הוא דיו שחור, וכן שהוא כינוי למראה שחור

כדיו. ועי' הערה⁴⁵

ובלא"ה נמי עצם המילה שחור הוא כינוי לכל מראה כהה ואפי' מראה כעצם השמים הרמב"ם מכנה שחור (הל' לילית ז, ח). ובמקום אחר (הל' שחיטה פ"ז, יז-יט) מצינו שהרמב"ם מחלק את השחור לבי' מיני שחרות, האחד שחור כדיו והשני שחור כחול, (וכי' בלשון הגמ' בחולין מז:). וא"כ כיון שאין שם נפרד לכל מראה שחרות, והרמב"ם רצה לפרש שלא נטעה בגוון דמו שהוא שחור כמראה הכחול (שהוא התוצאה הסופית בצמר), אלא שחור חזק יותר, לפיכך נקט שחור כדיו.⁴⁶

⁴⁵ **ואדרבה, הגרי"א הרצוג הוכיח מזה כי דעת הרמב"ם היתה כי החילזון הוא הפורפור"א** (דהיינו המורקסו ארגמון) המוזכר בכתבי אריסטו. אמנם באמת יש שתרגמוהו 'כהה' וכן נקרא ביוונית צבע הקלא אילן שהוא כחול "מל"ן אינדיקום" וא"כ הוא כינוי לכל צבע כהה מאוד ול"ד לשחרות הדיו ממש, (ולכה"פ חומר צובע כהה נקרא כן. ועוד הביא שם מדברי פילון האלכסנדרוני שמכנה את התכלת עצמה מלס'). אך בתרגום הערבי של כתבי אריסטו כתוב אסואד' דהיינו שחור כדיו. ובספר לולאות תכלת (עמ' 8-166) מביא עדות הרמב"ם על עצמו, שלא היה לפניו אלא תרגום אריסטו בערבית.

ומ"מ כל פירוש שנפרש באריסטו שכותב להדיא מל"ן (שפשטותו שחור כדיו) ומדבר להדיא על הפורפור"א (שבו אין שום ספק שאנו יודעים אותו), הוא יהיה פירוש הרמב"ם. ואפשר דכיון דרק החלק השחור שבדמו הוא הצובע, כי האדום המעורב בו נעלם אח"כ, אפשר דכשכתבו דמו שחור מתיחסים לדם הצובע שבו ולא לדם האדום שנעלם אח"כ בשעת הצביעה, שבתחילה אין רואים בו אלא שחרות ואדמימות ואין בו כחלות כלל. (ונמצא רמז לשינוי הגוונים הזה, בדברי הזהר. עי' לעיל הערה 26.)
(א שאלו כוננת אריסטו במ"ש מל"ן על וריד שחור העובר בבלוטה, וצ"ע אם אפשר שבוריד הזה עיקר הצבע.)
(ואמנם בצפנת פענח על הרמב"ם שם, כתב מקורו מירושלמי בנדה (פ"ג ה"ז) דאי' שם דגים הוא שחור, ואם נכון הוא, ודאי א"ש בפורפור"א הדצבע שיש בו שחור יותר מדם דגים).

⁴⁶ **רמב"ם כתב לשון משחירין על קלא אילן וכן שם (הל' לילית ז, ח) אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור, (עי' פ"ב לילית הל' ח' והל' שחיטה ז, יט. ובהל' צרכות ד, ט, דלכא יין שחור וכמזומה שכל יין יש אדמימות כל דהו. ועי' צנה"ל סי' לז, ג' וסי' לג ד"ה הלכות) והצבע הנקרא בלשונינו כחול, הוא שם חדש בעברית של זמנינו ולא היה בשימושם של הראשונים. והרמב"ם שכתב פתוך שבכחול, כוונתו לחומר מסוים שכוחלים בו העינים שקוראו כוחל, [כך נקרא הכחול במקומות רבים בלשון משנה (כלס ט, ח) וגי' הירושלמי במתני' (פ"ח דשבת, ופ"ג דמכות) וכן הוא במקומות רבים בתוספתא (שבת ח לג, מכות ד' טו, מקואות ו ט), ובספרא (קדושים ג' ו) וכן מכנה הרמב"ם לקחול העיניים (הל' שבת יח, י, והל' שחיטה יד, ג)]. ובכל לשונות הראשונים אין גוון הנקרא כחול, (עי' לקמן הערה 74 בד"ה גם רש"י) וכל מראה כהה נקרא שחור, כדאמר בנדה (סד): נשים בבתוליהם כנפנים וכי' ויש גפן שיינה שחור, ובקרייתות (כג) גבי דם דקרי ליה טיפה המשחרת אף שיש בהם מראה אדמימות. וכן הלשון בכמה מקומות תאנים שחורות ולבנות, ואנן חזינן דמראה התאנים השחורות הוא מה שנקרא סגול בלשונינו.**

ולפי"ז אפשר דאין כוונתו להגדיר את צבעו בדקדוק כבמראות הדמים ולאפוקי שאין בו שמץ אדמימות, אלא ר"ל איזה מין שחרות יש בו, שאינו כחול אלא שחור. (וכל מה שנטייתו לשחור כדיותא יותר מלשחור ככחול, מוגדר שחור כדיו). גם אפשר דכוונתו לגבי דרגת הכהות שלו, (ולפי"ז פירוש מילת שחור אצלו אינו שם לגוון מסוים אלא לכהותו של הגוון, בין יהיה זה כחול כהה מאוד ובין אם יהיה אפור כהה מאוד). ור"ל דדמו שחור כדיו שהוא כהה מאוד כדיו ולא שחור ככחול. אך לא נתכוון בזה לדייק ברמת השחרות שיהא בדיוק כדיו, לא פחות ולא יותר. (וכשהוא מרוכז מעט, או יבש, הוא שחור ממש. ראה תמונה בסוף הקונט').

ולוא כתב הרמב"ם דבריו בזה, היינו מבקשים למצוא חילזון שדמו כעין התכלת ממש ואף לא סגול.

ואף הדיו עצמו עיקר שחרותו היא כשהוא יבש ובמקום שהרמב"ם רוצה לומר שחרות מדויקת כדיו, כתב להדיא כדיו היבש.⁴⁷

יח. **ובים המלח הוא מצוי**

כבר האריכו האחרונים⁴⁸, כי דבר זה, מלבד שלא נזכר בדברי חז"ל, הרי הוא נסתר מן הגמ'. כי אין ים המלח בחלקו של זבולון ולא בסולמות של צור עד חיפה. וגם הקשו דבים המלח אין שום בריה יכולה לחיות בו. וע"כ דכוונתו כמו שפ"י ר"ח (פסחים כ"ח). "ים המלח" בגמ' שהוא ים הגדול. דהיינו הים המלוח⁴⁹ (ולאפוקי מן הימים המתוקים). וכן דרך הרמב"ם בעוד מקומות (פי"י מהל' כלאים ה"א, ופי"מ כלים טו, ה). לכנות לים הגדול "ים המלח", כי כן נקרא בערבית "אלבחר אלמאלח" וים המלח נקרא אצלו ימה של סדום (שבת כא, כט).
(ובאמת גם זה קצת סמך לזיהוי הפורפור"א כמקור התכלת. דנראה שהרמב"ם למד דבר זה מכתבי אריסטו (כנ"ל בסעיף הקודם), שכי שאין יכול לחיות במים מתוקים אלא במים מלוחים ולכך נקט לשון זו כלפי הים הגדול, שלא כדרכו בד"כ שמכנהו ים הגדול. דהא לא מצינו בש"ס או במדרש שמקומו בים המלח).

ט. **אחרית דבר**

אתה הראת לדעת, כי בכל דרכי חקירת הענין הכל הולך אל מקום אחד, כי התכלת הוא מחילזון הפורפור"א. ואף כל סימני הגמ' מתיישבים בו. ובכדי לשלול זיהוי חילזון זה, יש לסתור עיקרי הראיות ולא סגי בדחיית דקדוק אחד או שתיים.

יש לציין שקביעה זו שזהו חילזון של תורה, הוזכרה גם אצל הרב הרצוג, שאף שלא מסיק כן, מ"מ כתב שרחוק הוא להניח שאין הפורפור"א החילזון של תורה. (אף שהרבה מהמציאות הארכיאולוגיות בא"י עדיין לא התגלו אז). ורק משום שלא מצא אפשרות ליישב את הגוון הלבן של הקונכיה עם פירוש דומה לים דחה (והיינו משום שלא ראהו בחייו במים). כמו"כ לא עמדה לפניו הראיה העיקרית שעליה עומד כל הבנין דהיינו שהוא צובע כחול (כקלא אילן), ואדרבה דבר זה עמד אצלו כקושיה לפי הידיעות של זמנו שציבעו סגול וה"ז נגד

⁴⁷ כמ"ם הרמב"ם בהל' אסורי ביאה (ס, ה). "והשחור כעין הדיו היבש". (וגם ברש"י איתא ששחרות הדיו היא בהיותו יבש (חולין מ: ד"ה כדיותא). וכ"מ בנדה (ב) שאז עיקר השחרות. ובעצם שחרותו של דיו, הנה בנדה (ב) מדמינן ליה לשחרות ענבים שיש בהם אדמימות. וביותר אמרינן שם דסתם דיו הוא בהיר טפי ורק התם הוי כחרותא דדיותא שהוא כענבים. (ואף אנו רואים כי דיו שדה מראיתו הוא מאבד את שחרותו ונעשה סגול וא"כ יש בו איזה אדמימות).

⁴⁸ עי' יעב"ץ מטפחת ספרים פ"ד [הביאו בלולאות תכלת עמ' 148 ועי' שם עוד תירוץ גדולי מפרשי הזוה"ק (האר"י, הרמ"ק והגר"א ועוד) בביאור דברי הזוהר דמשמע שהוא נמצא בים כנרת, שהאריכו בתשובה לקושיה שכנרת אינו בחלק זבולון ועי"ש עוד בעמ' 271].

⁴⁹ קרית מלך לגרמ"ק ועי' רד"ל בביאורו לפרד"א פ"ח והגר"ח סופר האריך בבית אהרן וישראל (ז).

קבלתינו שתכלת הוא כחול, ובזמנו לא הצליחו להוציא גוון כחול טהור מהפורפור"א.⁵⁰ (מאחר ורק ע"י המסת הדם במלאכת צביעתו הוא מתהפך לכחול, ועדיין לא נודע בזמנם אומנות הצביעה וצורת המסתו, שזה דבר מוכרח לצורך הצביעה בו אפי' בגוון הסגול). ויש מהחוקרים שר"ל מחמת כן דתכלת הוא סגול, אלא שלא קבל דבריהם נגד המסורת.

ובזה יש לדחות הטענות על ריבוי מציאות התכלת, וכביכול כל א' הוכיח דבריו ופורך דברי חברו וחוזר חלילה. כי באמת הדיונון של ראדזין לא הובאו לו ראיות כלל אלא שטען הראדזינר שהוא מסתדר עם הסימנים שנאמרו על החילזון. (גם הנ"ל לא התבסס אלא על אדם גדול אחד והרבה דחוקים היו בו. אך תכלת הפורפור"א נבדקה ונחקרה ע"י עשרות ת"ח ומומחים, שכולם הסכימו לדעת אחת). ואף הינטינה לא הובאו ראיות כלל לזהותה עם חילזון התכלת ואף לא נאמרה מעולם כודאי, אלא כהצעה בעלמא בדרך אפשר. והמומחים טוענים שלא ניתן לצבוע בה, מחמת סוג חומר הצבע שנמצא בה. (והוא גרוע מאין עומד ביופיו, שיווד הצבע בקל ואינו נתפס בצמר כלל), ומעולם לא שימשה לצביעה בפועל. ואילו חילזון זה, כל מה שלא קיבלוהו בעבר, הוא משום אי ידיעת אפשרות צביעת הכחול בו ומאז שגילו שאפשר לצבוע כחול מהפורפור"א, לא נמצא חולק מחכמי הטבע, ההיסטוריה והארכיאולוגיה, על זהותו כחילזון התכלת. הנה אף אחר כל ראיות שבעולם, אפשר לדחוק בסברא באוקימתות רחוקות ליישר הדרך לביטול המצוה. דמ"מ עדיין אין כאן ב' עדים שזהו החילזון האמיתי, (אי נימא שיש רק חילזון אחד כשר). ואין בידינו עדות שאין עוד חילזון שעונה לכל הנ"ל, שלא נשאר לו שרידים ולא תיארוהו המספריים, ורק הוא החילזון הכשר. (ומכל דברי חז"ל שהוכחנו שא"א שיש עוד חילזון אחר שהוא פסול, שערי דחוקים לא ננעלו, וכמבואר בהקדמת רמב"ן לספר המלחמות). אך הא מילתא דתמיהא היא, וכי צריכים אנו ראייה כדיני נפשות שנאמר בהם 'והצילו עדה'. והא אפילו מצד הסימנים לחודייהו בכל מילי דאורייתא אזלינן על פיהם ואפי' אינם מובהקים ביותר, ואשה הנשאת על פיהם לא תצא. ורק בסימני עופות משום דאיכא דעורבא דדמי ליונה, לא סומכים (שהוא חומר א ולא קולא).⁵¹

⁵⁰ התכלת בישראל (פי' 6), עוד אמר שאין זה עולה א' לעי' שנה, (אף דס"ל שהנ"ל הוא ביטוי לנדירות גדולה, אך המורקס אינו נדיר בימינו), ועי' מש"כ בזה לקמן.

⁵¹ "א דאפשר אפילו להתיר אשת איש ע"י כמה סימנים שאינם מובהקים אעפ"י שכל א' לבדו לא הוי ס' בהצטרף כולם יחד הוי ס' מובהק דא"א שיזדמנו כל הסמנים יחדיו באיש א' (מהרי"א סוכה נח"מ אה"ע י, מ), וכל"ש בזה שהוא להחמיר. ובגמ' מספקא לן בסימן בינוני אם אפשר להתיר א"א ע"ז, והכא יש מסימניו שהם בגדר סימן מובהק בינוני שגדרו הוא כל דבר נדיר (ח"מ אה"ע י, מד). ואפשר דדימונו לקלא אילן הוא "סימן מובהק ביותר" דמתירין א"א לכתחילה על ידו דגדרו הוא כל שהוא נדיר מאוד ולא ימצא אלא א' לאלף (פי' צ"ש אה"ע י, עב) וסימנים חשיב אפ"י דבר שהוא בטבעו של עולם ולא דווקא במקרה משונה, ואף כשלא נתפרשו הסימנים בתורה דהא סימני ביצים ועוברי דגים לא נתפרשו בתורה והוא בעצם טבעם וסמכין עלייהו באופנים מסוימים (פי' יו"ד פיג ט). ומ"מ היכא דלא סמכין היינו משום דמספקא לן אי סימנים דאורייתא ומחמירים מספק.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ואף אי אין לנו בירור גמור להרוג את הנפש, כל שהוא מסתבר והוא הפשטות מחויבים אנו בו מדאורייתא, ומנלן להעלות צדדים בכולי האי ואולי. (ובכל הדוחקים שיאמרו בזה בעינן למימר דאפי' לכלל ספק דאורייתא לא בא⁵²) ובודאי לא ימצאו ב' עדים שזהו חילזון שהשתמשו בו חז"ל, אך יש כאן **סברא ברורה וחזקה** ואין מקום לעורר בה ספקות ולהמלט מקיום מצוות עשה דאורייתא.

וכן מוכח מדברי המהרי"ל, (שו"ת מהדשות סי' ה' הוצא דכרוי לקמן) ומכל מי שכתב שיתכן שיתגלה באיזה זמן. (ע"ע הערה 58) דודאי לא ס"ד שיבואו ב' עדים ויספרו מסורת אבותיהם בברירות, כי הוא חילזון התכלת. גם מכל כותבי סימניו כהרמב"ם והסמ"ג ועוד רבים מהראשונים, מוכח דסגי לן לזהותו ע"פ סימנים, דודאי כתבו כן כדי למוצאו, (שהרי חלק מהסימנים שכתבו אינם ביאור דברי תורה מצד עצמם). ואי איתא דיש לנו לחוש שיש עוד חילזון כזה, מאי אהני לן סימנים.

ומעתה ראוי לאדם שלא הגיע להוראה (ואפי' להוראה לעצמו⁵³), להעלות כל הראיות בפני רבו, ולכה"פ יורהו המורה אם במקום כזה שנתברר לו אפשרות צביעת התכלת ומוטל לפניו חיוב מ"ע דאורייתא, אם מחויב לעשות המצוה כתיקונה על פי דעתו, או דיש איזה טעם להיפטר או דמיבעי ליה למיעבד טצדקי למפטר נפשיה מציצית כגון ע"י טלית שאולה פחות מלי יום⁵⁴. (דהא ודאי דאין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה', ואי מחויב במצוה איך יפטר מקיום מ"ע שלא ע"י תקני"ח שיכולים לעקור דבר מה"ת כדאי' ביבמות 5.) גבי פטור סדין בציצית ונקט בשו"ע (או"ח ט, ו) דאיירי רק לגבי פטורו מתכלת).

⁵² עי' ר"ן (סוכה כג: ד"ה אמה) דדין ספק דאורייתא קיים גם כשאין ודאות שיקיים המצוה, כנטילת לולב ביהש"מ ואתרוג ספק מורכב כשאין לו אחר וכדו' (הוצא צ"י תרסב, וני"א תרסג, וני"ב תרסד, וני"ג תרסה וצנ"ל ג, ה, ד"ה אין. וכן משמע צו"ד רפ"ח, ה).

⁵³ וכמבואר בהוריות (ג): דאף כשלא הגיע להוראה לאחרים, אי גמיר אף דלא סביר או סביר אף דלא גמיר, במקום שהוברר לו ההלכה יש לו לעשות לפי דעתו. (אמנם אילו היתה הוראת סנהדרין שיש בדבר איסור, אזי אפשר דלאו עלה קיימי דברי הגמ' שם, אך מ"מ לא שייך לנידון דידן שלא הורה חכם מעולם שיש בו שום חשש איסור).

⁵⁴ וכמבואר ברמ"א (או"ח יד, ג). ולענין ברכה עי' מג"א יד, סע' ג' ובמשנ"ב שם. וע"ע במג"א (יג, ג, ס"ק ח) שכ' שם דין חשוב לגבי המקנה טליתו כדי לפוטרו מציצית. ויש לדון אם דין ה"מחז"ל שכ' שם, שייך גם לגבי תכלת בזמנינו שרוב מנין ובנין של חכמי התורה ויראי ה' לא נהגו בו. וע"ע רמב"ן שבת (קלא:): דמוכח דלא ס"ל כסברת המג"א הנ"ל יעו"ש.

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת

כ. חיסרון המסורת

שאלה: הגה"צ מראדזין זצ"ל מביא דברי הביה"ל כי אם היה דג זה ידוע בעולם והיתה הוצאת צבעו ידועה, אזי חשיב כאילו יש מסורת שאינו דג זה. **תשובה:** אכן בטענה זו נסתפק מרן פאה"ד רבינו הגרי"ש אלישיב שליט"א לגבי חילזון זה, וכתב שאינו יודע אם טענה זו שייכת כאן ולכאור' ר"ל שלא נודע לו מציאות הדברים. אכן, ע"פ מה שנודע לנו מההסטוריה של הפרפור"א לא קשיא, כיון שאף שנודע מציאותו של דג זה כבר מאות שנים מ"מ לא נודע אלא במקומות חיותו, ואומנות צביעתו ואפשרות עשיית הכחול ממנו לא נודעה עד דורנו ולפיכך לא נודע שהוא חילזון התכלת. ומאז לא ישבו על מדוכה זו גדולי הפוסקים להכריע בה (הפצתו החלה רק משנת תשנ"ג). ואמנם באמת כבר הבאנו לעיל מדברי גדולי העולם מחכמי ישראל לפני מאות שנים שידעו שהוא חילזון התכלת (ע"פ בקיאותם בספרים וכנראה לא הכירוהו במציאות).

ועצם הדבר שהיה נודע במקומות חיותו לשימוש האכילה ולא ידעו במסורת שזהו החילזון של תורה, אינה טענה כלל. דאף אם נתעלם מעיני האנשים למשך דור אחד מחמת איזה סיבה, אף כשחזר אח"כ ואף דיצעו שהוא ממיני הפרפור"א לא ידעו שהוא חילזון של תכלת, וגם לא ידעו באיזה חלזון לנסות ובאיזה צורה. כי נשתכח תהליך צביעתו בצמר, שהוא אפשרי רק בסממנים מסוימים ובתהליך מיוחד כמבואר בגמ'.⁵⁵ ומשמע נמי בגמ' בשבת (כ.) שיש מומחיות בעשיית התכלת שנמצאת רק אצל אנשי המקום הזה. וכמו שדקדק בחת"ס שם. ובגמ' בסוטה (מ:): נמי אמרינן "היא לוז שצובעין בה תכלת" משמע שיש בה מומחיות יתירה שאינה ידועה לכל. וכ"מ בזוה"ק פרשת ואתחנן (כ"ט ט"א) (והא קמן שנשתכח הפרפור"א הזה גם מן אוה"ע, אף שתמיד היה ידוע מהספרים על מציאות החילזון הזה בעולם ויקרות דמיו ובייוון היו קוראים אותו בשמו, מ"מ כיון שלא נודעה צורת מלאכת צביעתם לא קישרו ביניהם עד לדורות האחרונים). **ואף** אם העלמותו היתה מחמת גזירה (כידוע שבתקופה זו היתה גזירה על איסור השימוש בפרפור"א), או שנשתכחה אומנות צביעתו מחמת מלחמה, (בזמן הכיבוש הערבי של א"י, בתחילת תקופת הגאונים), כיון שנשתכחה צורת צביעתו, וממילא

⁵⁵ מנחות מב: הא תכלתא היכי צביעיתו וכו', משמע שהיה בזה שום קושי. אך אי קאי על הסממנים לכאור' לא השיב לו, כי לא פירט הסממנים. ואפשר שהוא כמ"ש בקונט' קרסי זהב, שר"ל בזה שהשאלה היתה היאך ידעי אם הצבע טוב וראוי לצביעת הכחול ולכן תי' לו דטעמינן ליה ביורה וכו'. והוא כפי המציאות בדם הפרפור"א שבתהליך הצביעה א"א לראות אם הצבע כבר מוכן לצביעה או לא. וע"ע משכ"ת בזה לקמן אות כט סעי' א' וג'

בענין זיהוי חילזון התכלת

לא היה שום נ"מ בידיעתו, וגם אין נמצא כלל בבבל (שהיה עיקר יישוב ישראל בזמנם), לפיכך נשכח גם ידיעת עצם מהותו. (ואף שימוש הארגמן נודע עד סוף התקופה הביזנטית, מ"מ התכלת נעשית מחלזון אחר ובדרכי צביעה אחרים ונגזזה כבר בתקופת הגאונים).

ואמנם אף אי היה שום מילתא דתמיהא דאף שלא היה החילזון מצוי במקומותיהם היאך לא חיזרו אחריו לעשות המצוה, מאחר ונודע גם בכל הדורות מכתבי הקדמונים שהוא ממיני הפורפור"א וכפי שהזכיר היעבי"ץ וכמ"ש החוות יאיר, אפשר דכל זה בכלל גזירת גניזתו מן השמים שלא ידעו דרכי הצביעה בו, ואמאי ניחא טפי לומר שגניזתו היתה ע"י שינוי טבע בחילוף מקום חיותו של החילזון, מלומר שנשתכח מלאכת צביעתו ולא ידעו להחזירה. ומ"מ ודאי א"א להחשיב דבר כזה כמסורת שאיננו החילזון ולא על כע"ז היתה טענת הביה"ל. (ואדרבה יותר קרוב להחשיבו כמסורת שהוא החילזון כמ"ש לעיל מדברי האחרונים, מאשר להחשיבו שיש מסורת שאינו החילזון).

אך האמת שלא נשמע בדור מהדורות שחיזרו על מצוה זו, עד הראדזינר. והיינו משום שבדורותיהם לא נודע כ"כ על דגי הים ותכונותיהם, עד הדורות האחרונים שהתפתח ענין זה מאד, גם לא היו בקיאים בחכמת הכימיה כ"כ לנסות בכל דרכי הצביעה, ובודאי לא היו מקבלים שום זיהוי בלא שיראו שאפשר לצבוע את התכלת מן החילזון הזה.

שאלה: י"א שא"א לחדש מצוה התלויה בידיעת המציאות, בלא מסורת. **תשובה:** זו מילתא דתמיהא. כי מנין לנו לחדש כללים חדשים בתורה, ואף סברא אין בהם. ולא מצינו סברא זו אלא כחומרא בעלמא, גבי עוף טהור שיש בו חשש טעות, ולא להקל. ואפי' התם מעיקר הדין הוי סמכינן אסימנים.⁵⁶ ומ"מ להשיב לדברי הטוענים, יש להביא ראיה מן הראשונים שאפשר למצוא

⁵⁶ יש תולים טענה זו בשם ה"הבית הלוי". אמנם הראדזינר (שהיה בדורו של הביה"ל) כ' מה ששלח לו הביה"ל, (ופרסמו עוד בחיי הבית הלוי) והוא **ממש היפך זה**, שכ' דרק אילו ידעו מלאכת צביעתו ולא השתמשו בו אז חשוב מסורת שלילית, אך אילו נודע שלא היתה ידועה הוצאת צבעו של דג זה **אזי יש לחייב להטילו**, וכן נקט מרן הגר"ש בדעת ביה"ל. **ואמנם נראים הדברים כי ב' הגירסאות אמת**, דודאי לא היתה כוונת ביה"ל לומר דלא סמכינן אסימנים, שהוא דין המבואר בגמ' דסמכינן אסימנים בכל דוכתי ואפי' לקולא, ואף במצוות התלויות בידיעת מציאות, אך כוונתו דבאמת בד"כ בכגון דא קשה למצוא סימנים מובהקים כ"כ, וכך היה כלפי הדיונון, - שעליו היו דבריו- שהיו אלו סימנים שאינם מברורים כלל, וכמ"ש בישועות מלכו שאין דבריו אלא השערה בעלמא, משא"כ בענינינו. ומ"מ אין למדין הלכה מפי לימוד עד שיאמר לך הלכה למעשה וכיון שכלפי הדיונון לא הוי צריך לכל זה, א"כ לא היתה טענה זו הוראה למעשה. ובלא"ה נמי איך נסמוך להקל על פי שמועה כזו כנגד הגמ' וכנגד השכל וכנגד כל הנך ראשונים ואחרונים דמוכח שאינו כן. ובכגון דא ודאי קיימי דברי החז"א "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (א"ח סי' ט). ועי' בהערות הבאות. (והגע עצמך דהא ודאי אם ימצאו טליתות רבים גנוזות וציציותיהם מתכלת הפורפור"א, לא יאמר שום בר דעת טענה זו דאין לנו לחדש מצוה ללא מסורת. (עי' ב"י א"ח לד בשם סמ"ג מרדכי ומהר"ל שמביאים סמך לתפילין דרש"י מתפילין ישנים שנמצאו בקבר יחזקאל) וא"כ ודאי כל עיקר הטענה אינה אלא במקום שאין סברא מוכחת לידיעת המציאות).

אף בלא מסורת. מהא דכתב מהרי"ל (שו"ת החדשות סי' ה'): "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלוקלוו שיהא התכלת מצוי,⁵⁷ כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימניו, בקל היה לעשות תכלת וכו'." (ע"ע הערה⁵⁸) [ואף שאין זיהויו מוכרח ע"פ הסימנים הנ"ל דווקא, מ"מ חזינו שא"צ מסורת]. ומהא דכתבו הרי"ף והרא"ש להלכות תכלת אף שאין דרכם להביא ענין שאינו נוגע למעשה, משמע נמי כמהרי"ל⁵⁹.

כא. גניזת התכלת

שאלה: בספרי אי' שהחילזון גנוז לצדיקים לעת"ל ובמדרש אי' שהתכלת נגנוז. תשובה: המעיין בכל הענין בספרי (וזאת הכרכה פסקא שנה) יראה, שאינו מדבר אלא על אוצרות הגנוזים בנחלת זבולון. כמו שמאריך שם מתחילה ועד סוף בספינות של ימה של חיפה וכסף וזהב וכו' ומסיים בפרקמטיא של חילזון

⁵⁷ הענין איירי לגבי איסור סדין בציצית בזה"ז ומשום דבר שבמנין דצריך מנין אחר להתירו ליכא בזה, שהוא קאי על דברי מהר"ח או"ז (ח) דכ' דלא הוי דשב"מ, משום דלא נמנו עליו. וגם בתשו' הרא"ש שהביא הב"י (סי' ח) כתב דלא שייך ביה דבר שבמנין משום דבטל טעם האיסור, (וכי' נמי"א ע' ס"ק ז). גם אין לומר דכוונת מהרי"ל דווקא משום דאי הוי נמצא בים המלח הרי זה ראייה מכרעת ממש, כיון שאין עוד בע"ח בים המלח. חדא, דהא כבר הוכיחו האחרונים (עי' לקמן מש"כ בזה) דכוונתם לים הגדול. ועוד דאי משכחת לה שיש שום בריה בים המלח, מנ"ל דאין שום בריה נוספת שהיא גנוזה וסימניה דומים וע"כ דלא חיישינן להכי ואזלינן בתר סב'. ועוד דמה שהביא מהסמ"ג לא הוי אלא כסמך לדבריו הראשונים שכ' "שמה יחזור דבר לקלוקלו, כ"ש למאי דכ' סמ"ג וכו' " דהיינו דאף בלא דברי הסמ"ג איכא למיחש שמה ימצא החילזון. ודברי הסמ"ג אינם אלא לרווחא דמילתא דיכול להמצא בקל.

⁵⁸ עי' לעיל סוף אות יט ד"ה וכן מוכח מש"כ דמוכח מכמה ראשונים שאפשר לגלותו וכן בחמד"ש (א"ע ע' כ"ג) ובארצות"ח להמלבי"ם (המאירי לארץ ע' מ"א) כתבו כי גילוי החילזון אפשרי בימינו. גם הראדזינר בספרו הביא מכתב הגאון ר' עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל, שמעיד על דעת רשכבה"ג מהרי"ל דיסקין זצ"ל ועמו ר"ש סלנט זצ"ל שהסכימו בכללות לענין חידוש התכלת וכן משמעות דברי רשכבה"ג ר' יצחק אלחנן זצ"ל במכתבו שאינו מתנגד לעצם ענין חידוש המצוה הזו, אלא שכתב כי מחמת חולשתו לא מצי לבררו, (ואף הורה כי מי שהקפיד על כך בחייו יש לקוברו בטלית עם תכלת ראדזין). וכבר כתבתי לעיל דאף מדברי הבית הלוי בדברים שהביא הראדזינער ממה ששלח לו, מוכח שאפשר לחייב בקיום המצוה, אף כשאין מסורת חיובית אלא שלא תהיה מסורת שלילית. וכן מוכח מכל גדולי ישראל שאמרו טעמים אחרים לפסולי החילזון ולא עלה על לב לבטל מ"ע משום חסרון מסורת, כשאפשר לברר הדבר באופנים אחרים ללא המסורת. ובישועות מלכו (א"ח ג) כתב על תכלת ראדזין "איברא שאם הי' בנמצא תכלת בבירור והי' ידוע לנו כיצד צובעין ודאי הי' ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזהו תכלת" (ועי' לקמן בסוף הקונט' על טענתו בענין צורת הצביעה). ומסופר שאמר מרן החזו"א על תכלת ראדזין "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת-ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אז מקבלים אותו" (מעשה איש חי"א ע' קל"ב), וידועים כמה שמועות בשמו שענינם שאין מטילים תכלת ראדזין רק משום שאין בו אפי' צד ספק.

⁵⁹ יש מי שכתב דמ"מ בעינן חכם גדול כהחזו"א בדורו, שידע להכריע ולפשוט כל הספקות בעומק דעתו ורוח קדשו ועתה חסרנו כל זאת. ואמנם אף אילו היה כדבריו, וכי בשביל כך נבטל המצוה. הגע עצמך אלמלי ירדו ה"פאת השולחן" ומרן החזו"א בדורם, ליישר הדרך למצוות התלויות בארץ, כלום לא היה עלינו לקיים המצוות כפי מה שדינו משגת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

וטריית וזכוכית לבנה.⁶⁰ ולא דיבר על גניזתה של המצוה, אלא על גניזתו של אוצר מסוים בימה של חיפה שהוא גנוז לצדיקים. (אף שהחלזונות הללו לא ישארו בחיותם עד לעת"ל, מ"מ הרי מתרבים והולכים במקום ההוא). [ומה ששאלו מי מצוי, היינו מי מצוי כ"כ, כדי להתפרנס בו כיון דכבר נתמעט מאוד בזמנם ממה שהיה בזמן קיום ברכתו של זבולון שהיו מתפרנסים ממנו. וכע"ז פ"י ר"ד פרדו בספרי דבי רב שם]. והראיה הברורה כי מאות שנים⁶¹ אחר דורו של רבי יוסי עדיין היתה תכלת נוהגת, עד סוף זמן האמוראים.⁶² וכ"מ בביאור הגר"א שפ"י כן בספרי.⁶³

ורק במד"ר ותנחומא שחתימתם בתקופת רבנן סבוראי או הגאונים אחריהם,⁶⁴ הוזכר ענין גניזת התכלת ושם לא הוזכר שתהיה הגניזה עד לעתיד לבוא. גם אין במשמעות לשונם שגנזוהו בכוונה תחילה, או שהיה זה בדרך נס, אלא שכך גילגל מסובב הסיבות. ואפשר שנתגלגל הדבר ע"י ריבוי צידתם שנתמעטו והלכו, עד שלא נמצאו יותר. [וביותר, דכיון שנצרכים לכמות גדולה של חלזונות לכל צביעה, (כ-ז' חלזונות לחוט (שזור *8) באורך מטר וחצי] לא היה אפשר לצודם לצביעה כבר. ומדויק הלשון 'התכלת' נגנו ולא החילזון נגנו, כי הצביעה היא שהופסקה ולא החילזון עצמו). (עי' הערה⁶⁵)

⁶⁰ וז"ל הספרי: דבר אחר כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה (ל"ג יפו) שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא מנין אתה אומר שאין ספינה אובדת בים הגדול וצרור של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכלי זכוכית וכל כלי חמדה שאין הים הגדול מקיאה לימה של חיפה שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא תלמוד לומר כי שפע ימים ינקו. אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא וספוני טמוני חול, ספוני זו חלזון טמוני זו טרית חול זה זכוכית, לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבונו של עולם לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים לאחיי נתת שדות וכרמים ולי נתת חלזון אמר לו לסוף שאני מצריכם לידך על ידי חלזון זה אמר לפניו רבונו של עולם מי מודיעני אמר לו סימן יהא בידך שכל מי שגונבך לא יהא בפרגמטיא שלו כלום.

⁶¹ ר' יוסי חי בדור שאחר החורבן ורבינא נפטר בתת"א לשטרות שהוא תל"א שנים לחורבן ביהמ"ק.
⁶² חולין צה: ר' נתן בר אביי וכו'. ומנחות מב: א"ל אביי לרשב"י וכו'. ורחוק מאוד לומר שגנוז דם חילזון במשך מאות שנים והיה להם למשמרת בכל הרפתקי דעדו עליה. ועד תקופת רבנן סבוראי, מצינו את שימושו גבי מר ממשכי בשני דר' אחאי. (ד"א שהוא ר' אחאי גאון ו"א שהיה מאחרוני האמוראים).

⁶³ שכ' על מ"ש בש"ע (א"ח ט, ז) "בוזה"ז דליכא תכלת", מקורו טהור מהמ"ד פ' שלח ולא את הספרי הנ"ל (אף שדרכו לציין למקור היותר קדום). והיינו משום שמשם אין ראיה. וכמ"כ שדברי הספרי עוסקים בע"א.

⁶⁴ אף שרבי תנחומא היה באמצע תקופת האמוראים, מ"מ הוזכרו במדרש זה דברים מאוחרים יותר וע"כ שלא נחתם אלא עד תקופת רבנן סבוראי. וכבר כ' החיד"א בשה"ג וכן הוא בסה"ד כי תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהזכירו הראשונים, אלא הוא הנקרא מדרש ילמדנו. ובמראית העין (מנחות מג) כתב החיד"א שמעורבים בו מכמה מדרשים מאוחרים יותר ואפי' מדברי הגאונים.

⁶⁵ ובאמת העץ יוסף במ"ד שם (מהדורה וגל החדש), פירש דנגזו היינו שנשכח והוא ע"פ רש"י בפסחים טב: ד"ה נגנו ופרש"י שם - שנתכח. (ונראה דמשמע ליה הכי משום דהלשון התכלת נגנו לא משמע דקאי על החילזון עצמו, דא"כ הול"ל החילזון נגנו, אך לשון ה'תכלת' נגנו, יותר משמע שהיה איזה

גם אפשר דגניזתו היתה ע"י גזירת המלכות הידועה שהיתה בדורות אלו, שלא לצבוע מהפורפור"א אלא לצורך המלכות. ורומי שלטה אז בכל אזור הים התיכון, שהוא מקום גידול החילזון וידיעת מלאכת הצביעה. (ע"י סנהדרין יב. וע"ע לקמן אות כד ד"ה ובפירוש) ואף כשנסתיימה הגזירה, כבר נשתכח צורתו או מלאכת צביעתו. (וגם לפי"ז, מדויק שפיר הלשון, 'התכלת' נגנו ולא החילזון) ומ"מ לא נאמר שם מתי יצא מגניזתו, והרי ודאי יתגלה עד בנין ביהמ"ק השלישי בב"א, כי הוא נצרך לבגדי כהונה. ולא מצינו במדרש מן המדרשים שדווקא מלך המשיח יגלה אותו, א"כ מנלן לחדש דבר זה מדעתנו. בפרט שבכמה ראשונים שכי' לעיל מוכח דס"ל שאפשר למוצאו.

כב. דברי האר"י ז"ל

שאלה: משמע מדברי האר"י שאינו נוהג בזמן שאין ביהמ"ק, (פס"ח שער לילית פ"ה). ולכה"פ נוכיח מדבריו שלא יכול להתגלות.

תשובה: הרי ודאי גם אחר החורבן הלכו בזה, כדמוכח בכולה הש"ס (ע"י הערה 62) וחזינן שאינו מוגבל דווקא לזמן ביהמ"ק. (וא"א לומר דאתא למימר מסברא זו שלא יהיה כן בעתיד, דהא כשם שהיה בזמן האמוראים אחר חורבן, כך יכול להיות בזמן אחר). וע"כ שהאר"י לא בא אלא לבאר טעם למציאות קיימת ולא לחדש הלכה 66. ומי"מ יש לו ביאור באופנים רבים 67.

מניעה לצביעתו אך על החילזון עצמו אין לנו מקור מהמדרש הזה לומר שנעלם). ולהדיא חזינן מהספרי דלעיל שקורא לשון נגנו על אותו אוצר של חלזונות שהיה משמש בפועל אלא שנקרא גנו, מחמת שהיה קשה שימוש. וגניזתו היא לשון שמור לצדיקים. [כתרגום יב"ע עה"פ "ואשר אצרו אבת"ך (מ"ז כ, ז) ודגנזו אבהתך] וע"ע רמב"ן תצוה ד"ה לכבוד ולתפארת, שמשמע מיניה דהתכלת היה קיים עוד בימיהם וממילא ע"כ למד במדרש שנגנו היינו שנתמעט מאוד וכי"ב, (אך באמת שם יש לדחות דכוונתו שם לגוון התכלת בכללות ולא דווקא לתכלת הבא מן החילזון אך יש לדקדק מלשון המלחמות, (שנת יב. מדפי הכ"ף), "עכשיו במקומות הללו (שאינן תכלת) וכו'" משמע דבשאר מקומות ייתכן שיהא התכלת מצוי אף בזה"ז). וכן משמעות פשוטות דברי הרמב"ם (לילית ז, ט). שכתב שאינו מצוי בכל מקום ובכל זמן, ומשמע שלא הבין במדרש שהוא דבר מוחלט שלא יתכן כלל שיהיה מצוי בזמן הזה. ולשון החינוך (נתיב שש) וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו, והלשון הזו משמע שאינו דבר הנמנע בזה"ז והיינו דאין גניזתו כגניזת הארון. וגם מדברי המהר"ל חזינן כן, דכ' שאפשר לגלותו בקל וכן משמעות כל כותבי סימניו מהראשונים דודאי לא האריכו במילין דכדי אם לא בשביל שיהיה אפשר למוצאו, וא"כ הבינו בפירוש גניזתו שאינו דבר הנמנע שיוכל להמצא באיזה זמן. שאין הפי' בלשון נגנו שנתנתו סדרי בראשית ונתחלף טבעו ונשתנה מקומו, אלא כמ"ש הרדב"ז (תרפס), ד"אפשר שהוא מצוי היום אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו". והיינו משום סיבה טבעית או של קושי צידתו מחמת התמעטותו או שאין יודעים אופן הצביעה וממילא אין מכירין איזהו הדג. ומ"מ כשפסקה הסיבה הטבעית, אפשר דפסקה גניזתו.

66 והנה הדבר פשוט דהאר"י לא בא לחדש הלכה ואפי' גבי נביא אמרינן אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה (שנת קד. וזמקמות רצס). אך יש מדמים למידרש קראי דאין תכלת נוהגת אלא בזמן ביהמ"ק, מקרא ד'לדורות' דרק לבן נוהג לדורות. והנה זה א"צ לפנינו דאין אנו דורשים דרשות שלא נזכרו בדברי חז"ל. ואמנם האוה"ח הק' (פנדני ט, נח) מביא דבר זה בתורת רמז לדברי

כג. ענין מין כנף

שאלה: אם איתא שהזיהוי אינו ודאי, יש לחוש דמפסיד את החומרא דאיי בשו"ע (סי' ט) "י"א שצריך לעשות "הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן". תשובה: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך לחוטי לבן הבאים במקום התכלת.⁶⁸ ומ"מ ודאי אין חומרא עוקרת הלכה, ואפילו היה חיובו רק מצד ספק דאורייתא.

ובדמו צובעין תכלת

(המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א)

כד. סופרי אוה"ע על התכלת

באמת דבר הנראה לעינים אי"צ ראיות כלל והכל רואים כי צובעים מדם הפורפור"א הזה את גוון התכלת ואין סברא לומר שלא ידעוהו בעבר, אחר שהכירוהו והשתמשו בו וכמבואר לקמן באורך.

אך מתוך סופרי אוה"ע ג"כ יש לזה סמך כדלהלן.⁶⁹ ויש להקדים בזה, כי הסופרים הללו לא באו לתאר את מראה התכלת והארגמן, שהרי היו ידועים

חז"ל דאין התכלת מעכב את הלבן. וז"ל "ואמר לדורותם קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם, אבל תכלת כשאינו בנמצא אין חיוב בו" ולשונו מוכיח דלא אמר בזמן ביהמ"ק אלא דכשאינו בנמצא אין חיוב, והיינו כמבואר במשנה. (וכן הוזכר בדברי תלמידי האר"י 'לקח טיב' לרבי משה גיאתר פרכת שלה ד"ה לזוחס) וגם שם כתוב כנ"ל דאין המצוה אלא בזמן שהתכלת מצוי ולא דתליא בביהמ"ק, ואינו דרשה של דין אלא רמוז לעתיד שלא תוכל המצוה להתקיים וכדחזינן דבאמת לא נהגה המצוה דורות רבים. ואמנם האר"י בא ולימד טעמו של דבר, דביהמ"ק הוא הטעם למציאות הזאת.

⁶⁷ וליישב דברי האר"י באופן אחד אפשר"ל דכיון דטעמו משום דאין אור החכמה מאיר על המלכות. א"כ אפשר דבזמן הגמ' משום שעדיין נשאר אור החכמה, אחר שקיעת החמה שבחורבן ביהמ"ק, אכתי לא פסק לגמרי. וה"נ משנת שש מאות באלף השישי שחזר אור החכמה להאיר, כדאי' בזוה"ק פרשת וירא (קף. ונשית מלאה ענין וכו') יכולה התכלת לחזור. וכן מטו בשם ספר 'מחנה דן' לר' שמשון אוסטרופלער זי"ע בקרב חסידי ראדזין (עי' בית אהרן וישראל סיון תמוז ס"ח וכן הביא ב"לולאות תכלת" עמ' 48).

⁶⁸ יש"ש (יבמות פ"ק סי' ג) ארצוה"ח (א"ח ט, ה) וחזו"א (סי' ג אות כה) כתבו שאין דין מין כנף בחוטים הבאים במקום תכלת. ואי איכא מאן דס"ל דב' החוטי הללו יש להם כל דיני לבן, ע"כ ס"ל שאין דין מין כנף בצבע, כדמוכח מלשון הגמ' "לא יהא אלא לבן". וכמו שפסק הרמ"א שלא נהגו כן. וע"ע שו"ת ישועות מלכו סי' א שכ' שלא שייך בהטלת ספק תכלת שום איסור. וכן ידוע מכמה וכמה גדו"י שלא חששו לספק זה אפי' בתכלת ראדזין (מהרש"ם, וכן מעידים על הגר"י מפוניבז' ועי' לעיל הערה 58 בשם החזו"א, ועוד) וכבר הסכים לזה מרן הגר"ש בתשובה בע"פ. ואמנם להנהוגים במנין החוטים כהתוס', אולי היה מקום להחמיר אילו היה הדבר ספק תכלת, שמפסידים לדעת הרמב"ם והראב"ד את ענין מין כנף דלדידהו הם מטילים תכלת אף בחוטי הלבן.

ואגב דאיירינן בה בהאי סוגיא ד"לא יהא אלא לבן", מהתם מוכח נמי, דליכא למיחש משום "בל תוסיף" כשמטיל חוטים הצבועים בצבע אחר שאינו תכלת, אף אי מכוין לשם מצוה.

⁶⁹ המקורות שבסעיף זה נלקחו מהספר לולאות תכלת, (עמ' 107 ובעמ' 233-5 ובעמ' 263-8) שתרגם דבריהם בהרחבה ושם צויין למקורותיהם בספרים. וכן מתרגמו מלטינית של ד"ר מאיר שש אשר

בזמנם. אלא את צורת עשייתם וטבע החלזונות שמהם מפיקים את הצבעים הללו. והשתמשו בשמות הידועים לחומר הצובע שמהפורפור"א. אלא שלפעמים מתוך דבריהם ניתן להוכיח על מראה הגוון. ואריסטו לא פירט כלל על הגוונים שצובעים ממנו, רק כתב בכלליות שהיו ב' מיני צבעים בדם הפורפור"א האחד אדום והשני מל"ן וע"י לעיל אות יז ד"ה לפיכך ובהערה שם.

ופלניוס כתב על ב' מיני חלזונות שמפיקים מהם שני מיני צבע, מה"בוקינוס" (חצוצרה, והוא הנקרא אדומת הפה) המצוי על הסלעים, עשו צבע פורפו"ר (שתרגומו ארגמן), והמין השני הוא הנקרא פלאגי"א שהתחלק לכמה מינים, שהאחד הוא מוֹרְקֶס האבן המצוי בין הסלעים בתוך המים, וממנו עשו את צבע הפונחיליא (ויש שתירגמוהו בפירוש שהוא תכלת- כ"כ בוכרט לפני 400 שנה בהרבה ראיות מספרי פליניוס, וכ"כ עוד מתרגמים), אשר היה צבע יקר ועמיד בהרבה מהבוקינו"ס ואף סממני הצביעה שלו שונים. ובמקום אחר כתב שאחד מגווני הפורפור"א פלאגי"א (הפורפור"א הימני, הכולל גם את הטרונקולוס קהה-קוצים הנקרא שם מוֹרְקֶס האבן, וגם את ה"יחד קוצים"), הוא כפרח מסוים (היליוטרופא), שכתב על פרח זה במקום אחר שצבעו כמראה הרקיע, (קאערוליום).

ובמקו"א כתב על צבעו שהוא דומה לים סוער (אולי נקט דוגמא זו משום שהיו מסכנים נפשם בים בעבור צידתו, ודרכו במליצות על רדיפת המותרות וסיכון החיים עבורם). אשר כע"ז כתב על אבן ההיקינט"א. (וע"י לקמן שהיקינט"א הוא גוון התכלת, וע"ע שם סוף הערה 71). כמו"כ כתב שהיו מצויים בו כמה דרגות של בהירות.

ומתערובת ב' הצבעים הללו (דהיינו אדום וכחול) הכינו גם את הצבע הדומה לאבן 'אמתיסט' (סגול), אלא שלא היתה איכותו כהתכלת עצמו. (ולכא"ו גם זה סמך לכך שהפונחיליא הוא כחול, כי הסגול הוא עירוב האדום והכחול. ואפשר שמה"מוֹרְקֶס טרונקולוס" היו רגילים בזמנם לעשות רק כחול, והסגול נעשה רק ע"י תערובת חלזונות אחרים. ואולי משום שהיה דהה מאד בקל, לא רצו לעשות כן).

ובלא"ה הא מן המקרא למדנו שתכלת וארגמן היו ב' גוונים שימושיים גם לאוה"ע, ובודאי י"ל דעלייהו קיימי. וגם כיום אנו רואים שהצורה הטבעית הפשוטה היא להפקת אותם מיני צבע מחלזונות הפורפור"א (דהיינו כחול ואדום). ותימה הוא לְהִפְךָ הסברא ולומר שהם דיברו במין צבע ממני השחורים (שהתכלת כלול בהם כמ"ש לעיל) היוצא מן הפורפור"א שאנו לא ידענו זכרו ולנו נתגלה מין צבע (דהיינו תכלת המופק מאותו חילזון בצורה פשוטה וגם הוא ממני השחור), שהם לא ידעוהו.

וביותר, אחר שביירנו לעיל דהתכלת היתה חשובה ומפורסמת מאוד אף בין אוה"ע ומקום צידתה ואומנות צביעתה היה באותו איזור שהם מתארים, וכל ענינם שם לספר בצבעי החלזונות, זהו דבר שאי אפשר שהצבע העיקרי הזה

פורסם לראשונה ב"ים" - קובץ לעניני ימאות של החבל הימי לישראל, חשוון תשכ"ג. (יש לציין שתרגום זה אינו מדבר לענין חידוש התכלת ושם מתרגם כל מקום שכתבנו פונחיליא, = 'תכלת')

חסר מכל הספרים המדברים בזה.

גם ויטריביוס, הזכיר כי צבע דמו משתנה ממקום למקום, שיש מקומות שצבעו lividum והיינו כחול⁷⁰. וא"כ ודאי צבעו בו כחול. (כי כשהדם הוא כחול, אינו צובע אלא בגוון זה. אגב, גם היום ניכר שינוי בין החלזונות בחוזק החומר הכחול שבהם).

ובפירוש מצאנו את צביעת התכלת מהפורפור"א בחוק הקיסר הרומאי:
 "אין רשות לשום אדם פרטי לפרק, את הפורפור"א הפורה, הן בתוך המשי הן בתוך הצמר, הנקרא בלאט"ה (ארגמן), אוקסיבלאט"ה (ארגמן צח), וגם **יקניטינ"א**, ברם אם מישהו בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל, שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מייד". (Codex Justinianus 4:40:1) - החוק הוא מסוף תקופת האמוראים).

והיאקניטינ"א הוא גוון התכלת, כפי שהוא בתרגום השבעים לגבי התכלת. וגם יוסף בן מתתיהו ופילון מכנים את התכלת יאקניטוס. וכן הביא הערוך מתרגום עקילס (ערך איירינון וערך טיינון)⁷¹.

גם כל האחרונים שהבאנו לעיל, דלכאוי מקורותיהם בספרי אוה"ע והיו בקיאין בלשונות לע"ז, הבינו מדבריהם דאיירי בחילזון שצובעים בו תכלת, ומי יבוא להכחיש הבנתם הפשוטה בלי שום סתירה וקושיה. (וכולוהו ס"ל דתכלת הוא בלו"א, כמ"ש במקום אחר בשה"ג ובמוסף הערוך (שאף הוא מכנה את התכלת פרפרי"א). ורק החו"י הוסיף שדמו הוא בצבע פורפור, ועיי הערה 18 מש"כ דשמא רק על צבע הדם עצמו דיבר ולא על צבע התכלת בצמר כלל ומ"מ גם הוא הבין בדבריהם שמהפורפור"א הזה צבעו את התכלת).

ואף בתגליות ארכיאולוגיות, מצאו אריג עתיק מאוד צבוע בכחול שנבדק במעבדה שהוא מן הפורפור"א, (אף שהחומר הצובע שבחילזון הוא ממש כמו בקלא אילו, יש בחילזון גם שרידים זעירים של פרום שאינן בקלא אילו).
אף בלא כל הארכיות הזאת, הרי בעינינו רואים שאין צריך לחכמה יתירה

⁷⁰ כ"כ המתרגמים. וחיפשתי מילה זו ומצאתי שנקרא כן עקרב מסוים, שצבעו תכלת.
⁷¹ בקונט' אחד רוצה להטיל פקפוק על סמכותם של תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותינו כי הפורפור הוא התכלת והם מסל"ת. וחיו בזמן שראו עדיין תכלת וא"א לומר שכולם סילפו דבריהם ובמקרה כווננו הלשונות למ"ש סופרי האומות על הצבע המופק מן החילזון. או שנפלה טעות בכל המקומות, לכווננו ללשון זו.
 גם כיום הפרח יקינתון יש בו גווני כחול ובגווני כחולסגול (במוסף הערוך ערך יקינתון כתב שהוא פרח בגוון תכלת. וראה גם מילון עברי ערך יקנתון שכ' שהוא כחול וכן במקומות רבים. וקראתי בכמה מקורות שהפריחים שבצבעים האחרים הם מהמינים המתורבתים של היקינתון המזרחי ותחילתם במאה 16 שרק אז הוחל בגידולו ע"י אדם ונקראו יקנתון ע"ש מוצאם ואפשר שמשום כך מצוי מאד הגוון הסגול). ואמנם יתכן שלא היו מחלקים את הסגולכחול מהכחול כרקיע ולכולם היו מכנים יקינתון. גם אין שום הכרח להניח כי שם יקינתון הוא ע"ש הפרח ולא להפך שהוא שם הגוון ועל שם הגוון נקרא הפרח.
 גם הוא שם אבן טובה ואפשר שהיא בגוון הזה (עיי ערוך ערך יקינתון). ובמחזור ויטרי (רפז) מביא מדרש שהמשיל ' הדברות באבנים טובות וכינהו יקינטייא ולכאו' הוא ע"ש שהלוחות היו של סנפירינון. (ילק"ש כי תשא טז) שהוא הספיר (כלאי' במדרש תהלים פז וצמד מקומות רבים) שעליו נאמר שהוא דומה לתכלת.

להפקת צבע כחול מהדם הסגול, אלא בהנחתו בשמש לבדו אחר תהליך הַמְסִתּוֹ. (ואפי' באור היום בתוך הבית, יעשה כחול אחר כמה שעות (בכמות קטנה) וכ"ש בזמנם לפי המתואר בכתביהם שהיה תהליך הצביעה אורך כמה ימים. ובלא"ה נמי יש דרך לעשותו כחול ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם, או לאחריה ע"י אדים) ואחר שידעו כל הסממנים המביאים אותו לידי הַמְסִתּוֹ, שהרי רק על ידי זה אפשר לצבוע בו (גם את הצבע הסגול), א"כ ודאי ידעו גם אפשרות פשוטה זו של צביעת הכחול.⁷² [ובפרט דנראה שצביעתם היתה בחוץ, ולא היו נצרכים לשום דבר מיוחד. (ע"י אות כט סעי' ב)].

ואף בימינו כל גילוי זה בא לעולם בדרך מקרה ולא בניסיונות להוציא דווקא את הכחול. (אלא שלא גילוהו עד לאחר זמן, כיון שלא היו משתמשים בו לצביעה כלל, אלא לניסויים במעבדות סגורות ובתנאים מסוימים. גם התכשירים של ימינו פועלים מהר ולא שהו בניסיונותיהם זמן רב כ"כ כמו בצביעה שבזמנם. ואף בימינו צובעי הארגמן בצביעה הטבעית, מקפידים שלא יחדרו קרני השמש ליורת הצבע כדי שלא יכחיל). **ומה** שנקרא החילזון פורפור"א וכן כינו לצבע הארגמן, אולי הוא משום שזה היה הצבע המצוי שצבעו בו. (משום שהתכלת הופקה גם מן האינדיגו, ובלא"ה נמי אולי שימוש הארגמן היה יותר עיקרי בו, כדאי' בבמד"ר (פרשה יג) "שארגמן חשוב שבכול"י) אך באמת הלשון פארפע"ר היתה כינוי אף לגוון התכלת (ע"י מוסף הערוך ערך פריפרא ובתרגום לל"א שבערוך ערך תכלת וכמו שהבאנו בהערה לעיל מתרגום השבעים שמתרגם כליל תכלת= הולופורפורוס).

ואשר הקשו משברי החרסים הבודדים שנשארו בבתי הצבע, שכתמיהם סגולים, אינה קושיה כלל. **ואדרבה** זוהי הוכחה נוספת לזהותו כחילזון התכלת. דאל"כ אמאי לא נמצאו שרידי צביעת התכלת. ואי התכלת הוא

⁷² ומה שכ' בקונ' אחד לומר שהם לא צבעו ע"י חיזור (פירוש – המסת החומר) ולכן לא הפך להם לכחול, הוא דבר שא"א במציאות. ('התכלת' עמ' 301 דברי פרופ' אלסנר. והיינו משום שבלא חיזור אינו אלא כתם חיצוני בלבד ולא נספג בצמר ואינו עולה יפה כלל. [אא"כ יצבעו ישירות מתוך החילזון על הצמר שאז א"צ אפי' סממנים וגם אז בד"כ יכחיל ע"י חימום הדם, או הצמר אח"כ. אך בגמ' מבואר דמיינתין דם חילזון (ולא חילזון עצמו), וסממנים, ורמינן להו ביורה, ולא היו צובעים מתוך החילזון עצמו]. ואף הממצאים העתיקים של הצמר הצבוע בדם חילזון, הם רק ע"י חיזור וגם צורת כתמי החרסים בחפירות מאוששית זאת). ופליניוס כ' שהיו מערבים דם החילזון במים ואם הוא בלי חיזור אין מועיל כלום עירובו במים מאחר שאינו נמס בהם. וכמו"כ כתב שהכניסו בו כמות גדולה של מי רגלים ובישלוהו, וחיממוהו עשרה ימים, ואי צבעו ללא חיזור א"צ לכלום אלא לנקותו מן הבשר ולמרוח. ואין החיזור הזה תגלית חדשה של ממצאי צביעת החלזון בימינו, שהם עצמם השתמשו בידע עתיק שישנו בעולם ליצירת חיזור באינדיגו. וכמו"כ אם לא צבעו בחיזור, לא יחלש הגוון של מראה שני (שאינו אלא משום התמעטות אחוז הצבע במים, וע"י לעיל אות ט סעי' ד).

ומה שהקשה שאם צבעו ע"י חיזור א"כ כשירתיהוהו **תמיד** הוא הופך לכחול והיאך עשו ממנו סגול, אינה קושיה כלל ויתכן לעשותו יותר עמיד ואכמ"ל בהסבר לזה. ועוד דלא מצאנו בחז"ל שעשו בו סגול וארגמן אינו סגול אלא אדום (והסגול של הקהה קוצים הוא נוטה לכחול ולא דומה לאדום כלל), כדאי' בפסיקתא רבתי (פסקא' כ' פרשת מקח תורה) וכן בבראשית רבתי (פרשת ויחי עמוד 239) "כשיבא משיח יהא לבוש ארגמן טוב מראה וידמה ליי"ן. וארגמן היו עושים מהחלזונות האחרים. ואמנם פליניוס הזכיר צבע האמתיסט (והוא סגול), אך הוא כתב שזה היה נעשה ע"י עירוב ב' מיני חלזונות.

בענין זיהוי חילזון התכלת

הפורפור"א א"ש, דבזה לא נשארים שרידים כחולים על החרסים, אלא סגולים. [כי הכלים משמשים בכל התהליך מתחילתו שאז הוא סגול, (וכן הוא בעוסקי מלאכת התכלת בזמנינו שברוב כליהם הכתמים סגולים)]. וגם לגבי יורת הצביעה עצמה, הצבע שביוורה אחר ההמסה הוא צהוב שקוף ואינו משאיר כתמים. והכתמים בד"כ הם מלפני ההמסה שעדיין היה סגול, או שהם מהשכבה העליונה ביוורה שהדם בא במגע עם החמצן ואינו מומס].

כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל

שאלה: מפני מה לא נזכר בחז"ל שחילזון התכלת הוא חילזון הארגמן. תשובה: אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, דביחזקאל (כז, ז) משמע דתכלת וארגמן מקור אחד להם, דתרוייהו מאיי אלישה. (ומונה והולך שש ממצרים, אלונים מבשן וכו'. ומ"מ ודאי כוונת הנביא למשובחים שבכולם, דהא כל המינים הללו מצויים בעוד מקומות ואין ר"ל שנמצא התכלת רק באיי אלישה). אך בדברי חז"ל אין התייחסות למקור הארגמן כלל. אכן, המשמעות בתרגום השבעים ובפילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, ובכתבי חכמי אוה"ע שאף הוא מחילזון. [ויש משמעות כע"ז במדרש שהובא בתוסי השלם עה"ת (צ"לש"ת נט, ג)] ונראה דחז"ל לא ראו לדבר על מקור הארגמן, כי אין בזה נ"מ לדינא דמהתוספתא משמע שאף לבגדי כהונה הוא כשר בכל מיני צבעונין, (דלגבי תכלת כתבו דבעינן מן החילזון ואילו בארגמן לא כתבו מידי, וכ"מ ברמב"ם (כלי המקדש ח' י"ג) ועי"ש במל"מ, ובאמת הרמב"ם כתב שארגמן הוא ל"ך ולא הזכיר החילזון, ולתרוייהו לא מצינו מקור בחז"ל). או דנימא איפכא, שא"א להוציאו אלא מן החילזון ואין לו תחליף מהצומח כמו לתכלת. אך מהתעלמות חז"ל לק"מ, שהרי לא הוזכר כלל שארגמן מהחילזון, כמש"כ ההיסטוריונים היהודים וחכמי הגויים. והרוצה לומר שאין הארגמן מהחילזון רשאי, וסמך גדול יש לו מכמה ראשונים. ומ"מ אין בזה שום קושיה על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת. ובלא"ה אין כאן קושיה כלל, כי צבע ה"מוֹרְקָס טרונקולוס" ("יקה קוצים") הוא לתכלת לבדו ולא לארגמן. ואפשר שזהו הלשון "ובדמו צובעים תכלת" בברייתא דמנחות, שבא להבחין בין חלזון התכלת לבין ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה", שצבעם ארגמן. (אף שאין סברא דאתא למימר דדווקא חד מינייהו יהיה כשר, כי הצבען הכחול שבכולם הוא אינדיג'ו, אלא שב"טרונקולוס" יש הרבה אינדיג'ו, ובהם יותר פָּרוּם).

עין התכלת

כו. לשון הרמב"ם בפייהמ"ש

שאלה: לשון הרמב"ם בפייהמ"ש (מנחות ד, ב), "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום ועל כן אנו עושים בלבן לבדו" (לפי התרגום שצ"ס וילנא).

משמע שהחילזון ידוע, אלא שאין ידוע הגוון המדויק.

תשובה: כוונת הרמב"ם ברורה, כמ"ש בספרו בהלכות ציצית (6,3) "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית." ובפ"ב, (ה"ט) כ' "שהלבן מצוי לכל והתכלת אינו מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". משמע שסיבת העדר מצוות תכלת הוא משום שאין הצבע הזה מצוי ולא משום שאין יודעים הגוון המדויק.

ועוד שהרי הרמב"ם אומר מה הגוון שבו יש לעשותו דהיינו כעין הרקיע בטהרתו, ובמקו"א כתב (כלי המקדש ת, יג) שהוא כעצם השמים. ולא כותב שם שאין אנו יודעים מהו אותו גוון.

וא"כ כוונתו בפייהמ"ש, כמו בהל' ציצית שלא כל כחול הוא תכלת אלא דווקא הבא מן החילזון שאין אנו יודעין לעשות צבע זה, (כיון שאין לנו את החילזון). (ובפייהמ"ש אין לדקדק בו כ"כ בלשון, שהוא תרגום⁷³) וכ"מ קצת בלשונו, דהא אם כוונתו משום אי ידיעת הגוון, לא היה לו לומר שא"א לעשותו, אלא שאין אנו יודעים לעשותו.

וכ"כ ר"א בן הרמב"ם בהמספיק לעובדי ה', (הל' לילית. מהדור' ניסים דנה עמ' 273), שמניעת המצוה בדורינו היא משום אי הכרת החילזון. (ולא משום שאין יודעים את הגוון המדויק). ורחוק מאוד לומר שנחלק על אביו בזה דהרמב"ם ס"ל שאין אנו יודעים הגוון המדויק והוא ס"ל דיודעים אותו, ומצד שני נצטרך לומר בדבורו של הרמב"ם הכירו את החילזון, ובדורו של בנו נשתכח.

כז. הגוון הנצרך

שאלה: היאך נדע את הגוון המדויק.

תשובה: שאלה זו יש בה שני ענינים, א. ענין הגוון עצמו, דהיינו אם הוא כחול או ירוק או סגול וכדו'. ב. חוזק הגוון, דהיינו מידת כהותו.

ולגבי הגוון עצמו שהוא כחול, רבו מספור הראיות לזה⁷⁴ והוסכם הדבר בפשיטות, וגם אפשר לזהותו ע"פ הידוע בגוון הקלא אילן שהוא כחול נקי.⁷⁵

⁷³ הגר"מ טקוצ'ניסקי ב"עיה"ק והמקדש" (ח"ה פ"ק ס) מביא עדות הגר"א הרצוג שחקר את התרגום המדויק ברמב"ם ופירושו כאמור, שלא כל חומר נקרא תכלת אלא חומר ידוע הבא מן החילזון. עוד אפשר, דכוונת הרמב"ם שאין יודעים איך לעשות ממנו את הצבע במציאות, כיון שלא נתחכמו בדורו כ"כ בחכמת הכימיה וגם לא היה בידם האפשרויות לעריכת ניסויים בקלות כהיום. ואף שבפועל אפשר לעשות וגם עשו זאת בדורינו אף בסממנים טבעיים, מ"מ עשיית ניסיונות בזה (כדי ללמוד דרך צביעתו) אינה אפשרית כ"כ. כי החומרים הטבעיים יותר חלשים וכל תהליך הוא ארוך מאד.
⁷⁴ ראש לכל הוא המשמעות הפשוטה של כל המקומות (סוטה יז, מנחות מג: חולין פט.) שאמרו בו דומה לים ודומה לרקיע (ובהמשך שם ספיר), שהצד השווה שבכולם הוא הכחול לבדו. ובתיקוני זוהר (תקונא ששנין דף ק"ט ע"ב) ואית בר נש דגוון דיליה תכלת דאיהו דומה לרקיע וכו' ותלת גוונין אינון בעינא חוור אוכם תכלת. (קאי על גוון העיניים, א"כ מוכח שאינו סגול). ואף אי נימא לדחות בדברי הגמ' שאין

הכוונה שהוא ממש חרקייע אלא דומה לו (ועדיין אפשר שהוא סגול או ירוק), הנה מהראשונים רבו הראיות לענין זהה שהוא גוון בל"י ונקטו דכעין חרקייע הוא הגדרתו המדויקת של הגוון (אמנם חוזק הגוון יכול להשתנות וכמ"ש לקמן). מקצתם הם הרמב"ם הל' ציצית (ב.ס.ג.) שכ' שהוא כעין חרקייע וכן משמע שם שהוא בגוון של האיסיסיס (שיוצא ממנו אינדיג'ו). והוא כתב לשון פתוך שבכוחל וכן בהל' כלי המקדש (ת. יג) ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע **כעצם שמים** שהוא פתוך מן הכוחל. ור"א בנו כ' שהוא הפתוך בלבן והיינו לאפוקי הנוטה לשחור ממש. וכן בפייהמ"ש חולין פ"ו "ואבן התכלת שקורין אותו בלשון ערב לאזור"י ובלע"ז לפי"ס לאזור"י. ובחינוך ג"כ כתב כרמב"ם (מ"א ס"א) "והתכלת אשר עינו כעין חרקייע". **ורב סעדיה גאון** (תפסיר, שמות כה,ד) כתב שהוא "אסמאגוון" והיינו כחול (תרגומו גוון שמים). **ובעיטור** (הל' ל"א) מביא מר' נחשון גאון שהוא הגוון הנקרא בערבית למאסמ"א שפירשוהו גוון שמים. וכ"כ המאירי (יומא כג. ד"ה צנדי כהוה. וצ"ע מ: ד"ה דין אחרים ושד) דתכלת הוא בצבע חרקייע.

וברמב"ן פרשת שלח. "כי בירחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת". וכן דעת רבינו יונה בפירושו לברכות (ד' מדפי הרי"ף), שדוחה דעת המפרשים לגבי "בין תכלת לכתרי" דכרתי הוא חציר, "דמה ענין תכלת אצל כרתי, אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי דומה לתכלת" (וצ"ל שהוא מין כחול שונה מעט מהרגילות בדם החילזון, דאל"כ היאך מבחינים ביניהם). וכן כתב הריטב"א שם (ברכות ט:). וכע"ז בתוס' בחולין (מ: ד"ה א"ל) וכ"כ רבינו ירוחם (תולדות ע"ז ח"ב דף קכג טור ג). ומ"מ המקור לומר שהכרתי הוא הינדי הוא לפי ידיעתם שהתכלת הוא הינדי".

וברד"ק (שורשים ערך תכל) "הוא העין שקורין לו בלע"ז בל"ב". ובשור'ת מהר"ם מרוטנבורג (ח"ד סי' תל"א) "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא משיכיר בין תכלת לכתרי וכתרי נקרא ירוק בפ' לולב ירוק ככרתי ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא וגעלב כשעוה וכו'. וכ"כ הרא"ש (חולין פ"ג סי' יט) "כדי שיכיר בין תכלת לכתרי ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין חרקייע". וכן בהגה' אשרי שם. ואמנם בתוס' (סוכה ל: ד"ה הירוק) רפ"א בידיהו, משום דבבבלי משמע שהוא בל"י ומהירושלמי משמע שהוא גר"ן. דא"י שם (ברכות א. ה"ב) שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין חרקייע. אך בחולין (מ: ד"ה א"ל) כתב תוס' שהתכלת הוא אינדיג'ש בלע"ז (והוא הכחול ע"ש אינדיג'ו) וכן הוא דעת רבינו תם שם. וא"כ צ"ל דדחו הראיה מן הירושלמי משום דהתם לא אמרו אלא דים דומה לעשבים, או משום דבהמשך שם מדמה עשבים לרקיע, וא"כ אין להוכיח מדימיון תכלת לעשבים שהוא גר"ן, ואדרבה משמע דתכלת לא דמי כ"כ לעשבים אלא לים. (אמנם במדרש (תהלים ז) י"ג תכלת דומה לעשבים ועשבים לאילנות ואילנות לרקיע), והגר"א מחק עשבים מגירסת הירושלמי. וע"ע מרדכי (מ"ד רמז תשל) ובאגור (מ"ד אלף ס"ג) וברבינו בחיי (שמות כ"ד. ו) ושם כ"ה. ורבי יוסף בכור שור והחזקוני (שמות כ"ד. ו) ובלקט ישר (א"ח י"ג. ג. ד"ה חכרתי) דכולם נקטו שהוא בל"י".

וברלב"ג (צמדכ סו, נח.) "וחוט התכלת ... מורה על הגרמים השמימיים שמראיהם אצל החוש כמראה התכלת". **ובריאקאנטי** פרשת נח "והתבונן במראות הקשת כי הלוּבן בימין והאודם בשמאל והתכלת באמצע". (נראה דכוונתו "לוּבן", על מראות הבהירים, דהא אין לבן בקשת). וכ"כ ר"א אזולאי (בעל הסד לאברהם) בספרי "אור החמה" על הוהר תרומה ק"ג. בשם מהר"ו וז"ל "... כי אז אשתני גוונהא מתכלת לכתרי והענין כי היה גוון אזול" בלע"ז (כחול), והת"ת או הבינה הם ירוקים ומאיריליוס בלע"ז (צהוב) ונעשית היא אז על ידם ורד"י בלע"ז (ירוק), ככרתי כלולה מזה ומה". **ובפרדס רמונים** (שערי י פ"ב) "שכאשר בתכלת יתערב הירוק כחלמון ביצה או כמוריקא יתהוה ממנו הירוק כעשב".

גם רש"י (פרשת שלח ושד) שכ' שהוא ירוק פירשו בו המפרשים (משכיל לוד לר"ד פרו ושד) שכונתו לבלוי"א, (ומש"כ (ברכות ט:)) שהוא דומה לכתרי אינו ראיה, שהרי הרבה מן הראשונים הנ"ל שפירשוהו שהוא בל"א פירשו כרתי כדעת רש"י שהוא פורי"ש (דהיינו חציר) ובגמ' משמע דמדין להדדי וכדחזינו דכינויי שניהם בשם אחד (ירוק). וכידוע שאף הירוק גר"ן מורכב מהכחול והצהוב ומ"מ בודאי הוא הגוון הקרוב ביותר אל הכחול. ורש"י בברכות (מ: תכלת - ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא ויְקָקוּת החולים הוא הנקרא בלשונינו צהוב, [שהוא הירוק בסתמא כמ"ש הראשונים (תולדות הירוק מ"ד יט: והרשב"א הירושלמי והר"ש שם וזרין שנוטות ג. ד"ה ונלית)] וכי נאמר דתכלת (דדמי לים) הוא צהוב. אלא ודאי דכל הירוקים חשיבי כחד דמדין להדדי).

אלא שבדבריהם כינו לירוק ותכלת וצהוב כולם בלשון ירוק. כמבואר בתוס' בסוכה שהבאתי לעיל ובתוה"ר בחולין ובתשובת מהר"ם הנ"ל וכדאי' במקומות רבים מאוד, (שי' רמ"א נכסה י"ד קפ"א, א. ש"ך י"ד ל' ס"ק ו, מרדכי נדה תשלה ופגנור נדה אלף שפ"ג, וכן עוד דוכתי טו"ב) ולא נמצא בלשוה"ק שם מיוחד, לגוון בל"א כלל וגם רש"י אינו מזכירו אלא על החומר שכוחלים בו העינים, ואף תכלת רש"י מפרשו שאינו שם הגוון אלא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ובכל מקום שהוזכר בגמ' כוחלא לז"ר לא ירוק כחול או כחול (ערכי קדושין י"ב, סוכה ג"ל, ז"ב ד. וינדה י"ב שחור כחול), הרי שבא לדמותו לאותו חומר שכוחלים בו העינים ולא ס"ל שזהו שם הגוון. ואף בגמ' בחולין (מ"א:) שמזכיר כמה מיני גוונים בריאה, כתבו שם ירוקה ואדומה ואילו לגבי כחול ושחור, כתבו כחולא ופדיותא ומשמע שאין זה שם הצבע אלא שם לחומר שמדמים אליו את גוון הריאה. ושם כתב רש"י "צבע כחול כמראה לז"ר לא ירוק ולא שחור" וצ"ל שם צבע כחול דהיינו החומר שכוחלים בו את העיניים ולא צבע כחול, כמ"ש רש"י ביחזקאל (כ"ג, ב.). "מין צבע ושמו כחול וצובעות בו עיניהם" וכן א"ל ברש"י בנדה (ע"ב ד"ה דיהה מ"ב) שחור כחול, הרי דכחול הוא שם של חומר הצבע ולא של הגוון. ומ"ש רש"י בחולין שם לשון "צבע כחול" פירושו כמו שנקראת המילה 'צבע' בכל מקום בלשון תורה דקאי על חומר שצובעין בו ולא על גוון, [שהגוון נקרא עין כמו ועינו כעין הבדולח (פמדר י"א, ב.) או מרְאָה כמו פְּמָרְאָה אבן ספיר (יחזקאל א. כ"ג, ב.)] ורש"י עצמו באותו דיבור בהמשך דבריו כתב כמראה לז"ר ולא צבע לז"ר. וכן משמע בגמ' שם מלשון כחולא וכמ"ש לעיל. ומ"מ חזינן ברש"י שם דגוון הצבע הזה, (שהוא כחול של תכלת, כמ"ש שם "כמראה לז"ר") הוא בין השחור לירוק ולכן מכנהו במקום אחר ירוק ורק שם שבאו לחלק בינו לירוק ואדום ושחור הזקק ליתן לו דימיון בפ"ע ור"ל דאינו ירוק בתכלית ולא שחור בתכלית. וכשם שכתב שם על כחול שאינו שחור ואילו בנדה (ע"ב ד"ה דיהה מ"ב) כתב "שחור כחול" (וע"ע לעיל הערה 46 על לשון כוחל שברמב"ם, שהרמב"ם מכנה לגוון התכלת בשם שחור). וכע"ז א"ל בפסיקתא (כ) גבי תולעת שני שהוא לא אדום ולא ירוק. והכוונה בזה שהוא בין האדום לירוק וה"נ הכוונה שהוא בין ירוק לשחור. והאמת יורה דרכו ואסתייע מילתא ומצאתי דרש"י עצמו מפרש דבריו בספר האורה (ח"א ק"ג פסק עריפות, ופטרס הגדול ס"י רכ"ז) שמדבר באותה סוגיא ממש, "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור ולהדיא כמו שנתבאר דמש"כ בחולין שהוא לא ירוק ולא שחור ר"ל דאינו ירוק ממש ואינו שחור ממש, אלא בין הירוק לשחור, ומ"מ עדיין נקרא שמו ירוק. (וכע"ז במאירי (חולין מ"א:) "ריאה שהיה מראה שלה ממוצע בין הירוק והשחור והוא שחרות חלוש הצבע דומה לכחול כשרה היה שחור כעין הדיו טרפה". וכבר נתקשה בתב"ש (ל"א סוף ס"ק ז) בפ"י דברי רש"י אלו, וכל דכוונתו שאינו ירוק גע"ל, וע"ש דנקט בפ"י דבריו דר"ל שהכחול הזה מעורב מן הירוק ומן השחור. וכ"כ כל הפוסקים לשון "ירוקה" על הריאה דדמיא לכוחלא שהוא כמראה לז"ר)

ואף בפירוש"י עה"ת (סוף שלח) תוכ"ד לדבריו דהתכלת ירוק, מדמהו לעין הרקיע המשחיר לעת ערב, שודאי לא דמי לגרין. (ואפשר דמ"ש רש"י (סוטה י"א) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע" כוונתו שאינו דומה לרקיע סתם שהוא באמצע היום אלא הוא כהה יותר, ויותר דומה לים שכחלותו חזק יותר מרקיע, והוא דומה לרקיע המשחיר לעת ערב שהרי שם דימהו לרקיע ובסוטה כתב דלא בעינן לדמותו לרקיע לפי שאינו דומה לרקיע כ"כ)

וכעין לשון רש"י יש במרדכי (פ"ק דזכרות רמ"ט י"ט) "תכלת הוא צבע ירוק דומיא קצת לכרשין" ובמק"א כתב להדיא דתכלת הוא בל"י (מ"ס שנושות כל נדה תש"ל) הרי דאף שכתב דתכלת ירוק ס"ל שהוא בל"י. ואף ראב"ע (שמות כ"ד) כתב "ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק" ולא מצינו שחז"ל אמרו שהוא גרין ודלא ככל הנך ראשונים דלעיל, אלא דכוונתו למה שאמרו דומה לים, והרי שנקט הלשון ירוק על התכלת אף דס"ל שהוא גוון בל"א, ולהדיא כ"כ ב"פירוש הקצר" שהוא דומה למראה הרקיע. וע"ש דמבאר ענין תכלית המראות קרוב לדברי רמב"ן בפרשת שלח ובאופן אחר מביאורו של יפת. וכיון דאשכחן לרבים מאוד בראשונים שהזכירו שהוא בל"י וכמראה הרקיע, אין לנו להרבות המחלוקות ולומר דלדעת רש"י הוא ירוק ופליג על כל הנך דלעיל. וביותר דתימה גדול הוא לומר דכל רבותינו שבאשכנז תלמידי תלמידיו שהזכירו בפירוש שהוא בל"י, פליגי על רש"י ולא ראו להזכיר

בענין זיהוי חילזון התכלת

דעתו אפילו ברמז, ואף דיש מינייהו שדנו בענין הזה ומ"מ לא ראו להביא דעת רש"י בענין הלא דבר הוא. גדולה מזו בתוס' (חולין מז: ד"ה לאל) משמע דס"ל דאף דעת רש"י שאפי' כרתי עצמו הוא צבע כחול, (וצ"ע ממקומות אחרים בדברי רש"י), ומ"מ חזינן דס"ל דדעת רש"י דתכלת הוא הכחול. והסכמת כל האחרונים שפ' התכלת בלע"ז בלר"י ואכמ"ל בדברי האחרונים לאין מספר, ופוק חזי דכל תשב"ר למדים כן. ואי ס"ד שהבנת דברי רש"י שהוא גר"ן א"א שיתעלמו מדבריו לגמרי.

גם רחוק הוא לומר דהוא דווקא גוון המעורב בירוק גר"ן כלשהו שלא נתפרש שיעור תערובתו בשום דוכת, בזמן שאין לזה שום ראייה מדבריו וכדלעיל. גם אין סברא להגדיר שיש גוון מסוים כ"כ המעורב מב' מראות שלא מצינו כע"ז בשום מקום שנאמר בו דין בגוון. וגם תימה הוא א"כ איך לא ראו חז"ל להגדירו בדקדוק. ואף בספקותיהם של הראשונים על ענין גוון התכלת (שהובאו דבריהם לעיל ד"ה ואמנם) לא עלה על דעתם צד כזה שיהיה הגוון בתערובות, אלא או גר"ן או בלר"א.

עוד יש להוכיח מרבינו יונה (נכוח ד: דפי ה"ף) דפליג על רש"י בפרוש כרתי דאינו גוון גר"ן ומקשה עליו דמה ענין תכלת אצל כרתי ולכך נקט דגם כרתי הוא כחול, ואי איתא דרש"י פליג בגוון התכלת לא היה לו להקשות על גוון הכרתי אלא בגוון התכלת, דהא אי ס"ל לרש"י דתכלת הוא גר"ן או מעורב בגר"ן אין תחילה לקושינו כלל. וחזינן לדעתיה דהא דהתכלת הוא בלר"י היה אצלו מילתא דפשיטא ולא אסיק אדעתיה דאיכא מאן דפליג עלה כלל. (אף דתוס' בסוכה העלו צד כזה מ"מ לא סלקא במסק' וכמ"ש לעיל).

[וצ"ע דביטין (ל): פרש"י סרבלא דכרתי- צבע תכלת דומה לכרתי, ומה הכריחו לפרש שהוא תכלת והא להדיא במתני' בברכות דכרתי אינו תכלת ממש, ובתרגום אסתר מתרגם כרפס ותכלת כרתנין ותכלאל הרי דכרתי הוא גוון בפ"ע, ואמאי לא אמר צבע כרתי ממש. ושמה כיון דלא אשכחן בש"ס שהיו צובעין בגדיהם בזה ס"ל דמסתמא לא איירי אלא בדומה לכרתי ולא בגוון כרתי ממש, או דלא ר"ל אלא מהו דימיון הגוון הזה ממאי דאשכחן בש"ס. וצ"ע].

ומכמה מקומות בזה"ק מוכח בבירור שאין התכלת גר"ן, דבז"ח (תיקוני כרך ז פד.) "חמש גוונין ... ואינן גוון חוור, גוון סומק, **גוון ירוק, גוון תכלת**, גוון אוכס" וּבתיקו"ז (קלג.) "דאש אית ליה תלת גוונין חוור וירוק ואוכס ורביעא **תכלת** ואינן דבקינ בגחלת דאיהו סומקא הא חמשה" הרי להדיא **דמחלק להו בתרי גווני**. [וכלל בזה כל הגוונים היסודיים, כידוע. ואין לומר שכונתו שהירוק הוא גע"ל והתכלת הוא גר"ן, כי בלשון חז"ל בכל מקום נקרא גם הגר"ן ירוק (וכן בלשון הזהור ראה תיקו"ז קמד: "כעלין ירוקין דאינן בגפנין") וא"כ לא היה משתמש בלשון ירוק כדי לחלקם בלשון זו לתרי גווני ולציין דווקא גוון שאינו גר"ן (ובלר"י לא נקרא ירוק בלשון חז"ל)] וכע"ז ברעיא מהימנא (שלה קשה). "חוור מימינא תכלת משמאלא, עמודא דאמצעייתא יחוד בין תרווייהו ירוק". הרי מבואר דתכלת וירוק תרי גווני נינהו. ובתרומה (קלג.) **תכלת** דא איהו כרסייא.... וכד נגה לו **אתהדר לגוון ירוק כגון כרתי**, מההיא שעתא ... זמנא דק"ש **דהא אשתני גוון תכלא מכמה דהו**.

עוד יש להוכיח דאין התכלת מגווני גר"ן, מעצם דברי התיקו"ז דלעיל וכע"ז ברעיא מהימנא (פר לו ג.) דאש יש בה גוון תכלת והכל יודעים כי פעמים שיש גוון כחול באש, אך גוון גר"ן לעולם לא יהא בה. וא"כ ודאי מה שכינה רש"י לתכלת 'ירוק' אין כוונתו לגר"ן אלא לבלר"א.

גם יש להוכיח מתרגום התכלת בכל התרגומים הקדמונים, (יוסף בן מתתיהו ופילון, וכן עקילס שהביאו בערך [פנך טיימן וענך איירימון] ותרגום השבעים). **שחיו בזמן שהתכלת נהגה בישראל וראו אותה** וכולם כאחד תרגמוהו יקינטוס ופירוש, יתכן להיות כחול או סגול, אך בשום פנים לא ירוק ולא מעורב בירוק. (עי' הערה 71). וכמו"כ כתבו שהיה צבעו דומה לאויר, (השוה למש"כ רמב"ן כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, דהאויר הרחוק נראה בגוון התכלת) ובמקו"א כתב יוסף בן מתתיהו שהוא מציין לכפת השמים. (פילון- חיי משה ספר ג' סיפור ז', יוסף בן מתתיהו- תולדות מלחמת היהודים ספר ה, פנך ה, ד, וקדמוניות היהודים ספר ג' בתיאור מעילו של כה"ג). וזה מפיקע את הסגול. ואמנם חז"ל גם כתבו 'דומה לרקיע', אך בדברי חז"ל אפשר לתלות דברי סוד ורמז ודמיון רחוק, אך בדברי הסופרים שבאו לתאר תיאורים פשוטים לא שייך לומר כן. **וכן** מסורת כל הדורות שתכלת הוא הכחול. ואף בזמן הראדיזער, לא שמענו מי שנחלק עליו בזה. ופוק חזי דמחמת דבר זה דחה ה"תפארת ישראל" (יש שנת, קופת הכולס, נגי קודש) דברי גזעניוס בזיהוי החילזון כיון שר"ל מחמת זה שהתכלת הוא סגול וכ'

התפא"י שהוא נגד קבלתניו שהתכלת הוא בלר"א. וכן הרב הרצוג סבר לדחות מחמת זה את זיהו הפרופור"א (אילו לא היה אפשר לעשות ממנו כחול).

וחלילה לומר, דכיון שהראשונים לא ידעוהו כתבו דימויונות שוא ותוהו. דודאי לא הוּו אמרי מידי אם לא שהיה בידם דבר הברור. וכ"ש בדברי הראשונים כהרמב"ם דכתבו פסקיהם אף בהלכתא למשיחא ודאי לא היו מוציאים הוראה שיש בה תקלה, אי לא דברירא ליה מילתא במסורת ידועה. (וזו א"צ לפנים ולא הוצרכתי לכך אלמלא שמעתי מי שאומר כן).

והמפרש בדברי הרמב"ם דפתוך שבכוחל הוא פתוך באדום, (עי' מהר"י קורקוס הל' כלי המקדש ח"י) ודאי לא בא לחלוק אלא לפרש, והא הרמב"ם עצמו כתב שהוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין. ואולי ר"ל שע"י תערובת מעט אדום בכוחל, נעשה מראהו חזק יותר, אך עדיין הוא כגון שמים. [וא"ש טפי ע"פ מש"כ לעיל דפירוש כוחל אינו על הגוון אלא הוא שם חומר שכוחלין בו העינים, (עי' לעיל ד"ה גם רש"י וכן בהערה 46) ואתא למימר שאינו בהיר כ"כ כמראה הרקיע, אלא שהאדום נותן בו יותר חוזק וכמ"ש לקמן (אות כז ד"ה ויש להוכיח) מרש"י והריטב"א, שהתכלת חזק יותר מרקיע]. ובאמת בכוחל של הפרופור"א יש בו גם תערובת אדום מועט מאוד שאינו ניכר בגוון, אך יתכן שמוסיף בחזקו. ומ"מ ר"א בן הרמב"ם כבר פירש, דהפתוך היינו פתוך בלבן. ולדבריו 'הפתוך' אתא לאפוקי מהנוטה לשחור.

עוד יש להוסיף דאחר דנתברר לנו שהפרופור"א הוא חילזון התכלת, א"כ דוחק לומר שצבע שהוא מוציא באופן הרגיל, לא יהיה צבע כשר ורק גוון היוצא לעתים רחוקות (גר"ן), ואפשר דרק ע"י הסממנין נעשה), או כשעשאו באפילה (סגול), יהיה הגוון הכשר בו. (ולא נזכר בדברי חז"ל בשום מקום).

⁷⁵ דפרש"י בכל מקום, צבע הוא שדומה לתכלת ומשמע בגמ' דאין מכיר בו אלא הקב"ה לבדו ואנו יודעים שהקלא אילן הוא צבע האינדיג'ו (לעיל הערה 13 הובאו דברי הראשונים בזה). וראיתי מי שרצה לדחוק לשונות חז"ל בכל מקום ולומר דבקלא אילן ערבו גם אדום ור"ל בכונת הספרי (שלא קמו) "הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת" שהוא צובע בצבעונין מעורבים בקלא אילן. אך דעת לנבון נקל דאי לשון קלא אילן כולל בו אדום לא היה צ"ל בספרי צבעונין כלל, שהרי הוא כלול בלשון קלא אילן. וא"כ ממקום שבאת, מדברי הספרי גופיה מוכח, דע"כ דלשון קלא אילן המוזכר בכל דוכתי הוא הכחול לבדו. ומש"כ בספרי שם צבעונים וקלא אילן, או או קתני. וכן משמע מן הלשון הריני נותן וכו' ולא הריני צובע, ופשיטא דלא אתא ללמד כאן אופני תעשיית הצבע, רק מדבר על ההטלה בטלית, שיתן אותם במקום תכלת. וא"כ הוא מדבר על חוטים צבעונים וחוטי קלא אילן. וכ"מ קצת מדמסיים ביה בלשון רבים 'והם' דומים לתכלת, הרי שמדבר על כמה אופני זיוף ולא על תרכובת אחת של צבע, שהכין מתערובתם.

גם לשון צבעונין בכ"מ בדברי חז"ל, קאי רק על הצמר הצבוע, בחוט או בבגד. ולא על חומר הצבע עצמו, שהוא נקרא בלשון חז"ל בכל מקום צבע ובלשון רבים צבעים ולא צבעונים. ומ"מ בכולי הש"ס דלא הוזכר אלא קלא אילן לבדו א"א לומר יגיד עליו רעו ונלמד מהספרי שכוונתם ע"י עירוב צבעונים אחרים, דלא שייך לומר כן בדבר כזה שלא הוזכר כלל בש"ס.

ועוד יש לדקדק מהא דמנחות (מא): דאסר להטיל קלא אילן במקום חוטי לבן, שמה יחליפום בתכלת. ולדבריהם לא היה לאסור אלא כשמרנה צבעו ע"י התערובת ולא בסתם קלא אילן שהוא האינדיג'ו כמ"ש הראשונים. וכן יש להוכיח מהרמב"ם שכתב "באיסטיס או בשאר משחירין" ונראים דבריו דקאי על לשון הספרי קלא אילן וצבעונין, וחזינן לדעתיה דדברי הספרי או או קתני. ובלא"ה יש להוכיח מעצם דבריו, מדפסל אף כשצבעו באיסטיס לבדו, משום שאינו מחילזון ולא משום שאינו כעין התכלת. (ובאיסטיס אין תערובת אדום כלל ולא הזכיר שום עירוב צבע אחר שמוסיפים בו).

ומה שלא הוזכר צבעונים בכ"מ שדיברו בש"ס על קלא אילן, היינו משום דלא איירי על עצם הדין דבעינן דם חילזון, אלא על הרמאים שמרמים ע"י הקלא אילן. והרמאים לא השתמשו אלא בקלא אילן שהוא דומה לתכלת גם בטבעו ולא רק בצבעו. ואילו שאר צבעונין רק צבעם דומה, אך ע"י בדיקה אפשר לגלות בקל שאינם מן החילזון ולכן לא מצי' כ"כ לרמות בהם. אך הרמב"ם מדבר בעצם הדין דבעינן מן החילזון ולכן הזכיר גם שאר צבעונים.

אך לגבי מידת כהותו הוא תלוי בכמות ריכוזו של החומר. וכבר כתב רדב"ז (שו"ת ח"ה סי' ננה) להוכיח מן הגמ' במנחות שאין החוזק המדויק מעכב⁷⁶. ולא מצאנו מי שחלק עליו בזה.

וכדברי רדב"ז עולה מדברי תוס' (מנחות נג: ד"ה משום) דמפרשי הא דטעמה פסלה, דהיינו שצבע את אותו הצמר ב' פעמים, וס"ל דאפילו צבע מאה פעמים לשמה זעג"ז כשר, ואף דודאי הצבע נעשה עמוק יותר בכל צביעה וצביעה שמוסיפים עליו. (ואם נפרש דכוונתם שמשמש בורה ק' פעמים, נמי יש להוכיח כן. דהא באופן כזה משתנית הצביעה מאוד ונעשה דהוי ביותר, ובכ"ז מכשיר בין את הצביעה הראשונה ובין את הצביעה האחרונה, אף שהם שונים מאוד בחוזק הגוון).

ואף לפירש"י יש להוכיח מהא דאיכא למ"ד דמראה שני כשר⁷⁷ (מנחות נג:). [ואף מאן דפליג שם לא פליג אלא במראה שני, אך מראה ראשון באותו גוון, כשר].

ורחוק הדבר מאוד, שנבוא לחדש מדעתינו חומרא חדשה דאתיא לידי קולא לבטל המצוה, ונאמר שהחוזק המדויק מעכב. ולא ראו חז"ל לכתוב כן בשום מקום. [וכיון שחוזק הגוון משתנה לפי יחס הצמר נגד הצבע ואף הוא משתנה מחילזון לחילזון פשוט שא"א לצמצם, א"כ ודאי היה שכיח גם בזמנם שיהיו כמה דרגות בחוזק הצבע, וכמ"ש פליניוס. ולא מצינו שהלכו אצל חכם להראות עין הצמר אי כשר לתכלת].

ובמקום שיש דין גוון מדויק נתנו חז"ל את ההגדרות בו, כאדום של מראות הדמים (ספ"ק דמדי), ולובן מראות נגעים (רי"ש נגעים). וא"כ גם בזה היו כותבים הגדרה מדויקת, שמלבד שהוא נוגע לקיום מ"ע דציצית עוד יתכן שיהיה בו חשש שעטנז דאורייתא. ואף הראשונים שבאו להגדיר את עין הצבע לא אמרו ולא כלום אילו היה דין בהגדרה מדויקת דהא ים ורקיע גוניהם משתנים ממקום למקום ומשעה לשעה, ואף מראה הנקרא בלו"י יש בו גוונים הרבה. **ובשאר** מקומות בכל התורה כולה אין דין בחוזק צבע מדויק, בכל מקום שצריך צבע מסוים. כגון באדמימות הפרה ולשון של זהורית וכן במשכן לא מצינו שנאמר חוזק האדום שבארגמן ותולעת שני ועורות אלים מאדמים. ובנגעים נמי לא נאמר שיעור אלא בלבן, (ומילפותא דקראי) אך לא לגבי הירוק והאדום והשחור שבו. וכן בתפילין אף ד"א דלכתחילה יהיו שחורות כעורב ע"י בביאוה"ל (לא ד"ה הלכות) דכל מראה הקרוי שחור ואפי' מראה בלו"י.

⁷⁶ דאמרינן שם (מנחות נג:). "היכא דבדקנא בדרב יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה כשרה איפרד חזותיה בדקינן לה בדבר אדא בחמירא ארכסא אישתני למעליותא כשרה לגריעותא פסולה" הרי דאף שנשתנה צבעו בכמה פנים למעליותא ולגריעותא אכתי בכשרותו קאי.

⁷⁷ ומראה שני היינו צבע שכבר נשתמשו בו והוא צבע חלש יותר, דקרינן ליה 'מראה' שני דהיינו שהחילוק ביניהם הוא במראהו של הצבע. וכן אי' בפירוש הגר"א לישעיה (ב, יח), עה"פ אם יהיו חטאיכם כשנים, שכ' שם (לגבי תולעת שני) שמראה שני הוא חלש יותר.

⁷⁸ גם אין לומר דהכחול העמוק קרוי שחור והבהיר קרוי ירוק ותרי גווני נינהו ולכך לא הוצרכו לפרש. דהא רש"י אף שנקט לגבי התכלת את דוגמת הרקיע המשחיר מ"מ קורא לו ירוק, וכן הבאנו לעיל מדבריו בספר האורה (ח"א קג פסק ערפית) בענין ריאה דדמיא לכוחלא "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם

ועוד יש להוכיח כדברי רדב"ז, - שאין דרגת כהותו של הכחול מוכרח שיהא כעין הרקיע בדקדוק, - מהצד השווה שיש בין ים לרקיע. דבגמ' הוזכר דהתכלת דומה לים וים לרקיע, וברמב"ם הוזכר רק רקיע, (וכן יש מן המדרשים שהובא בהם כהרמב"ם שתכלת דומה לרקיע) ועל כרחך דס"ל לרמב"ם שאין זה סותר מש"כ בגמ' שהוא דומה לים, והיינו משום דגוון שניהם כחול ושונים רק בדרגת הכהות שבהם. כמ"ש רש"י (סעף דף ת.) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". וכע"ז כתב הריטב"א (חולין פט.) "שאין תכלת דומה לרקיע ממש אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע". (וכעין מש"כ בחכ"צ (סי' נ"ז) דדומה אינו ממש כמותו, אלא דומה לו. ולא פליגי על כל הראשונים דס"ל שתכלת הוא בלו"א, שהם מדברים על דרגת כהותו ולא על עצם הגוון, דרש"י עצמו כתב דתכלת הוא כרקיע המשחיר לעת ערב (שהוא בלו"י) וכן דעת הריטב"א (צרכות ט:) שהוא בלו"י).

ונקט הרמב"ם רקיע ולא ים, דבים איכא למיטעי, שפעמים הוא ירוק-גריין. ואף דגם ברקיע יש שינוי בגווניו, ע"ז כתב כרקיע בטוהרו של יום, ואף שמידת כהותו משתנה ממקום למקום, מ"מ הגוון עצמו אינו משתנה. ומ"מ אין זה ענין לזיהוי החילזון, אלא לברר היאך לעשות בו. (ואין בהעלאת צדדים אחרים בענין הזה כדי לפטור מקיום המצוה, כיון שאפשר לעשותו דיהה או עמוק

בשם ירוק וגם בשם שחור וגם הרמב"ם דנקט הדוגמא כעצם השמים קוראהו שחור, וחזינן דהשמות שחור וירוק אינם בדקדוק (וע"ע לעיל הערה 74 ד"ה גם רש"י במ"ש שם לגבי הכחול דבמק"א כ' רש"י שאינו שחור ובמק"א כתב שהוא שחור) וכל גווני הכחול (בלר"י) בין עמוק ובין דיהה הימנו קרויים בדברי הראשונים בשם תכלת.

וראיתי מי שכתב שאין לנו התושבע"פ בענין זה ור"ל דשמא יש דין שאינו ידוע לנו בצורת מלאכת הצביעה, או דבעינן גוון מסוים מאוד דלא ידעינן ליה. ותימה הוא מה"ת לחשוש לדבר כזה שלא נזכר בתלמוד בבלי וירושלמי, והא רבינא ורב אשי סוף הוראה ואין מחדשים דבר אחריהם שלא נרמז בש"ס ובברייתות. [כדחזינן דאף כשגדולי העולם חידשו הלכה ע"פ קבלת גאונים כגון ס' ריבוא לרה"ר צווחו בה קמאי היאך חידשו דבר שלא נזכר בש"ס] וא"כ איך נבוא לחשוש שמא יש דין חדש שלא נזכר בש"ס. ואף אם היתה טענה זו נכונה כלפי דבר כדוגמת מצוות התלויות בארץ שלא נידונו הלכותיהם לגמרי בש"ס, (וגם בזה רק לחומרא ולא להקל מקיום מ"ע) מ"מ ודאי לא שייכא במצוה זו שדובר בה הרבה בש"ס שנחדש לנו פטור מן המצוה, דשמא יש הלכה שלא הוזכרה כלל בשום מקום שיש דין מסוים בצורת הצביעה או שיש דין בגוון מדויק שלא נתברר לנו. (אמנם אילו לא ידענו מהו הגוון כלל היה בזה טענה, אך כאן הגוון כבר נודע בראיות ברורות כדלעיל, ובאנו להוסיף שיש דין מסוים בחוזק הצבע, שהוא תלוי בכמות הצבע ולא במהותו).

וכן מוכח מהראשונים שתיארו הצבע בדימויים ובלשוונות לע"ז וגדולה מזו לשון הרמב"ם שכתב שהוא כעצם השמים ושהוא פתוך שבכוחל ופירשו ר"א בנו, שהוא פתוך בלובן ולא הגדיר כלל, כמה יהיה מן הכחול וכמה מהלבן. (עי' הל' טומאת צרעת (ב, ד), כמה דקדק בדבריו להעמיד הגוון בבירור אף דאין נוהג בזה"ז) ואף לא אחד מהם העלה שום ספק בענין חוזק הצבע. והמהר"ל שכתב דבקל אפשר לעשות תכלת, ולא העלה חשש שלא נדע את הגוון המדויק, וא"א לעשות תכלת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

הימנו⁷⁹ ובכמה גוונים (כטורקזי וסגול). והמסתפק יש לו לברר ענין זה ככל נושא בתורה, מדברי חז"ל והראשונים ואף אם דעתו שנחלקו בו ראשונים יש להכריעו בכללי ההלכה). והרוצה לומר כי מראה הרקיע בטהרתו הוא דהה יותר מהכחול הממוצע, יכול לעשות צבע בהיר יותר. (אי נימא שהרקיע דהה שבכחול. אך הא ודאי כל שהוא כעין הרקיע בטוהרו באיזה מקום ובכל זמן שהוא, סגי בהכי. שהרי הרמב"ם אינו מגדיר מקום וזמן מסוים דווקא, ורקיע הנקי מאבק ועשן כיום צח בימות הגשמים נמי בכלל זה (פי' הל' קידושה ית, ז').

ומ"מ ודאי אי"צ שיהיה בהיר כ"כ כרקיע שבמקומינו שהוא מלוכלך ביותר באבק ועשן. אך באמת נראה דאין בזה טענה, כיון שמה שכתבו כמראה הרקיע הוא להסביר שהגוון הוא כחול טהור (ללא ירוק או אדום). ואין בידינו דוגמא אחרת להסביר מהו צבע כחול, אלא רקיע וים (וכמ"ש לעיל דכיון דגבי ים אפשר לטעות בו ג"כ למראה גרי"ן, לכך נקטו לשון כעין הרקיע), ולא באו להעיד על מידת החוזק שלו.

אופן הצביעה והסממנים

כח. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"

שאלה: מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א בתשובתו מביא מה"ישועות מלכו" דיש מחלוקת הראשונים אם הסממנים שמערבים הם בתוך היורה או רק בצמר ואיך נכריע בזה"ז. ועוד יש לברר, מנלן אלו הם הסממנים הנצרכים לתכלת. תשובה: גם טענה זו לא שייכא אלא כלפי הדיונן שעליו דיבר ה"ישועות מלכו" ולא כלפי הפורפור"א וכמו שיבואר.

דאמרינן במנחות (מ:): "א"ל אביי לר' שמואל ברבי יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה א"ל מייטנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה ופרש"י "כדרך הצובעים ששורין אותו בצריף" (כג"י תוס' והגה' צ"ק שם) והק' שם בתוס' דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת ושמא עם הסממנין נקרא תכלת ובקונטרס פי' לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף. ויש להסתפק, אי כוונתו דלדעת רש"י הסממנים הם דווקא דבר שאינו נותן בו צבע (ואז נימא דהצריף הנ"ל הוא חומר עזר לצביעה, אך אינו משנה הגוון⁸⁰), או דס"ל דדעת רש"י נמי כוותיה, דלא איכפת ליה שהסממנים יתנו בו צבע, (ואז

⁷⁹הבל הוא לומר דכיון שהוא נעשה ע"י שינוי יחס צבע=צמר א"ז חשוב שהוא בהיר, שהרי כל דבר בהיר הוא משום שאין כולו צבע ומה לי אי התערובת של הבהירות היא מהדם עצמו או שהיא מן הצמר. ובכל דיני התורה אנו מתיחסים ע"פ המראה הנראה לעינים. ומ"מ בכל אופן שבעולם צבעו הטבעי של הצמר, ישפיע על הגוון הסופי שלו אחר הצביעה.

⁸⁰ אשר כע"ז כתב רש"י (כחצות עט): מחפורת של צריף אלו"ם בלע"ז צובעין בהן בגדים ומשי ויש לדון אי כוונתו שצובעים על ידיהם או שהם גופייהו משמשים לצבע. וברבינו בחיי (שלה טו, לה) ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושין הצבעין כדי שיקלוט הצמר את העין. הרי שתפקידו של הצריף הזה הוא שיקלוט העין ודרך הטלתו היא לתוך היורה. (ובודאי אין מחלוקת הראשונים מה היא דרך הצובעים, וע"כ דלא כמו שפירש הישועות מלכו בדברי תוס' בדעת רש"י דהצריף ניתן רק בצמר ולא ביורה עם הצבע).

נימא דהצרייף הוא חומר צובע)⁸¹. ומי"מ לדעת תוס' לא איכפת לן בהכי. ולתרוייהו לא נאמר שום דין איזה סממנים רשאים ליתן בו. (אמנם גם לתוס' דלא איכפ"ל אילו הסממנים משנים הצבע, מי"מ ודאי צריך שישאר גוון תכלת ולא ישתנה). וברמב"ם (ג. 3) "ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיו"ב כדרך שהצבעין עושין" ולא כ' איזה סממנים, ומשמע דבכל שיעשו הצבָעים שרי, משום דענינם רק להתפיס הצבע ולא איכפ"ל צורת עשייתו.

והנה בחילזון זה א"ש לכו"ע בין לרש"י, בין לתוס' ובין להרמב"ם. כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל, אלא מסייעים להמסת הדם ואינם נשארים בצמר כלל. (ודלא כשאר מיני הצובעין שנשאר שריד גם מהסממנים) וממילא ודאי בזה לא איכפ"ל במיני הסממנים וצורת הצביעה.

ובישועות מלכו כתב דתוס' פירשו ברש"י דהסממנים ניתנים רק בבגד ולא בתוך היורה. והוא דבר תימה לומר כן דהא מפורש בגמרא מייתנין דם חילזון וסמנין ורמינן להו ביורה, הרי להדיא דאף את הסממנים יהבינן ביורה. ואף לפי הבנתו בפירוש דברי התוס' אי"צ לומר כן, דאף אי נותנים הסממנים לתוך היורה (וכמש"כ בהערה 80 מדברי רבינו בחי), מי"מ אפשר שתוס' הבינו בדבריו שהסממנים הללו אינם לצורך נתינת צבע אלא רק כדי שיקלוט העין. ונראה דמה שהביאו לבאר כך הוא הגירסא שהיתה לפניו ברש"י "דרך הצובעים לשרות בגדים בצריף", ומשמע ליה דהשריה היא רק בבגד ולא בצבע עצמו. אך באמת גירסת תוס' ברש"י אינה כן, אלא "כדרך הצבעין לשרות אותו בצריף" והיינו עם הצבע. (וכהגהות צ"ק שם).

ומי"מ גם הישועות מלכו ביאר טעמו של דבר שצריכים שלא יהיו הסממנים ביורה, משום מה שכתב שם תוס', שלא יהיה הצבע מורכב מעוד דבר חוץ מדם חלזון. וא"כ בצביעת הפורפור"א א"ש לכו"ע וכמ"ש לעיל, כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל אלא מסייעים בהתפסתו בצמר. וכל דבריו לא איירי אלא לגבי הדיונון, שהיה הגוון משתנה ע"י הסממנים.

כט. העמדת היורה בחמה

שאלה: בגמ' (מנחות נז:): לא הוזכר במלאכת עשייתו, שצריכים להניחו בשמש. תשובה: א. גם בלא העמדתו בחוץ, בכמות קטנה מספיק לו אור היום שבתוך החדר כדי להעשות כחול, אלא שהוא לוקח יותר זמן, (וכבר הוזכר בספרי היוונים שהיה תהליך הצביעה נמשך כמה ימים). ולאחרונה נתברר שיש דרך לעשותו ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם. ובד"כ גם ע"י שטיפת הצמר ברותחין אח"כ (ואפי' ע"י אדים בעלמא) הופך לכחול.

⁸¹ ונראה להוכיח דדעת רש"י שגוון התכלת בצמר הוא רק מהחילזון ולא מהסממנים (וכהבנת הישועות מלכו בדעתו), ממש"כ רש"י (חולין פט.) "ומראית דמו דומה לים". ולכאור' מקורו ממה שמצאנו כלפי התכלת עצמה שמראיתה דומה לים. וא"כ חזינן דס"ל דגוון דמו של החילזון הוא כמו גוון התכלת עצמה ואין הסממנים משנים בה את הגוון.

בענין זיהוי חילזון התכלת

וא"כ היו צריכים לעשות תחבולות כדי לצבוע סגול ולא בשביל צביעת התכלת. ואפשר שזה מה שחידש רב שמואל בר יהודה שם במלאכת הצביעה, דבעי להרתיחו עם הסממנים. ואולי נתקשה בזה אביי, כיון שהוא שונה ממלאכת צביעת הקלא אילן שא"י צרתיחה, (כיון שאין בו אדום שצריכים להוציאו). ב. לפמ"ש סטראבו"ן על הריח הרע שהיה בצור ממלאכת הצביעה, נראה שהצביעה בזמנם היתה בחוץ, לפיכך תמיד היתה להם קרינת השמש אף בלא שכיוונו לכך. (וכך נראים בתי הצבע שנמצאו, שהם היו תחת כיפת השמים). ג. בגמ' משמע דלא באו ללמד כל מלאכת הצביעה לצבעים. דהא לא הוזכר איזה סממנים מערבים בו, והיינו משום דאינו מעכב כמ"ש לעיל, והעיקר בזה להגיע לגוון הסופי בכל דרך שתהיה ולכך גם לא הוצרכו לכתוב פרט זה. [ולא באו אלא משום איזה פרט מסוים, אולי לענין הטעימה או לזה שעושים אותו בסממנים (או כמ"ש לעיל דבעינן להרתיחו ולא סגי בחימום כמו בקלא אילן)]. ואפשר דשאלתו היתה על דינים המיוחדים שצריכים להקפיד במלאכת צביעתו וכדאמרין שם ש"מ תלת וכו']

הערות מכמה סוגיות

ל. הצד חילזון

שאלה: יש מקשים דבברייתא בשבת (ט"ז). הצד חילזון והפוצעו חייב שתיים ובגמ' אמרי' דהיינו משום צידה ולא משום חבלה. והפורפור"א שהוא עומד במקומו ולא עביד לרבוויי, הו"ל כצבי חיגר שאין מחייבים על צידתו (שבת ק"ו). **תשובה:** אמרינן בביצה (כ"ד) היכי דמי מחוסר צידה אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאומר הבא מצודה ונצודנו. וא"כ הפורפור"א הזה, כיון שהוא נמצא במעמקים, מקום שאין יד אדם משגת אותו ואף הוא נסתר שאין מבחינים בו בקל ואינו ניצוד רק ע"י פיתיון שמניחים לו ברשתות, הוא בכלל "הבא מצודה ונצודנו" דחשיב צידה. ולא דמי לצבי שבור או לאוויזים ותרגולים שברשותו, דהתם גם בלא צידתו היה עומד ברשותו. אבל הכא בלא צידה אינו עומד לשימוש של האדם. (כיום יש צדים אותו אפי' בצלילה, אך בד"כ נצרכים לשם כך לאמצעי צלילה מיוחדים שלא היו בזמנם, וגם בזה אפשר"ל דלא חשיב מטי ליה בחד שיחיא, מחמת הסתרתו, שהוא נראה כסלעי הים ואינו ניכר). והרי להדיא אי' בפ"י הראב"ד לספר יצירה, שהחילזון הוא עומד במקום אחד, וע"כ צריכים אנו לפרש דעת המחייבים על צידתו, כנ"ל. וגדולה מזו כתב רש"י (הגי' י"א). לגבי חומט של ח' שרצים, "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל וכו' ". והיינו חילזון של יבשה, דהא חילזון של ים הוא שרץ המים, וח' שרצים הם מהשורץ על הארץ. וא"כ אפי' חילזון של יבשה שאינו מסתתר כלל יש בו צידה, דהא אמרינן במשנה (שבת ק"ז). "שמנה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב" ואף שהוא ניצוד ועומד. (וכן נקט הגר"ש אלישיב לשיקך כדברי רש"י

הוצא באורחות שנת פייד, הערה כא) 82.

וצריך לחלק בזה בינו לבין צבי חיגר, דצידה לא הוי אלא במקום ששוללים את חירותו של הבע"ח⁸³, ואילו צבי חיגר או חולה שכבר נשללה חירותו ממנו ע"י חוליו, תו אין מוסיף בו צידה. אך במקום כזה שהוא חי בצורתו הטבעית, אזי הבאתו לתנאי שבי, חשיבא צידה.

וא"ש טובא דלפ"י? אפשר לבאר מחלוקתם של הבבלי והירושלמי [שהביא בתוס' (שנת טו.) דבירושלמי אי' שהצד חילזון פטור] בבריה כזו שהיא קצת ניצודת ועומדת אם תפיסתה חשיבא צידה. **ואדרבה** יש לדקדק מהא, שהוא קצת ניצוד ועומד, ואין מחלוקתם במציאות. וא"כ יש בזה סימן נוסף המתקיים בחילזון זה. (שטבע חילזון זה, שעומד בד"כ בלא תנועה).⁸⁴

לא. והפועו

שאלה: לדעת רבי יהודה (שנת טו.) הפועו את החילזון חייב משום מפרק, ומפרק שיעורו גרוגרת ואילו בחילזון הזה אין בדמו גרוגרת. **תשובה:** קושיה זו אינה אלא לדעת הרמב"ם דחובל שיעורו גרוגרת. אך כבר כתב הכס"מ שם (שנת ח"ז). דגם לדידה אין שיעור זה אלא בדם שראוי ללפת בו הפת, דבזה שיעורו כאוכלין (וכדאמרי' בגמ' בחובל וצריך לכלבו). אך לא נאמר שיעור זה אלא באוכלים ולא במיני הצובעין.

ועו"ל ע"פ מה שהביאו הרבה מהאחרונים דברי מהר"מ בנעט (מגן אבות ד"ה השוחט) ליישב מה שמקשים על דברי הרמב"ם, מהא דבמילה ליכא גרוגרת ואפ"ה איצטריך קרא להתירה בשבת. וע"ז כתב מהר"ם בנעט, דמשום

⁸² ובאג"ט (נורי יא) "וגדולה מזה שהצד דגים מתים מתוך הנהר אפשר דחייב". וא"כ כ"ש בזה, שיכול להלך וגם הוא נסתר ע"י צורתו הדומה לסלעי הים ובצבעו הדומה לים. אמנם התור"ד (מגינה יא) פליג על רש"י ולדידה יש לחלקו מחלזונות של יבשה כדלעיל.

⁸³ ובבה"ל (סי' טו) כתב, דבב"י משמע דס"ל לר"ח דבצידת צבי החולה מחמת אובצנא, אף דאין יכול לזוז ממקומו, חשיבא צידה. והקשה, כיון דאין יכול לברוח מ"ש מצבי חיגר. ואין לומר דמשום שעתיד להיות בריא לאחר זמן, דמ"ש מחגבים בשעת הטל דאמרינן דהצדן פטור (שנת ק:). ולהאמור שמעתי ליישב (בשם הגרמ"מ קרפ שליט"א) דבע"ח שהוא בצורתו הטבעית שייך בו צידה, אף אם השתא אין יכול לברוח. ורק במקום שחל בו שינוי מצורתו הטבעית חשיב שהוא כבר ניצוד ועומד. ולכן מחמת אובצנא שהוא עייפות בעלמא, חשיב צורת חייו הטבעית יותר מחגבים בשעת הטל או צבי חולה. ויל"ע דלא א"ש עם דברי אלעזר בן מהבאי, דחגבים בשעת השרב, אם מקלחות פטור והיינו משום דצידתם פשוטה ואף דהחגבים חיים בצורתם הטבעית. אך י"ל דר"ח לטעמיה דפי' שם דענין מקלחות, דמופכים ע"י הקילוח וא"כ שוב אפשר ל"ל דחשיבי ניצודים כיון דאינם בכחם לפי טבעם.

⁸⁴ ויש מקשים דכיון דדרך צידתו ברשת כמבואר בגמ', א"כ אין חייב אלא אי בשעת פריסתו ילכוד כמבואר בתוס' (שנת ז:). ואין מצוי בפורפור"א שיהיה כן. אך אין זו קושיה של כלום דהתם לא איירי במקום שמוציא את הרשת אלא כשנשאר לכוד בתוך הרשת, אך כשצורת הצידה היא ע"י הוצאת הרשת מן הים בהא ודאי הוצאתו זו היא צידתו, ועד שאין מוציא הרשת מן המים אכתי אין צידתו גמורה. ובלא"ה נמי הוי אפשר לאוקמי הא דצד חילזון חייב, כשצד בידו. ועוד יש לחלק דתוס' כתבו דקושייתם שם משום דאינו יודע אם יצוד, אך במקום שצידתו ודאית וכמו שמצוי בצידת הפורפור"א (כשמניחו במקום שמצויים חלזונות) בהא ודאי יתחייב אפי' על פריסת המצודה.

בענין זיהוי חילזון התכלת

חשיבות המצוה שיעורו פחות. וה"נ נימא דדס חילזון חשיב, וכדאמרין לגבי הוצאה דשיעורא דארגמן בכלשהו (שנת 5). (ושם רצה לומר דחילזון איירי דווקא בדליכא גרוגרת, ומיישב בזה קושיה אחרת שהוקשה לו בסוגי עיי"ש סוה"ד). ועיי לעיל הערה 12 בענין סוגית הגמ' דפסי"ר דלא ניחא ליה בפציעת החילזון.

לב. מן המותר בפ"ך

שאלה: איך הותר תכלת במשכן, והא לא הוכשרו למלאכ"ש אלא עור בהמה טהורה בלבד. (שנת 6). והפורפור"א הוא שרץ המים והיוצא ממנו אסור. תשובה: דבר זה אינו קשה על זיהוי הפורפור"א דווקא, דהא להדיא כתבו הראשונים שהוא תולעת. (ר"ש סנהדרין לא. רמב"ם שנת קלד, ר"ש ורמב"ם תו"כ מלוע פרשה א', יד, וכ"נ דדברי הריטב"א (שנת 6).) שם הרמב"ם והרמב"ן ח"ל "ורבינו ז"ל צ"ע רבו רבין הגדול ז"ל פירש דשאינו חלזון שאינו צלל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שנאשפות". ומדברי כולם נלמד דאין לו סנפיר וקשקשת ואינו כשר. וכן משמעות הפשוטה בגמ' בבכורות, דחלזון הוא כצורת נחש. (בכורות לח: וערש"י ויקרא כא, ב), וה"ה דיש להקשות כן לגבי ארגמן, (בין אם הוא מפורפור"א ובין לדעת הרמב"ם (פיה"ש כלאים ט, א), שהוא הצמר הצבוע ב"לך"). שזה מין תולעת ידועה בהודו הנקראת Lakshedia lacca. וכן תולעת שני שהיא ודאי תולעת והיא ידועה, וכתב הרמב"ם (שם) שהיא הקרמז וכ"כ ר"ש וראב"ד (תו"כ טז) (ואמנם רבינו בחיי כ' שצובעים בגרגרים, שהתולעת בתוכם ולא בגוף התולעת, אך היום ידוע, כי הגרגרים הנ"ל הם הכנימות האמהות, שגם הם שרצים האסורים. וכ"כ מהר"י אברבנאל (שמות כא א-ב) שהתולעת שני מתולעים ממש).

וכתבו האחרונים דדין זה אינו אלא בעור שהוא עיקר הדבר, אך צבע חזותא בעלמא הוא וחזותא לאו מילתא היא. (עיי תו"כ תנינא א"ח ג' ותוס' יו"ד ח"ב רע"ז, ובשע"ת לג, ה). וכ"מ בלשון הברייתא "לא הוכשרו וכו' אלא עור בהמה טהורה", דדווקא לגבי עור קפיד. [וכן דקדקו התוס' והרשב"א שם, והקשו על ש"ע דאיירי ביה התם בגמ' (שנת 6)]. אך רש"י תירץ דהא נמי חשיב עור, דו"ק ברש"י ד"ה אלא לנכרות (שם כה:).

עוד יל"ע בעיקר הדבר, אי דס חילזון דמיפקד פקיד לא דמי למי רגלים של חמור דמותרין והא נמי אפשר שאינו מגופו ממש והוי כפירשא בעלמא. ואפי' דס שרצים ממש איצטרך קרא לריבוי, ויש לדון אי דין דס הצבע של החילזון הוא ממש כדס גם לגבי דין זה. (סנהדרין ז' כתב צאנז"ל כלי הנקדש ג, א).⁸⁵

לג. מנין החוטים

זאת למודעי כי לא הגעתי להוראה כלל. וכל האמור בסעיף זה אינו אלא מראה מקום בעלמא. ראיתי מי שערער שא"י לקיים המצוה כיון שנחלקו הראשונים במנין החוטים (דלהרמב"ם התכלת הוא חצי חוט ולראב"ד חוט א' ולתוס' ב' חוטים). דבר תימה הוא וכי משו"ה ייבטל מן המצוה לגמרי, הא למה הדבר דומה

⁸⁵ הא ודאי אין להקשות, היאך הותר לעשות מצוה מדבר טמא, דהא ודאי דחוי משי כשרים לציצית בבגדי משי, כדאיתא במנחות (ל"ג:).

למי שאינו מניח תפילין משום דאיפליגו בה רש"י ור"ת (קודם שנפסקה בזה הלכה).
 וגרע מהעושה כקולי ב"ש וקולי ב"ה (ש"י שירוצין 1), דאינו עושה אף כחד מינייהו.
 והנה יש להקדים דבכל גווני שיעשה לא גרע מעשיית לבן לבדו (כדנהוג עלמא)
 או תכלת לבדו, דהא כשם שאין התכלת מעכב את הלבן ה"נ אין הלבן מעכב
 את התכלת. ואף כשעושה המצוה לחצאין מוכחא סוגית הגמ' דלא גרע בזה
 ולא יהא אלא כמאן דלא עביד אלא לבן לחודיה או תכלת לחודיה.⁸⁶ וכל
 הנידון בזה הוא רק איך יעשה כדי לקיים גם מצוות תכלת וגם מצוות לבן.⁸⁷
 והנה העושה כרמב"ם ודאי לא הפסיד בקיום מצוות לבן כלום, אך הפסיד
 לדעת הראב"ד והתוס' במצוות תכלת. והעושה חוט א' כראב"ד יש שר"ל דגם
 הרמב"ם מודה דמקיים בזה אפי' מצות לבן ואינו מפסיד כלל במצוה.⁸⁸ אך

⁸⁶ דאף כשאין מקיים מצוות לבן בשלימות בחוטים הבאים במקום תכלת, מ"מ לגבי הדין הזה
 דאמרי' "אין לו תכלת מטיל לבן" יצא, כדאי' בגמ' דאף אם לא מתקיים לבן כדינו (דהיינו אפי' אי
 אקדומי לבן מעכב בדיעבד) מ"מ יצא י"ח לרבנן דלבן אינו מעכב את התכלת, ופי' בתוס' דהיינו משום
 דבמצוות גדילים מהני אף בלבן שלא כדינו דקרינא ביה גדילים ד', וא"כ ה"ה אי עביד את התכלת
 שלא כדינו ידי גדילים יצא. והרמב"ם נמי מודה לרש"י ותוס' דאי עביד ארבעה של תכלת, ידי מצוות
 ציצית יצא, כמ"ש בפ' והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצוות עשה
 אחת (ושם לא הזכיר גרדומין) ובסה"מ (שורש יא) נמי מבואר דהיה אפשר למנות התכלת כמצוה בפ"ע
 משום דאין זו צריכה לזו. ויש לדון לדעת הרמב"ם אי היה כולו תכלת דשמא קיים בזה אף מצוות
 לבן ולא גרע מקלא אילן (ע"י הערה 90), אמנם להרמב"ם מפסיד בזה דין מין כנף וכו"כ בשו"ע (ט.ה)
 דהמדקדקים נוהגים כן, אמנם ברמ"א שם כ' דאין המנהג בדבר זה כרמב"ם.

⁸⁷ אף אם נחמיר דלא כהכרעת הגר"א (ושי' מ"ז יא, ס"ק ס) שאין בל תוסיף בחוטי הציצית, הכא ודאי
 אין לחוש דלא גרע מכלול תכלת או כולו לבן, והיינו משום דהא השתא שיש לו רק לבן הרי מחויב
 בו משום מצוות גדילים. וה"נ אי איכא חוט דתכלת יתיר, הא מ"מ השתא דלא הטיל לבן אחר בעי
 ליה לחוט זה כדי לקיים מצוות ח' חוטים.

⁸⁸ דאמרי' (שירוצין ז'): "המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין מאי שנא לשונות דאמר
 אדעתא דגלימא צבעינהו חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו בשזורים שזורים נמי נימא אדעתא
 דשיפתא דגלימא עייפינהו במופסקין דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי". והנה הכס"מ (ל"ה ז.ב) מביא
 תשו' הרמב"ם "וחכמי לונל שאלו מרבינו שאלה זו והשיב להם יש לטוות חוט אחד מקצתו תכלת
 ומקצתו לבן". ובמג"א (ט.ו.א) למד בדברי הרמב"ם הללו דאין לעשות לכתחילה חוט א' תכלת ולקשרו
 עם חוט דלבן. וצורת העשייה הזאת היא טורח גדול הרבה יותר משזירת חוטים, והמוצא חוט כזה
 בשוק אמאי יש לו לחוש, וכה"ג אמרינן בחולין (ס"ה:) רב נתן בר אביי איתבד ליה קיבורא דתכלתא
 וכו' ומצריכין סימנין משום חשש קלא אילן והתם איירי בפקעת שלמה של חוטים ואי היה דרכם
 לעשות רק באופן שכתב הרמב"ם הרי ודאי אין לחוש שלא עשאוה לשם ציצית כמו דלא חיישינן
 בשזורין (והא לא חיישינן שזיפם לציצית דא"כ גם שזורים לא יהני). ואי נימא דלהרמב"ם גם ככה"ג
 כשר, נחיא, דלכך היה דרכם לעשות באופן הזה כיון שמלאכת עשייתו יותר פשוטה. ומה שכ'
 הרמב"ם צורת העשייה היינו מה שמחויב מן הדין דפתיל א' אמר רחמנא ולא שנים ולא מצאנו
 דרשת חז"ל כזו בשום מקום, ובדאי לא דרש הרמב"ם דרשות מדנפשיה, אלא דר"ל דאין לנו מקור
 בתורה ליותר מפתיל אחד, אך מ"מ אפשר דאי רוצה לעשות כל החוט תכלת עושה. ובביאור הגר"א
 (א"ח יב) כתב מקור הרמב"ם "וטעמם ממ"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד
 בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו' ומפרש הראב"ד חוט שלם
 והרמב"ם מפרש חוט א' ממש". ולפ"ז אין מקור לומר לדעת הרמב"ם שאינו מקיים מצוות לבן בחוט
 הז', דלא מצינו שנאמר עליו דבעינן דווקא לבן. ורק בג' חוטים שלמים ילפינן מגדיל דבעינן בהו לבן.

בענין זיהוי חילזון התכלת

לדעת תוס' מפסיד במנין התכלת ולכאוי לא קיים מצוות תכלת.⁸⁹ (אף דמ"מ בודאי לא גרע מהעושה כולו של לבן, כמשנ"ת בהערה 86).

העושה כתוס' יש לדון אי מפסיד בזה לדעת הרמב"ם והראב"ד במצוות לבן, דאף דהעושה כולה תכלת לכאוי מפסיד בזה מצוות לבן לדעת תוס' כדמוכחא סוגי'⁹⁰, יש לדון אי הרמב"ם והראב"ד נמי מודו לדבר זה.

ומ"מ כיון דבכל צד יש חומר וקולא (שיכול להפסיד או בתכלת או בלבן), הרי בכה"ג דאין ההלכה מוכרעת כתבו הרמב"ן (חולין מג): והרשב"א (מד). דע"ז קאי הכלל ד"הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה וכדברי ב"ה עושה"

ולפי"ז כל מנהג תליא באילנא רברבא ויש לו על מי לסמוך, והרוצה לעשות כן עושה, וכ"ש ההולכים אחר הוראת חכם בקביעות תמיד דרשאיין לילך בזה אחר הוראתו כמ"ש בתשו' הרשב"א (א' גג). (אמנם לגבי העושה שלא כפי מנהג מקומו, יל"ע בזה בגדרי ב' ב"ד בעיר אחת, לענין לא תתגודדו)

ומ"מ כיון דבכל דרך שיעשה אינו מפסיד כלום יותר מהעושה לבן לבדו, בודאי אין כאן בית מיחוש לביטול המצוה לגמרי משום אותו ספק.

[נטעמיהו דרוב מקיימי המצוה שנהגו בחוט אחד שלם כהראב"ד (ולא כרוב הראשונים דס"ל דבעינן ב' חוטי תכלת) הוא ע"פ הגר"א שכתב דהעיקר כראב"ד (כן הגיה צספ"י פרשת כי תלא וייתר עז זיהל אור פתח

⁸⁹ דלכאוי אף דמסקנת התוס' (מנחות לה. תוד"ה התכלת) דפתיל משמע אחד מ"מ מאי דילפינן מגדילים דהוא ד' חוטים (ומסב' מוקמינן דחציו בתכלת) הוא גילוי גם על מצוות פתיל תכלת שהוא ב' חוטים. אך שמה אפשר לדחוק ולומר בדאמת ב' מצוות הם כדחזינן דגבי מצות גדילים אמרי' דאין לו תכלת מטיל לבן, (ואף יוצא בזה אפי' אי לא מתקיימא לא מצות תכלת ולא מצוות לבן, כדלעיל הערה 86) ומצות פתיל תכלת ודאי א"א לקיים ע"י לבן, א"כ ודאי אינם באותם גדרים ממש. וא"כ אפשר דמצד מצות פתיל נתקיימה המצוה אפי' בחוט א' ורק מצד מצוות גדילים בעי לכתחילה ב' תכלת, אך במצוה זו אמרי' דבידעבד נפק בכל גוונ'. ולפי"ז אפשר ליישב דעת תוס' עם פשטות הכתוב ועם לשון חז"ל בכל מקום חוט תכלת (עי' הערה 94) וכן מפורש בדברי רש"י עצמו בפרשת קרח (פז, ה) "חוט אחד של תכלת פוטר אותה" ואיהו הא ס"ל כתוס' דמצוות הציצית בב' תכלת וב' לבן. והיינו דבשביל לקיים מצוות פתיל תכלת צריך חוט א' ורק מצד מצוות גדילים צריך ב', אך לגבי מצוה זו אינו לעיכובא דנפיק בזה גם ע"י לבן. וקצת סמך לזה בדברי הסמ"ג (עשין כו) "שתים של לבן ושתים של תכלת או שלשה של לבן ואחת של תכלת" (ועי' ערוכה ל"ט ט' ז' אמנם צ"י כהז דנראה דלא צני לניחת לפלוגתא).

⁹⁰ ולא דמי לקלא אילן דאמרין ביה לא יהא אלא לבן, דלכאוי תוס' ס"ל דתכלת כמצותו חשיב מין אחר. דהא רש"י ותוס' נקטו דהלבן אינו מעכב את התכלת היינו בעושה כולו תכלת, וחזינן דמצוות לבן אינו מקיים בזה. (והלום ראיתי מי שהגיא לדברי הרשב"א (ש"ת ג' ר"פ) דמפרש דלבן אינו מעכב את התכלת פ' שמקיים אף מצוות לבן ע"י תכלת. וצ"ע בדבר). אך הרמב"ם נקט דתירוץ הגמ' דגרדומין הוי אף לרבנן דאינם מעכבין זא"ז, וא"כ אין ראיה דבקיום תכלת לבדו אינו מקיים לבן. ומש"כ בכס"מ דלא נקט בעושה תכלת לבדו משום דודאי לא יצא בזה, היינו כשעושה חוט א' בלבד של תכלת, וכדמוכחא לישניה שם (ל"ט א, ד). (ואדרבה מהא דלא בעי לאוקמי בעושה כולו תכלת, היה אפשר לדקדק דס"ל דבכה"ג פשיטא דפטר, דהא קיים בזה גם מצוות לבן). אך מ"מ ודאי דלהרמב"ם נמי מצוה לעשות חוטי הלבן בלבן ממש, ואפי' בטלית שכולה תכלת מצריך לעשות בה חוטי לבן (פ, ה) ומשמע דאיהו נמי מודה שאין מקיימין מצוות לבן ע"י תכלת כדינה, אלא דלא בריא לי מילתא אי מעכב בדין לבן או דהוא דין דרבנן, (עי' מנחות מה: תוד"ה אין פטר). ומ"מ אי דעת הראב"ד בפירוש לבן אינו מעכב את התכלת כתוס', א"כ יתכן דשעושה ב' חוטים תכלת מפסיד מצוות לבן בחוט הנוסף ויוצא בזה רק כדין לבן אינו מעכב את התכלת. ועוד הפסד יש בו, מצד מין כנף, דמשמע שהראב"ד מודה בזה להרמב"ם דצריך להיות לבן ומדבריו שם משמע שהוא דאורייתא, (אמנם לגבי ענין זה כבר פסק רמ"א (ד"ח ט, ד) דלא כוותיהו וכן משמע בשו"ע שם שהוא חומר ואלא מן הדין).

חותם של זהב

רכת. וראה הערה 91) וכן הכרע ריא"ז (פסקי הרא"ז הל' לילית עמ' רכ"ג עיי"ש שמביא כל הדעות ומכריע כראב"ד ודלא כשאר ראשונים שכתבו בסתם שלא בדרך הכרעה בין השיטות⁹², וכן העתיק החיד"א בחומת אנך (סוף פרשת שלח) שהכריע רבי וידאל הצרפתי כראב"ד).

91 ז"ל שם: "... בת יחידה תכלת שבציצית והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד וכמש"ש שכ"ה עיקר וכו' בספרי שלנו". ובאמרי נועם (נכוח ע: תודה לאל, והוא ליקוטים מדברי הגר"א ע"י תלמידיו), במש"כ תוס' דיש ב' חוטי לבן, "הפוסקים יתור לקלים ע"ז וס"ל שלא היו עושים אלא חוט א' של תכלת". ואמת שדברי רבינו הגר"א בביאורו יותר נראים כשי' תוס', אך מ"מ אין בזה הכרע ברור שהרי שם אינו בא להכריע ההלכה בדבר שלא נהג בזמנו אלא לבאר השיטות. ומ"מ בתחילתו מטיין דבריו כראב"ד אף שמביא הגי' הישנה שבספרי ב"כ תצא" (עיי' מאמר הר"א טבגר בדעת הגר"א, שפירש איך עלתה דעת הראב"ד מתוך הספרי הנ"ל ויש עוד מקום לפלפל, ואכמ"ל) וכתב עוד שם ההתוס' דחקו במנין תכלת ועוד דחקו וכו', ובסוף דבריו שיטה חדשה יש לו דבעינן ד' תכלת ולא מטעמייהו דתוס'. אך ב"יהל אור" כפל דבריו ובירר דעתו דעיקר כראב"ד וכהגהותיו לספרי שהשוה הגירסא ב"כ תצא" כהגירסא דפרשת שלח וכדעת הראב"ד. (ונראה שהטעם שהעדיף הגי' דפרשת שלח, משום שהוקשה לו על הגי' דפרשת כי תצא מה שהוקשה לתוס' גופייהו (בכוחות נט: ד"ה כמה חומין) ד"שלשה דקאמרי בית הלל...לא הוי השתא דומיא דד' לב"ש" וכמו שהקשה הגר"א בביאורו שם, (ואף לפי פירוש הגר"א בדעת תוס' ק"ק דלפ"ז ב"ש דברו בב' מינים וב"ה רק במין אחד) ועוד קשה דלפי גי' זו לא פירש הספרי כלל טעמייהו דב"ש אלא טעמא דב"ה בלבד, דגדיל ג' והפתיל כלול בגדיל. אך לגי' דפרשת שלח מבואר נמי טעמייהו דב"ש דס"ל דהגדיל ג' והפתיל לבר מינייהו. ועוד קשה דלגי' דפרשת כי תצא, תמוה המשך דברי הספרי שם, דאמר דגדילים קאי אלבן דווקא ולגי' זו אין עדיפות לתכלת מלבן. ועוד יש קצת לדקדק בגמרא (מנחות מא: דנקט הלשון ג' וד' בפלוגתא דב"ש וב"ה והוא מקביל ללשון הספרי בפרשת שלח דב"ש אומרים רביעית של תכלת. והגי' שבביאור הגר"א היא גירסא ישנה ולא מסתבר שהגיה גירסא ברורה ושוב חזר בו לגירסא הישנה שהיא גירסא קשה כמו שביארנו. ועוד דאי ביאור הגר"א נכתב אחר הגירסא החדשה ושוב חזר בו לגי' הישנה איך אינו מציין בדעת הרמב"ם והראב"ד שיש גי' אחרת בספרי שהיא מקור הרבה יותר מובן לשיטתם).

גם מש"כ בביאורו וכו"מ כל הסוגי', אפשר לכוונתו דווקא אי אתא דיש ב' תכלת וב' לבן אזי יש לפרש כל הסוגי' כמש"ש, וכדמוכח בריש דבריו דלא קאי אלא על דברי תוס', ולא אתא לאפוקי בזה מדעת הראב"ד דס"ל כוותיה. וכל קושיתו לא הוי אלא לתוס' דמנין החוטים דב"ש הוא ח' ופריך מנ"ל ח' כיון דמילפותא לא ילפי' אלא ד', אך לראב"ד לא קשה כלל דבאמת אין דין ח' חוטים אלא ד' ומה שכופלים אותם אינו מחשיבו ח'. גם ראייתי בהעתקה מכת"י שאין כתוב שם וכן מוכח אלא וכו"מ, וא"כ אפשר לפרשו וכן מתפרש כל הסוגי'. ומ"מ אין להוכיח מלשון זו עד שנבין לאיזה מקום בסוגי' כוונתו ונראה אם המשמעות שם היא לבאר שיטת תוס' כהסבר הגר"א, או דאתי גם לאפוקי מדעת החולקים על תוס'. (ואי נימא דהגר"א חזר בו מכל הנך מקומות דגילה דעתו כראב"ד ושוב הכריע כתוס', מאוד קשה לומר שכתב וכן מוכח כל הסוגי' בלי לפרש כוונתו, בדבר שהוא עצמו לא למד כן בהר"א ואיך כתב שהוא דוחק אם משמע כן כל הסוגי'). ועוד יש להוסיף דכל דברי הגר"א שם ודאי אינם כתוס' דאדרבה כל ענינם לאפוקי משיטתייהו ולפרש שיטה חדשה דלא כחד, ובה לכאו' רבינו הגר"א הוא יחידאה. (אך יל"ע בזה דלכאו' ביראים (פי' מה) משמע דר"ל כן. ובתוד"ה תמניא (מג) נמי אמר סברא זו בדעת ראב"ז דלא כהלכתא). ועוד דמדברי הגר"א שם נפקא דהאי קרא דגדילים קאי לתכלת לחוד וללבן לחוד, וא"כ ח' מקור לומר דאין לו תכלת מטיל לבן בכל הח' חוטים. ולפ"ז היה צריך להיות שבזמן שאין תכלת אין מטיל אלא ב' שהן ד', ואף אי נימא דמשום זכר לתכלת עבדינן ד', מ"מ יש ל"מ מדברי הגר"א לקולא בגרודמין ולא ראינו מי שנהג כן, ואפשר דאף הגר"א עצמו לא אמרה אלא לפרש דברי תוס' דלא כטעמייהו אך איהו גופיה לא ס"ל הכי, אלא כמש"כ בכ"מ דהעיקר כהראב"ד. אמנם ביראים (פי' מה) משמע דנקט כסברת הגר"א ומ"מ כתב דבזמן שאין תכלת בעינן ד' דלבן.

92 באמת רוב הראשונים נטו בפרשנות כתוס', (ויש מהם שאין דבריהם כמכריעים אלא בריהת הסוגי' נקטי הכי, ולא היה נוגע דבר זה למעשה כדי שיבואו להכריע בו, וכן אפשר' ברשב"א שבמק"א סתם כתוס' (יבמות ד:)) ובתשובותיו הלשון סתומה "חוט תכלת" דמשמע יותר כראב"ז או רמב"ם (תש"ו הכש"א ח"ג רפ:). כיון דנמצא הרבה שיטות לכאן ולכאן ואינו דעת יחיד, יל"ע אם להכריע בזה ע"פ רוב שלא ע"י מושב ב"ד, (ש"י הקדמת צ"י, ונחזיר יוד ק"י, ח) ובפרט דרובם מראשוני אשכנז תלמידי התוס' ואפשר דכל חד נקטי כגי' שהיתה לפניו, וספקא דתלוי בגרסאות ליכא ביה הכרעה (וש"י פרי תואר"י י"ד נט).

בענין זיהוי חילזון התכלת

והוא מילתא בטעמא משום דהגר"א אחרון וקיי"ל דהלכה כאחרון. והרבה ממנהגי בני אשכנז בא"י נעשים על פיו, וכ"ש במקום שלא הוקבע בו מנהג וא"כ אף מי שאינם הולכים בשיטת הגר"א בכל התורה אלא כרבותינו שבאשכנז כמנהג אבותיהם, מ"מ במקרה דנן שאין בו מנהג יש מקום יותר להכריע ע"פ כללי ההלכה כאחרון.⁹³ ובפרט שפשטות דברי חז"ל מורין כהראב"ד.⁹⁴ ואפשר שאילו היתה גירסתו בספרי לפני התוס' הוי ס"ל כוותיה ולא הוצרכו לחדש פלוגתא דתנאי. ורוב הפוסקים והמפרשים אף דנקטי בפשיטות כתוס' לא נחתי להכריע לענין פסק הלכה.⁹⁵ שכמעט אין לו נ"מ למעשה אלא לגרדומין ככל דומרתו אינו אלא לר"ת, ולא החמירו טפי מיניה. אף דבאמת יש שפסקו ע"י זה הלכה לגבי כותב מ"מ לבני גרדומין כתב מנין החוטים כתוס'. והיינו משום דכל עיקר החומרא דגרדומין לא הוי אלא ע"פ ר"ת, ולא רצו להחמיר יותר מדברי ר"ת עצמו. וכ"מ בביאור הגר"א שם (ל"ח יג) דהוא לשיטתם, וכעין שפי' המלבי"ם שם (המאיר ל"ח יג, טז).

⁹³ וכמה מהמקובלים שסתמו כרמב"ם אפשר שלא היתה לפנייהם אלא גירסת הבי"ב בראב"ד ולא באו אלא לבאר הטעם ע"פ שיטת הרמב"ם ולא להכריע ההלכה (אמנם אפשר דאתו לאפוקי מדעת תוס'). והנה מהרח"ו בכמה מקומות נקט כרמב"ם אך יש בלשונו שנקט 'וח' חוטי תכלת בציצית' (ע"ן הדעת ע"ז פ"ה ק"ח) והמשמעות שם דכוונתו דווקא לחוטי התכלת, וח' בכל ד' כנפות ולא יתכן כהרמב"ם. והנה הגר"א אף שהכריע כראב"ד פי' בספד"צ (פ"ה ד"ה שצ"ה רה"עין) ע"פ הרמב"ם, ואולי יש לדחוק שלא יסתרו דבריו זא"ז דגם להראב"ד עיקר המצוה הוא בחוט הכורך אלא דכיון דחוט א' הוא עבדינן כוליה בתכלת, ומ"מ לענין טעמי המצוה יש בו גם ענין של חוט אחד מח'. ובלא"ה דברי רבינו הגר"א שם צריכים בירור גדול, דבזוה"ק (שמציין אליו בסוף דבריו) פי' דהספד"צ קאי על הכריכות ולא על החוטים. **ושמעתי** מחכ"א דאולי אפשר ל' דנקט הכי משום דס"ל דדברי הזוה"ק הם ע"פ מאי דפי' שם בתחילת דברי הספד"צ דד' כנגד ד' הוא ד' חוטין כנגד ד' זויות, דהתכלת הוא א' מד' כהראב"ד, אך להרמב"ם דהוא א' מח' דחשיבי ח' חוטים, א"א לפרש כן והוצרך לפרש פי' אחר. ומה שלא פי' הגר"א בספד"צ ע"פ הראב"ד משום דכבר ציין שם שנתפרש הכל בזוהר והיינו כהראב"ד. ולפי"ז א"צ לדחוק כמש"כ לעיל דדברי הגר"א שם א"ש גם להראב"ד.

ובמשכ"י (ל"ח יג) הראה פנים לדעת הרמב"ם, אך מ"מ כל קושיותיו שם מתיישבים נמי לדעת הראב"ד, וכל עיקר דבריו אינו אלא לאפוקי מדעת תוס'.

⁹⁴ סתימת דברי חז"ל בש"ס (סוטה יז. חולין פ"ג. תענית כ"ג. - וע"ס קאי על כל הלכות ע"ש חו"ע החכ"ל) ומדרשים (מדרש אגדה צמדנר טו) חוט תכלת. ופעמים דנקטי לשון חוט א' של תכלת, (י"ב צמדנר טו, ז. וזכור שלח קט: וע"ע ולתחן רס"ה. מדרש משלי יז. ומדרש שרש"י צמדנר טו, ז) ועוד דתימה גדול הוא דלא פירשו בש"ס בשום מקום לאפוקי מפשטיה דקרא שהוא חוט א', ואף כשמדברים במספר חוטי לבן לא הזכיר כלל גידון על חוטי התכלת. כמ"ש תוספות גופייהו דלסברתם לישנא דקרא לאו דווקא, (מנחות מ"א: ד"ה צ"ט ו"הש"ח ס"ג צ"ט. דפתי לאו דוקא). [ע"י חז"ל יוד ק"ג, ה ד"ה א"ס כי אין לנו נגשים להכריע בין הראשונים]. ובספרי אפשר או כראב"ד או כתוס' (לפי הגירסאות המתחלפות בזה) אך בשום פנים לא יתכן כהרמב"ם.

⁹⁵ אף דהמלבי"ם נקט בפשיטות כתוס' בענין אחר הנוגע להלכה, (אלוה"ה ט"ג ו' והוצלו דבריו צמ"ד ט"ו ע"ס ס"ק יד). ולכא"ו ראה גירסתו בראב"ד, מ"מ אפשר דנקט כג"י הבי"ב שהראב"ד כתוס', או דנקט שהראב"ד יחידאה, כנראה מדבריו במקור'א שאיננו מונה לדעתו כלל בין השיטות (התורה והמלכות סוף שלה. ע"ש) ואף מביא את הסמ"ג שכתב שלושה של לבן ואחת של תכלת, כאילו כתב ז' של לבן וא' תכלת (ס"י י"ג צמאיר ל"ח ס"ק ע"ז). וע"כ שלא עלתה על ליבו כלל לשיטה זו, והיינו משום דס"ל כג"י הבי"ב בראב"ד. ועוד דמסתבר שלא ראה דברי הגר"א בזה, ובכה"ג ודאי לא אמרינן דהלכה כאחרון. ועתה אנו יודעים דעות הרבה ראשונים כן (הערוך ע"ך תכלת, וצ"פ ר"ח הח"ש"ס (ברכות טו) נקטו שהם מדברי ר"ח) והמאירי (בימות ה:) וכן ברור בלשון החינוך (ש"פ) ופשטות לשון הרמב"ן (צמדנר טו, לה וע"ע שמות כ"ה, לו "ואי תמה וכי" (ועוד).

וע"פ הקבלה תכלת היא מלכות והלבן כנגד שאר ספירות, והענין הוא אחד וג', או אחד וז', ובמקובלים נקטו כרמב"ם או כראב"ד. וקיי"ל דבמקום שלא הכריעו הפוסקים הקבלה מברעת. אך מ"מ אין מוכרע אי כרמב"ם או כראב"ד, ואין להביא ראיה מהא דרובם נקטי כרמב"ם, כיון דלכא"ו גירסתם בראב"ד היתה כג"י ב"י שהוא כתוס', לכך נקטו כרמב"ם לעומת תוס', אך אין להכריח מזה דלא כראב"ד. אכן אין זה ראיה כ"כ דלא כתוס', כי המקובלים ביארו ע"פ שיטתם בהלכה, ובאמת יש מי שביאר גם שיטת תוס' ע"פ הקבלה (במגלה עמוקות פרשת שלח מפרש דעת תוס' דעת הרמב"ם ע"פ סוד).

יש להדגיש כי אין מטרת התמונות לשמש כהוכחה לזיהוי, אלא להראות דא"ש עם דברי הגמ'.
 "גופו דומה לים" (ע"י אות יג)



הפורפור"א (טרונוקולוס) ארגמון קהה קוצים) בגווני השונים כשהם בחיותם במים, או מעט אחר צידתם. (אף הירוקים חשיב דומים למראה הים וכדאי בירושלמי ים דומה לעשבים).

וברייתו דומה לדג (ע"י אות יד) מיני חלזונות שונים (שאינם צובעים תכלת)



חילוץ התכלת- הפורפור"א החלזונות האחרים חובאו רק להשוואה, ולהמחשת ה"דומה לדג" של הפורפורא (מימין). (ארגמון קהה קוצים) מלבין אחר יציאתו מהים.

וטעמינן ליה באודרא (ע"י אות ט' סעי' ב)



היוֹרָה אחר ההמסה (צהובה), והצמר הצבוע. (כשהוא נחשף לאויר הופך לכחול)

"ודמו שחור כדיו" (ע"י אות יח)



גריגרי דם העומד לצביעה. תמיסת הצבע ביוֹרָה מעורבת במים בלבד.



אריג עתיק מאוד (שנמצא בחפירות) צבוע מדם הפורפור"א. (גם הסגול וגם הכחול הם מהפורפור"א)

